

Projekt Adriatic Canyoning

Zajednički model za bolje upravljanje i održivo korištenje prirodnih resursa u jadranskom zaleđu

2018

Nositelj izrade:

Javna ustanova Agencija za razvoj Zadarske županije **ZADRA NOVA**

Grgura Budislavića 99

HR- 23 000 Zadar

Izrađivač:

MILENA ŠIJAN, mag. educ. biol. et chem., savjetnica za zaštitu prirode i održivi turizam

Vukovarska 69

HR- 21000 Split

Adresa elektronske pošte: milena@nature-and-adventure.com

Suradnici:

MARIO ZOVKO, dipl. ing. mech., stručnjak za zaštitu okoliša i prirode te održivi razvoj

Bišće polje bb

BiH – 88000 Mostar

Adresa elektronske pošte: info@okon.ba

KREŠIMIR GRUBIĆ, dipl. eoc., savjetnik za komunikacije

Velimira Škropnika bb

RH – 22000 Šibenik

Adresa elektronske pošte: kresimir.grubic@gmail.com

mr. sc. **VASILJE BUŠKOVIĆ**, stručnjak za stručnjak za zaštitu okoliša i prirode

Partizanski put 1

CG – 85340 Herceg Novi

Adresa elektronske pošte: vasob@t-com.me

Partneri na projektu Adriatic Canyoning:

Vodeći partner:

Grad Široki Brijeg
Fra Didaka Buntića 11
88 200 Široki Brijeg, Republika Bosna i Hercegovina
Telefon: +387 39 702 801
Web: www.sirokibrijeg.ba

Partneri:

Agencija za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA
Grgura Budislavića 99
23 000 Zadar, Republika Hrvatska
Telefon: +385 23 492 880
Web: www.zadra.hr

Grad Obrovac
Trg dr. Franje Tuđmana 1
23 450 Obrovac, Republika Hrvatska
Telefon: + 385 23 689 056
Web: www.obrovac.hr

Grad Drniš
Trg kralja Tomislava 1
22 320 Drniš, Republika Hrvatska
Telefon: +385 22 888 830
Web: www.drnis.hr

Općina Grude
Fra Gabre Grubišića 4
88 340 Grude, Republika Bosna i Hercegovina
Telefon: + 387 39 660 900
Web: www.grude.info

Agencija za izgradnju i razvoj Herceg Novog

Partizanski put 1

85 340 Herceg Novi, Crna Gora

Telefon: + 382 31 350 900

Web: www.agencijahnovi.me

Interreg - IPA CBC
Croatia - Bosnia and Herzegovina - Montenegro

 ADRIATIC CANYONING

O PROJEKTU.....	7
1. UVOD.....	10
1.1. ODRŽIVI TURIZAM.....	10
1.1.1. Značaj održivog turizma u suvremenom svijetu.....	15
1.1.2. Aktivni turizam	18
1.2. ZAŠTITA PRIRODE	24
1.2.1. Zaštita prirode u Hrvatskoj	24
1.2.2. Zaštita prirode u Bosni i Hercegovini.....	30
1.2.3. Zaštita prirode i turizam u Crnoj Gori.....	34
1.3. OPIS PROJEKTNIH PODRUČJA.....	40
1.3.1. HR - kanjon Čikole.....	41
1.3.2. HR - kanjon rijeke Zrmanje.....	49
1.3.3. BiH - lokalitet Peć Mlini.....	58
1.3.4. BiH - lokalitet Borak	64
1.3.5. CG - Park prirode Orjen s adrenalinskim parkom Vrbanj	70
2. PLANSKI DIO	75
2.1. SWOT ANALIZA	77
2.2. TEME, CILJEVI I AKTIVNOSTI	82
2.2.1. Tema A: Edukacija	82
2.2.2. Tema B: Razvoj aktivnog turizma	86
2.2.3. Tema C: Upravljanje.....	95
3. INFRASTRUKTURNE INVESTICIJE U SKLOPU PROJEKTA ADRIATIC CANYONING – ADRIATIC CANYONS ADVENTURE TOURS.....	101
3.1. GRAD ŠIROKI BRIJEG.....	102
3.2. GRAD OBROVAC	109
3.3. GRAD DRNIŠ.....	113
3.4. OPĆINA GRUDE.....	115

3.5. AGENCIJA ZA IZGRADNJU I RAZVOJ HERCEG NOVOG.....	117
4. VIZUALNI IDENTITET	120
4.1. VAŽNOST I DOPRINOS VIZUALNOG IDENTITETA PROJEKTA.....	120
5. ADVENTURE WEEKS.....	124
6. LITERATURA	130

O PROJEKTU

Krški predjeli jadranskog zaleđa predstavljaju prirodna bogatstva od iznimne važnosti za Europu i svijet. To su područja bogata endemičnim vrstama i staništima, te vrlo posebne morfologije terena i hidrologije. Iako je jadransko zaleđe Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore razmjerno dobro očuvano, zbog izuzetne osjetljivosti krškog geo i ekosustava potrebno mu je posvetiti posebnu pažnju. U strateško planiranje održivog razvoja svih ljudskih djelatnosti i razvojnih inicijativa u regiji treba uključiti mjere zaštite, kako geološke i biološke, tako i krajobrazne raznolikosti. Upravo iz tih razloga su kanjoni rijeka Zrmanje i Čikole u Hrvatskoj, lokaliteti Peć Mlin i Borak u Bosni i Hercegovini te planina Orjen s lokalitetom Vrbanj u Crnoj gori odabrani kao područja provedbe projekta „ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours“.

Projekt je financiran iz INTERREG IPA Programa prekogranične suradnje Hrvatska – Bosna i Hercegovina – Crna Gora 2014. - 2020., u sklopu treće prioritetne osi „Unaprjeđenje razvoja turizma i očuvanje kulturne i prirodne baštine“. Ukupna vrijednost projekta ADRIATIC CANYONING je 1.879.251,32 EUR, od čega sufinanciranje iz EU sredstava iznosi 1.597.363,59 EUR. Projekt koji se provodi na teritoriju tri države s provedbom je počeo 1. srpnja 2017. godine, a trajat će zaključno do 31. prosinca 2019. godine. Nositelj projekta je Grad Široki Brijeg (Bosna i Hercegovina), a partneri na projektu su Grad Obrovac, Agencija za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA te Grad Drniš (Hrvatska), Općina Grude (Bosna i Hercegovina) i Agencija za izgradnju i razvoj Herceg Novog (Crna Gora).

Opći cilj projekta je ojačati i diversificirati turističku ponudu kroz prekogranični pristup i omogućiti bolje upravljanje i održivo korištenje kulturne i prirodne baštine. **Specifični ciljevi** projekta su razviti prekogranični model za bolje upravljanje i promociju aktivnog turizma u jadranskom zaleđu, i povećati

kvantitetu i kvalitetu turističke ponude i turističkih usluga u jadranskom zaleđu. Projektom se želi potaknuti razvoj aktivnog turizma na gore spomenutim lokacijama: kanjoni Zrmanje i Čikole u Hrvatskoj, Peć Mlini i Borak u BiH te Orjen i Vrbanj u Crnoj Gori.

Projektne aktivnosti uključuju uređenje male turističke infrastrukture, izradu pojedinačnih Modela za bolje upravljanje i održivo korištenje prirodnih resursa za navedena, projektom zahvaćena područja, izradu Zajedničkog prekograničnog Modela za bolje upravljanje i održivo korištenje prirodnih resursa te niz promotivnih aktivnosti. Uređenjem male turističke infrastrukture navedene destinacije jadranskog zaleđa će postati prepoznatljive *outdoor* destinacije. Osim što će kao takve biti nadopuna ponudi turistima koji posjećuju jadransku obalu, pozicionirat će se na turističkom tržištu kao prepoznatljive lokacije aktivnog turizma s novim atraktivnim turističkim sadržajima, usmjerenima ciljanim turističkim skupinama željnima aktivnog i adrenalinskog odmora.

Izradom **Zajedničkog modela** za bolje upravljanje i održivo korištenje prirodnih resursa želi se doprinijeti učinkovitijem upravljanju te očuvanju prirodne i kulturne baštine u projektnim područjima. Ovaj dokument donosi prijedloge za unaprjeđenje sustava upravljanja, uvažavajući postojeće stanje, postojeće dionike i njihove aktivnosti, projekte, administrativne podjele i infrastrukturu. Dokument se ne upliće u raspodjelu nadležnosti i odgovornosti pojedinih dionika i ne stvara nove odnose među njima. Model zagovara uspostavu platforme i zajedničkog djelovanja na projektnim područjima, koordiniranu i bržu razmjenu informacija te zajednički rad na onim dijelovima projekata od zajedničkog interesa. To podrazumijeva i veći utjecaj lokalnih zajednica, kao najznačajnijih dionika – onih koji izravno koriste i uživaju vrijednosti projektnih područja te imaju najveći utjecaj na njihovu dugoročnu održivost.

Zajednički model je koristan upravljački alat, ali tek provedbom predloženih aktivnosti i stalnom prilagodbom budućim situacijama mogu se ostvariti željeni ciljevi boljeg upravljanja i održivog korištenja resursa projektnih područja.

1. UVOD

1.1. ODRŽIVI TURIZAM

Koncept održivog razvoja jedan je od najraširenijih modernih koncepata razvoja koji se pojavljuje kao odrednica u mnogim sektorima, pa tako i u sektorima zaštite prirode i turizma. Jedna od najpoznatijih definicija glasi: „Održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnje generacije, ne ugrožavajući pritom budućnost sljedećih generacija” (WCED, 1987).

Druge definicije pokušale su se približiti jasnijem razumijevanju razvojnih ograničenja, pa je tako i WWF (World Wide Fund for Nature) u svom pokušaju definiranja održivosti uveo pojam nosivog kapaciteta: „Održivi razvoj znači poboljšanje kvalitete života unutar kapaciteta postojećih sustava” (IUCN, UNEP i WWF, 1991). Koncept nosivog kapaciteta također se pojavio i u turizmu, kako bi se odredio broj gostiju koji će očuvati turističku resursnu osnovu i donijeti optimalne prihode.

Koncept održivog razvoja vrlo je zastupljen, ali kao što praksa ukazuje,

ODRŽIVI TURIZAM je planirani turizam s dugoročnim ciljevima koji ne uzrokuje devastaciju okoliša već uvažava ekonomske, društvene, ekološke i kulturne vrijednosti destinacije u kojoj se događa.

metodološki i institucionalno još uvijek nije zagarantirana njegova provedivost. Provedivost se može osigurati jednostavnijim, neospornim i konkretnim

definiranjem održivosti u obliku jednadžbe sugerirajući nužnost uspostave sustava relevantnih pokazatelja i njihovog mjerenja (Carić, 2011):

$$\text{održivost} = \text{potrošnja} < \text{obnavljanje}$$

Svjetska turistička organizacija održivi turizam definira kao upravljanje resursima ostvarujući ekonomske, socijalne i estetske potrebe tako da se poštuju kulturološki integritet, osnovni ekološki procesi, biološka raznolikost i sustavi na kojima se temelji život, stvara dobrobit i blagostanje cjelokupnome društvu, uzimajući u obzir potrebe i turista i njihovih domaćina.

Stoga bi održivi turizam trebao:

Osigurati optimalno korištenje resursa. Resursi čine ključni element i turističkog razvoja i održavanja ekoloških procesa te pomažu očuvanju prirodne baštine i bioraznolikosti.

Poštovati sociokulturnu autentičnost lokalnih zajednica. Očuvati materijalno i kulturno nasljeđe i tradicionalne vrijednosti te doprinijeti međukulturnom razumijevanju i toleranciji.

Osigurati dugoročno održive ekonomske procese. Uspostaviti pravednu raspodjelu socioekonomske dobrobiti svih dionika, što uključuje i mogućnost zapošljavanja sa stabilnim prihodima i socijalnom skrbi za lokalnu zajednicu te ublažavanje siromaštva.

Razvoj održivog turizma iziskuje informirano i motivirano sudjelovanje svih relevantnih dionika, kao i snažno političko vodstvo koje omogućuje komunikaciju svih zainteresiranih strana i građenje dogovora. Postizanje održivog turizma jest kontinuirani proces koji zahtijeva stalni monitoring utjecaja te provođenje nužnih

korektivnih mjera kad je to potrebno. Održivi turizam također treba osigurati visoku razinu zadovoljstva i pružiti turistima pamtljiva iskustava, podižući njihovu svijest o pitanjima očuvanja resursa i promičući praksu održivog turizma.

Održivi turizam zasniva se na:

- **Zaštiti okoliša** s baštinom (prirodnom, kulturnom i tradicijskom) kao resursima
- **Lokalnoj zajednici** čiji daljnji kvalitetan razvoj turizam treba potpomagati
- **Gospodarstvu** koje odgovorno koristi resurse radi ostvarivanja dobiti.

Održivost turizma nije moguće ostvariti bez određivanja pokazatelja čija je izravna funkcija osnaživanje konkurentnosti destinacije. Ukoliko se ne mjeri trenutno stanje, ne može se ni znati kako njime upravljati, niti kako upravljati mogućim rizicima. Postojeći trendovi i praksa upućuju na to da je moguće proizvesti relevantne pokazatelje održivog turizma te tako pridonijeti kvalitetnom turističkom razvoju.

Osnovne poruke

Turizam, lokalna zajednica, okoliš, prirodna i kulturna baština međusobno su povezani i njihovu pozitivnu vezu treba jačati radi međusobnog opstanka. Turizam kao poželjan faktor razvoja lokalne zajednice treba sagledavati i kroz aspekte kulturne i tradicijske baštine te zaštite okoliša i bioraznolikosti. Nužan je sustav kontinuiranog unaprjeđenja održivosti turizma s jasnim kriterijima i pokazateljima. Jednostavnije rečeno, održivi turizam je 'pametno' raspolaganje turističkim resursima, od kulturnih vrijednosti do prirodnih bogatstava.

Održivi turizam primjenjiv je kod svih gospodarskih subjekata u turizmu i u svim destinacijama. Naglasak se posebno stavlja na održivi razvoj ruralnih područja jadranskog zaleđa gdje turizam može odigrati značajnu ulogu, kao i na destinacije za masovni turizam kojima je održivost prijeko potrebna kako bi se spriječila devastacija prirodnih i kulturnih resursa. Sve turističke aktivnosti na projektnim područjima, ali i šire, trebaju se temeljiti na načelima održivog turizma i to neovisno o tržištu na koje ciljaju. Ovo je naročito važno za turizam temeljen na prirodnom i kulturnom naslijeđu, gdje je rizik od negativnih utjecaja na prirodni i socijalni okoliš veći.

Temeljem sadašnjih pokazatelja i projekcija za budućnost, u turističkim destinacijama jadranskog zaleđa očekuje se znatno povećanje broja turista u nadolazećim godinama što za sobom povlači i povećanje pritiska na resurse. Zbog toga nije dovoljno ograničiti utjecaj na okoliš, već je bitno pravovaljano upravljati razvojem turizma. Jedan od važnih rezultata uspostave održivosti u turizmu mora biti povećanje prihoda lokalnih zajednica koja se počinju značajnije baviti turizmom.

Zbog povećanja konkurentnosti na tržištu kapitalnih investicija u turizmu i tijeka kapitala prema globalnoj razini, konkurencija među destinacijama raste.

Odlučujući čimbenik je povrat uloženog kapitala, na način da se smanje troškovi, ublaže pravne i administrativne regulative, povećaju dostupni poticaji i slično. Ulaganje u podizanje kvalitete i smanjenje sezonalnosti ponude rezultira rastom stope povrata od investicija, te povećanim interesom investitora, odnosno preusmjeravanjem tijeka kapitala u područje viših prinosa. Pretpostavka je postojanje prostornih planova i podrška lokalnim razvojnim inicijativama i investitorima od strane lokalnih i regionalnih institucija. Također, od ključne je važnosti i postojanje okolišne svijesti javnosti i sustava upravljanja otpadom jer je čist okoliš osnova kvalitetnog turističkog proizvoda.

Važnost održivosti prepoznala su i nadležna ministarstva projektnih država, pa se u nacionalnim strategijama razvoja turizma (*Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine (NN 55/2013)*, *Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008.-2018.*, *Strategija razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020. godine*) načela održivog turizma postavljaju kao temelj planiranja i razvoja turizma. I druge relevantne strategije i planovi višeg reda u Republici Hrvatskoj u svojim vizijama vide održivi razvoj i zaštićene prirodne vrijednosti kao temelj ekonomskog razvoja i kvalitete života domaćeg stanovništva.

1.1.1. Značaj održivog turizma u suvremenom svijetu

Niti jedno mjesto, znamenitost ili događaj nisu turistički resursi sami po sebi. Oni to postaju kad ih turistički sustav označi, stvori i uzdigne do statusa atrakcije. Pri tome posebnu pozornost treba pridavati sektoru održivog turizma znajući da ekološki osviješteni turisti putuju češće od ostalih turista. Oni su obrazovaniji, iskusniji, imućniji putnici, ekološki osviješteniji, osjetljiviji prema tradiciji, društvu, kulturi, društvenom uređenju i običajima destinacija koje posjećuju, stoga ne čudi da pustolovni i sportski turizam pripadaju brzorastućim specifičnim oblicima turizma s gotovo 30 posto rasta.

Svjetsko turističko tržište fokusirano je na potrošačke preferencije koje se iz dana u dan mijenjaju. Idealno provođenje slobodnog vremena u budućnosti mora biti ispunjeno sadržajima koji obogaćuju život, u kojem dominiraju procesi, događaji i veze, a budući turist ima jako izražen osjećaj za okoliš i različitost. Pod pojmom „odmor“ danas se ne podrazumijeva isključivo odmaranje, već se čovjek želi opustiti u novom okruženju koje nema u svakodnevnom životu. Moderni trendovi ukazuju na to da eko sadržaji sve više dobivaju na cijeni. Priroda je sve traženija i imat će sve veću prednost pred onim oblicima ponude koji nemaju toliko sadržaja vezanih s čistim, izvornom i očuvanim okolišem.

Koncept održivog razvoja neposredno je vezan uz unapređenje kvalitete turističke destinacije. Očuvan prirodni okoliš, očuvana kulturno-povijesna baština, pozitivan odnos stanovnik – turist itd. elementi su kvalitete turističke destinacije za koje se zalaže održivi razvoj. Koncept održivog razvoja ističe činjenicu da gospodarski razvoj i kvaliteta okoliša nisu pojave koje se međusobno isključuju. Primjenom suvremene tehnologije i unapređenjem ponašanja turista i lokalnog stanovništva s ciljem sprječavanja šteta na neobnovljivim turističkim resursima, moguće je postići rast zaposlenosti i povećanje prihoda od turizma, a istovremeno i

poboljšanje kvalitete okoliša. Stvara se pozitivna interakcija između turizma i okruženja - turizam donosi prihod, čiji dio se ulaže u unapređenje kvalitete okoliša, a očuvani okoliš bitan je element turističke privlačnosti destinacije.

Kako bi se osigurao daljnji razvoj turizma i postigli određeni ciljevi, javni i privatni sektor moraju dijeliti odgovornost za održivi razvoj turizma.

U tom kontekstu javni sektor treba:

- postaviti jasnu viziju razvoja turizma
- osigurati adekvatnu infrastrukturnu izgradnju
- stvoriti tržišne uvjete za poticanje održivog razvoja turizma
- pružiti odgovarajuću podršku privatnim poduzećima primjenom odgovarajućih politika i inicijativa
- pružiti sigurnost lokalnim stanovnicima te inozemnim i domaćim gostima
- pokretati istraživanja u suradnji s privatnim sektorom radi dobivanja tržišnih informacija i boljeg shvaćanja promjena u potražnji.

Privatni sektor treba:

- preuzeti inicijativu u osmišljavanju i predlaganju nositeljima vlasti prijedloga projekata u području turizma koje je moguće realizirati na načelima javno-privatnog partnerstva
- uvažavati brigu države i lokalnih zajednica za okoliš i socijalna pitanja
- biti sposoban investirati u izgradnju i upravljanje turističkom infrastrukturom i uslugama
- preuzeti zajedničku odgovornost za određivanje standarda u turizmu i etičkih kodeksa ponašanja
- doprinijeti zaštiti kulturnog i povijesnog nasljeđa i okoliša
- uključiti lokalnu zajednicu u turistički razvoj i omogućiti joj participiranje u stečenoj koristi

- poticati trening i obrazovanje kadra radi podizanja kvaliteta pruženih usluga
- korištenje novih tehnologija za poboljšanje efikasnosti turizma, marketinga i usluga.

1.1.2. Aktivni turizam

Gradski način života udaljio je čovjeka od prirode i upravo stoga je aktivni turizam u zadnjih nekoliko godina jedan od najbrže rastućih grana u turizmu. To je nova filozofija putovanja koja uključuje avanturu, ekoturizam i otkrivanja novih krajobraza, s ciljem kombinacije rekreacije i edukacije te doprinosa dobrobiti turista, ali i destinacije. Ekološki je prihvatljiv, društveno prilagodljiv i kvalitetan oblik provođenja godišnjeg odmora i u mnogim postavkama preklapa se s ekoturizmom i turizmom u prirodi, a uključuje i neke aktivnosti avanturističkog turizma. Osim toga, ovaj oblik turizma uključuje određene aspekte putovanja s namjerom upoznavanja kulture destinacije, a ima sličnosti i sa znanstvenim ekspedicijama.

Svedeno na osnovne aktivnosti, aktivni turizam predstavlja boravak u prirodi, uspinjanje na vrhove planina, penjanje po stijenama, spuštanje niz brzace rijeka, zaranjanje u morske dubine, jurnjavu biciklom po makadamima, sve ono za što treba znatiželje, malo truda, znoja, hrabrosti i povjerenja u obučene vodiče. Hrvatska posjetitelje više privlači svojim prirodnim ljepotama i bogatstvom kulturno-povijesne baštine nego kvalitetom, raspoloživošću i/ili raznovrsnošću turističkih atrakcija. Smještena je između Panonske nizine, Dinarida i Jadranskoga mora i krasi je iznimna biološka, geološka i krajobrazna raznolikost.

Jedinstveni morski krajolici, tisuće uvala, poluotoka i otoka, prekrasne plaže, brze gorske i mirne nizinske rijeke, dinarski planinski vrhunci i duboke špilje, raznolikost i bogatstvo flore i faune, a sve to u savršenom skladu s bogatom kulturnom baštinom, razlozi su zašto je ova mediteranska zemlja pravi raj za sve one koji traže aktivan odmor. Aktivni turizam posvuda u svijetu bilježi izniman porast popularnosti, ali su samo sigurni programi i provjerene destinacije postali zvijezde avanturizma.

Atraktivni, bajkoviti reljefni oblici dinarskog prostora idealna su pozornica, a raznovrsnost njegova prirodnog svijeta u zagrljaju s bogatom kulturno-povijesnom baštinom originalna su scenografija za sve pustolovine. Tako su turistima na raspolaganju prostori za planinarenje, pješaćenje, penjanje, bicikliranje, kanuing, rafting, morski kajaking ili neki drugi oblici aktivnog turizma, imajući na umu da se pravi pustolov uvijek treba dobro pripremiti. Pogodni klimatski uvjeti tijekom cijele godine predstavljaju temelj za razvoj i provedbu aktivnog turizma, a višegodišnje uspješno djelovanje Hrvatske gorske službe spašavanja te sve veći broj licenciranih vodiča čine Hrvatsku atraktivnom i sigurnom destinacijom aktivnog turizma.

Slika 1. Morskim kajakom po Jadranu

Turizam u Republici Hrvatskoj predstavlja jednu od najznačajnijih gospodarskih grana i svake se godine bilježi značajan porast broja turista i njihove potrošnje, a upravo su zaljubljenici u prirodu i „ovisnici“ o adrenalinu sve prisutniji među turistima. Kao posljedica porasta njihovog interesa za ovakvim oblikom godišnjeg odmora, raste i broj specijaliziranih lokalnih turistički djelatnika i poslovnih subjekta, a time i prihoda lokalnih zajednica.

Danas je aktivni turizam temeljni argument ekonomske održivosti u projektima valorizacije i zaštite prirodnih vrijednosti i planovima upravljanja zaštićenim prirodnim vrijednostima. Očekivani prihodi od održivog korištenja zaštićenih prirodnih vrijednosti trebali bi osigurati ne samo ekonomsku održivost modela zaštite, već i otvarati nova radna mjesta i unaprjeđivati ekonomiju lokalne zajednice. Stoga je pojam aktivnog turizma sveprisutan u različitim strategijama razvoja i planovima upravljanja. Zaštićene prirodne vrijednosti stavljaju se u funkciju aktivnog turizma, uređuje se posjetiteljska infrastruktura, provode promotivne aktivnosti, izdaju koncesije i koncesijska odobrenja i sl. Mnogi zapušteni lokaliteti obnovljeni su i uređeni s ciljem održivog korištenja u svrhu aktivnog turizma.

Posljedica takvog pristupa je da se danas veliki broj aktivnosti na zaštićenim područjima stavlja u kategoriju aktivnog turizma te provode aktivnosti u skladu s tim načelima. Takav pristup dovodi do određenih problema jer u prvi plan stavlja ekonomsku održivost koja nije uvijek moguća, a u velikoj mjeri zanemaruje komponentu lokalne zajednice.

Nema svaka zaštićena prirodna vrijednost tržišni turistički potencijal. U takvim slučajevima, uređenje posjetiteljske infrastrukture i ulaganja u promociju ne donose željeni ekonomski rezultati što dovodi do problema održivosti. Takvi su zaštićeni lokaliteti danas izloženi prijetnjama više nego ikad prije jer su pristupačni i otvoreni za posjećivanje, a ne ostvaruju dovoljno prihoda za kontinuirano održavanje i nadzor.

Zaštićena područja prirode sve više posjećuje domaća stanovništvo i jednodnevni izletnici. Biciklizam, planinarenje, slobodno penjanje i razni oblici rekreativnog i sportskog kretanja na otvorenom sve više ulaze u stil života domaćeg stanovništva. Sve su brojnije i udruge i rekreativni sportski klubovi koji okupljaju

ljubitelje aktivnosti na otvorenom, a koji sve češće i organiziraju formalna ili neformalna događanja takvog tipa.

U praksi, upravo je ta populacija najviše prisutna na lokalitetima te u najvećoj mjeri može utjecati na njihovu zaštitu ili devastaciju. Zato je ključno da se daljnji razvoj održivog turizma na projektnim područjima ne oslanja jedino na komercijalni aktivni turizam, već puno širi koncept, koji uključuje i rad s lokalnim sportskim društvima, kulturnim i ekološkim udrugama, volonterima, školama, sportašima, zaljubljenicima u prirodu, znanstvenicima, različitim institucijama i medijima.

Slika 2. Blidinje jezero podno planine Čvrsnice

Takav model upravljanja usmjeren je na promociju „*outdoor* koncepcije“, odnosno koncepta „života na otvorenom“. Radi se o stilu života i skupu vrijednosti koje podrazumijevaju zdrav život, kretanje, upoznavanje lokalnih vrijednosti, pravilnu ishranu, aktivnosti u prirodi i svijest o važnosti očuvanja bioraznolikosti i prirode općenito.

Tek kada lokalna zajednica nauči živjeti u skladu s prirodnim vrijednostima iz okruženja i osvijesti važnost očuvanja bioraznolikosti, može se govoriti o održivom

razvoju. Zato je model upravljanja nužno graditi na konceptu „života na otvorenom“, a aktivni turizam shvatiti samo kao dio tog, puno šireg modela. Hercegovina ima brojne mogućnosti za ponude raznolikih programa aktivnog turizma i oni mogu biti jedni od temeljnih sadržaja ponuđenih turističkih tura. Akteri turističkog lanca trebaju više uložiti u lokalitete koje pružaju ovu vrstu turističkih doživljaja, što otvara mogućnosti da se u bližoj budućnosti danas potpuno nezamjetne destinacije pretvore u prepoznate turističke atrakcije. Čistoća i nezagađenost prostora je najvažnija pretpostavka postojanja turističke poželjnosti određenog prostora te je postojeći i višestruko dokumentirani problem odlaganja otpada na većini turističkih destinacija u Hercegovini potrebno žurno obraditi te iznaći dugoročno i održivo rješenje ovog problema.

Aktivni turizam na lokalitetima Peć Mlin u Grudama te Borak u gradu Širokom Brijegu kao novi segment turističke ponude ima prostora za napredak. Analizirajući postojeću turističku ponudu i potražnju destinacija, vidljivi su problemi i negativni učinci koje turizam ostavlja na destinacije. Stoga je potrebno uložiti napore kako bi se oni negativni, osobito ekološki, predvidjeli, odnosno okrenuli u pozitivnom smjeru. Ciljevi razvoja turizma na ovim lokalitetima su brojni i raznovrsni, ali glavni i najvažniji cilj je potaknuti i ostale grane gospodarstva čime se doprinosi razvoju cijeloga područja. Time se mogu osigurati bolji uvjeti za djelovanje lokalnog stanovništva koje bi u okviru zajednice razvijalo i druge aktivnosti koje se naslanjaju na turizam. To bi stvorilo mogućnosti zapošljavanja i napredovanja mlađeg, posebno visoko obrazovanog stanovništva. Uz ovaj temeljni cilj vežu se i ciljevi potrebe i svijesti očuvanja kulturnih i prirodnih spomenika kao iznimnih vrijednosti prostora što rezultira potrebom aktivnosti podizanja svijesti lokalnog stanovništva i u turističkom i u ekološkom smislu.

Kako bi se u budućnosti unaprijedile sve temeljne odrednice održivosti (očuvanje prirodnih i kulturnih resursa, promocija tradicije, doprinos ekonomiji lokalnih

zajednica, zadovoljstvo i sigurnost gostiju), potrebno je aktivni turizam planirati, ali i njime međusektoralno upravljati.

1.2. ZAŠTITA PRIRODE

1.2.1. Zaštita prirode u Hrvatskoj

Aktivni turizam u potpunost se naslanja na prirodu, a upravo očuvani i zaštićeni dijelovi prirode predstavljaju najatraktivnije destinacije aktivnog turizma. Hrvatska zaštićena područja svojom ljepotom, bogatstvom i raznolikošću predstavljaju temeljnu vrijednost i jedno od najznačajnijih prirodnih dobara. Zbog specifičnog geografskog položaja u kojem se isprepliću panonski, dinarski, mediteranski i predalpski utjecaji, Hrvatska je izrazito bogata u smislu krajobrazne i biološke raznolikosti. U pogledu očuvanja prirode Republika Hrvatska ima dugu tradiciju i rezultat toga je regionalno prepoznat zakonodavni i institucionalni sustav zaštite prirode.

U smislu Zakona o zaštiti prirode (NN 80/13 i NN 15/18) priroda predstavlja sveukupnost bioraznolikosti, krajobrazne raznolikosti i georaznolikosti, a ciljevi i zadaće zaštite prirode su očuvanje bioraznolikosti, krajobrazne raznolikosti i georaznolikosti u stanju prirodne ravnoteže i usklađenih odnosa s ljudskim djelovanjem. Prema Upisniku zaštićenih područja (ZP) u Republici Hrvatskoj ukupno je zaštićeno 408 područja u različitim kategorijama.

Zaštićena područja danas obuhvaćaju 8,54% ukupne površine Republike Hrvatske, odnosno 12,22% kopnenog teritorija i 1,94% teritorijalnog mora. Najveći dio zaštićene površine su parkovi prirode (4,90% ukupnog državnog teritorija).

KATEGORIJA	BROJ ZP	površina (km ²)	% površine RH
Strogi rezervat	2	24,19	0,03
Nacionalni park	8	979,63	1,11
Posebni rezervat	77	400,11	0,45
Park prirode	11	4320,48	4,90
Regionalni park	2	1025,56	1,16
Spomenik prirode	80	2,27	0,003
Značajni krajobraz	82	1331,28	1,51
Park – šuma	27	29,54	0,03
Spomenik parkovne arhitekture	119	8,36	0,01
UKUPNO ZP U RH	408	7528,03	8,54

Zaštićenim područjima u Hrvatskoj upravljaju javne ustanove koje obavljaju djelatnost zaštite, održavanja i promicanja zaštićenog područja. Cilj im je zaštititi i očuvati izvornost prirode, osigurati neometano odvijanja prirodnih procesa i održivo korištenje resursa. Javne ustanove, uz ostalo, nadziru i provođenje uvjeta i mjera zaštite prirode na području kojim upravljaju i sudjeluju u prikupljanju podataka u svrhu praćenja stanja očuvanosti prirode. Svakim nacionalnim parkom i parkom prirode upravlja zasebna javna ustanova koju je osnovala Vlada Republike Hrvatske. Upravljanje zaštićenim područjima provodi se planovima upravljanja koji se donosi na razdoblje od deset godina kroz godišnji program zaštite, održavanja, očuvanja, promicanja i korištenja.

Ovaj strateški dokument sadrži viziju područja te ciljeve upravljanja, aktivnosti za postizanje ciljeva upravljanja i pokazatelje učinkovitosti upravljanja. Osim navedenog, organizacija prostora, način korištenja, uređenja i zaštite prostora u nacionalnom parku i parku prirode uređuje se prostornim planom područja posebnih obilježja.

Zahvaljujući svojoj vrijednosti i posebnosti, pojedini parkovi uvršteni su na različite popise međunarodno vrijednih područja. Svih osam nacionalnih parkova i jedanaest parkova prirode, ali i područja niže kategorije zaštite (poput značajnih krajobraza) te brojni NATURA 2000 lokaliteti pravi su biseri Hrvatske, a ujedno najatraktivniji i najposjećeniji dijelovi prirode.

Slika 3. Slapovi na rijeci Zrmanji

Zaštićena područja imaju značajnu ulogu u razvoju hrvatskog turizma, a njihova vrijednost predstavlja ogroman potencijal za daljnji održivi razvoj turizma što je prepoznala i Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine (NN 55/13).

Zaštićena područja su generatori razvoja, ne samo lokalnih sredina, nego i regija u kojima se nalaze, a kako bi se to postiglo potrebno je, uz ostalo, podići kvalitetu posjetiteljske infrastrukture, ponuda, usluga i njihove promocije. S ciljem podizanja prepoznatljivosti hrvatskih zaštićenih područja razvijen je i jedinstveni brend „Parkovi Hrvatske“. Glavni izazov za održivi razvoj turizma u zaštićenim područjima je postići i održavati ravnotežu između posjećivanja i ciljeva zaštite

postavljenih za određeno područje. Potrebno je uskladiti zaštitu prirodne i kulturne baštine s jedne strane te ispunjenje očekivanja posjetitelja kako bi se osiguralo njihovo zadovoljstvo, s druge strane. Ovo je u načelu povezano s nosivim kapacitetom zaštićenog područja ili njegovih određenih dijelova. Koliko turista može posjetiti neko područje bez prijetnje resursima? Koliko turista može biti boraviti na određenoj lokaciji, a da ne ugrožavaju doživljaj ostalim posjetiteljima?

Nema jednostavnih i trajnih odgovora na ova pitanja koja su usko povezana s interesima zaštite prirode, ali i sa socioekonomskim ciljevima koji su važni lokalnoj i široj zajednici tog područja. Odgovori i rješenja na takva i slična pitanja direktno doprinose upravljanju tim područjem jer učinkovito upravljanje mora osigurati održivu funkcionalnost/funkciju zaštićenog područja.

1.2.1.1. Ekološka mreža NATURA 2000

Natura 2000 je jedan od osnovnih mehanizama zaštite prirode u Europskoj uniji. Predstavlja ekološku mrežu područja važnih za očuvanje europski ugroženih vrsta i stanišnih tipova, proglašenu temeljem Direktive o zaštiti ptica (Direktiva 2009/147/EZ) i Direktive o zaštiti prirodnih staništa i divlje faune i flore (Direktiva 92/43/EEZ). Cilj ekološke mreže je održati ili poboljšati stanje očuvanosti vrsta i staništa popisanih u dodacima direktiva. Dodatno, Direktiva o zaštiti ptica odnosi se na očuvanje svih divljih ptičjih vrsta koje su prirodno rasprostranjene na teritoriju EU.

Objektive direktive, između ostaloga, propisuju i strogu zaštitu vrsta te regulaciju lova i trgovine vrstama. Svaka zemlja članica EU pridonosi mreži NATURA 2000 izdvajanjem najvažnijih područja za svaku pojedinu vrstu i stanišni tip iz direktiva. Uz Zakon o zaštiti prirode koji daje osnovne smjernice i zakonske odredbe za upravljanje, postoji niz pravnih dokumenata koji pobliže uređuju način upravljanja područjima ekološke mreže NATURA 2000 za koje je na području rijeka Zrmanje nadležna Javna ustanova Park prirode Velebit te Javna ustanova Natura Jadera. To su prostorni planovi, prostorni plan područja posebnih obilježja, plan upravljanja javne ustanove, pravilnik o zaštiti i očuvanju (za PP) te odluka o mjerama zaštite i očuvanja (za značajni krajobraz).

NATURA 2000 je europska ekološka mreža koja objedinjuje područja važna za očuvanje ugroženih vrsta i staništa, a pokriva više od jedne petine teritorija EU-a. U Hrvatskoj uključuje oko 29 posto ukupnoga teritorija, što je pokazatelj iznimne biološke raznolikosti. Predstavlja područja na kojima čovjek živi i radi u suživotu s prirodom i „zaloga“ je za buduće generacije.

Za očuvanje ekološke mreže važan je i pravni mehanizam ocjene prihvatljivosti plana, programa ili zahvata. Područje Parka prirode Velebit u cijelosti se nalazi unutar Ekološke mreže te obuhvaća ukupno 57 područja važno za očuvanje ptica i drugih divljih svojti te stanišnih tipova, a cijela rijeka Zrmanja je područje ekološke mreže.

1.2.2. Zaštita prirode u Bosni i Hercegovini

Za zaštitu prirode na razini Republike Bosne i Hercegovine nema uspostavljenog nadležnog ministarstva već su poslovi posredno definirani u okvirima Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa. U Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) upravljanje okolišem je u nadležnosti Federalnog ministarstva okoliša i turizma i županijskih/kantonalnih ministarstava. Uz nositelja aktivnosti zaštite okoliša, u ove procese uključeni su i Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva kao i županijska ministarstva. Briga o zaštićenim područjima regulirana je Zakonom o zaštiti prirode, kojim se uređuje zaštita, očuvanje, obnova i održivi razvoj prirode u FBiH. Zakonom su definirane opće i posebne mjere zaštite uspostavom zaštićenih područja. U nadležnosti FBiH su zaštićena prirodna područja i nacionalni parkovi, a u nadležnosti županija/kantona su zaštićeni krajobrazi te spomenici prirode.

Prema Zakonu o vodama, u određenu kategoriju zaštićenih područja uvrštavaju se i zaštićene zona izvorišta. Prijedlog za proglašenje zaštićenog prirodnog područja i nacionalnog parka u FBiH daje županijsko/kantonalno ministarstvo, a prijedlog za proglašenje zaštićenih područja koja su na području oba entiteta, daje Ministarstvo za okoliš FBiH i Ministarstvo za urbanizam, stambeno-komunalne djelatnosti, građevinarstvo i ekologiju u RS. Vlada RS je zadužena za usvajanje mjera za upravljanje svim kategorijama zaštićenih područja na području RS. Člankom 19. novog Zakona o zaštiti prirode FBiH (SN FBiH broj 66/13) definirano je da sve prirodne vrijednosti koje su zaštićene do stupanja na snagu novog Zakona, ostaju i dalje pod zaštitom. Financijska sredstva osiguravaju se iz državnog proračuna i Fonda za zaštitu okoliša.

Područja koja mogu postati dio NATURA 2000 ekološke mreže dana su kroz poseban dokument Vlade RS i FBiH (Članak 37. Zakona o zaštiti prirode RS, i Članak

33. Zakona o zaštiti prirode FBiH), a mogu biti proglašeni nacionalnim parkovima, zaštićenim područja prirode i spomenicima prirode ukoliko se tamo nalaze vrste i staništa od zajedničkog interesa prema NATURA 2000 kriterijima. NATURA 2000 i drugi međunarodni instrumenti spominju se u Zakonu o zaštiti prirode, ali još nisu sastavni dio ostalih relevantnih dokumenata kao što su Zakon o šumama, Zakon o lovu, Zakon o prostornom planiranju i dr. Entitetsko zakonodavstvo donekle je zbunjeno u pogledu ovog pitanja i konkretne definicije se razlikuju od zakona do zakona.

Ratna zbivanja 1990-ih i izmjene u političkom ustroju države, uspostava nove zakonske regulative na razini FBiH (Zakon o zaštiti prirode FBiH) koja nije uvažavala osobitosti postojećih zaštićenih područja (ZP), kao i gašenje nekih izvora financiranja, doveli su do velikih poteškoća u njihovom funkcioniranju. Zakonom nije jasno istaknuta prekvalifikacija ranijih ZP, niti nisu definirane paralele prema međunarodnoj relevantnoj (IUCN) kategorizaciji. Stoga je došlo do zanemarivanja određenih područja i/ili do ponovnog proglašavanja ZP, koja se u praksi nisu tretirala kao zaštićena, odnosno njihov status nije bio definiran.

Oba projektna lokaliteta (Vrela Tihaljine kod Peć Mlina – Ljubuški i Vrelo Lištice kod Boraka – Lištica) su 1966. zaštićena kao geomorfološki spomenici prirode temeljem prijeratnog Zakona o prirodnom i kulturno-historijskom naslijeđu SR BiH. Iako su područja formalno zaštićena, do sada gotovo ništa nije napravljeno u stvarnoj zaštiti: nije napravljena studijska dokumentacija, nije definiran niti obilježen prostor, ne postoji upravljanje ni zonacija prostora itd.

Uz ove lokalitete, i jezero Krenica na području Općine Grude je prema Prostornom planu SR BiH za razdoblje 1980.-2000/2015. proglašeno kao najvrjednija cjelina prirodne baštine BiH u statusu rezervata prirode, lokalne razine, stupnja zaštite I. Krška jama Vrbine (službeno nazvana Pećina) u blizini Gruda, jedan od

najmarkantnijih krških morfoloških fenomena u Hercegovini, te Brijeg i Pravčeva pećina na području općine Široki, također su u statusu geomorfoloških spomenika temeljem prijeratnog zakona. U cilju zaštite podzemnih voda izvorišta (Vrelo Lištice i izvor Borak), a temeljem istraživanja i stručnog elaborata, donesena je Odluka o zaštiti izvorišta vode za piće vodoopskrbnog sustava Širokog Brijega. Zaštita i ovih lokaliteta za sada postoji samo na papiru.

Novim Prostornim planom se predlaže da se za navedena ZP izrade detaljni planovi uređenja prostora koji, sukladno ZoPU ŽZH, između ostalog, definiraju detaljnu namjenu površina, režime uređivanja prostora i uvjete za aktivnosti u prostoru, te druge elemente od važnosti za područje za koje se plan donosi. Studijom izvodljivosti treba se predložiti proglašavanje određene kategorije zaštite po ZZP, a na temelju prethodno izvršenog zoniranja prostora po IUCN. Prema Prostornom planu, izvorišni krak rijeke Tihaljine s mlinicama (Peć Mlini) i prostor u IB polju u općini Grude su područja predložena za zaštitu kao prirodni rezervati.

Uz ove prirodne vrijednosti na području općina Grude i Široki Brijeg postoji još niz vrlo vrijednih lokaliteta za koje je potrebno provesti valorizaciju i pokrenuti postupke odgovarajuće zaštite.

Bitka za zaštitu prirode i biološku raznolikost gubi se ili dobiva na lokalnoj razini. Nažalost, zaštiti prirode ne pridaje se dovoljno brige i pozornosti niti na jednoj razini, već prema očuvanju prirodno vrijednih cjelina i područja postoji ravnodušan odnos. Određene aktivnosti s više ili manje uspjeha provode se od strane lokalnih ekoloških udruga.

Sumirane činjenice važne za zaštićena područja u Bosni i Hercegovini glase:

- ♣ ne postoji direktno nadležna institucija na razini BiH
- ♣ podijeljene su federalna i županijska nadležnost glede zaštite u FBiH
- ♣ Zakon o zaštiti prirode Federacije BiH broj 66/13 (članak 19.) - Sve prirodne vrijednosti koje su zaštićene do stupanja na snagu ovog Zakona, ostaju pod zaštitom.
- ♣ Zakon o zaštiti prirode Federacije BiH broj 66/13 (članak 9.) - Poslove zaštite prirode iz nadležnosti općine vrše općinske službe koje se osnivaju u skladu sa Zakonom o principima lokalne samouprave.
- ♣ Zakon o prostornom uređenju (Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke broj: 4/99, 15/01, 10/03, 18/01) - Izrađeni Prostorni planovi.

1.2.3. Zaštita prirode i turizam u Crnoj Gori

Zaštićena područja u Crnoj Gori (ukupno ih je 72) predstavljaju glavne ekološke i turističke potencijale Crne Gore, i uglavnom su locirani u planinskim predjelima. Prema popisu CGIS Bioportal u Crnoj Gori je pet nacionalnih parkova, četiri parka prirode, jedan posebni i tri stroga rezervata prirode, 57 spomenika prirode te dva predjela izuzetnih odlika. Atraktivnost zaštićenih područja kao turističkih destinacija leži u činjenici da su to područja očuvanih prirodnih ekosustava, živopisnih krajobraza, reprezentativnih geomorfoloških, geoloških, hidrografskih, botaničkih i/ili drugih obilježja i velikih rekreativnih mogućnosti. Glavni nosioci turizma u zaštićenim područjima su nacionalni parkovi, a njihov doprinos se prati kroz ostvarene godišnje prihode kao i kroz prihode od ulaznica.

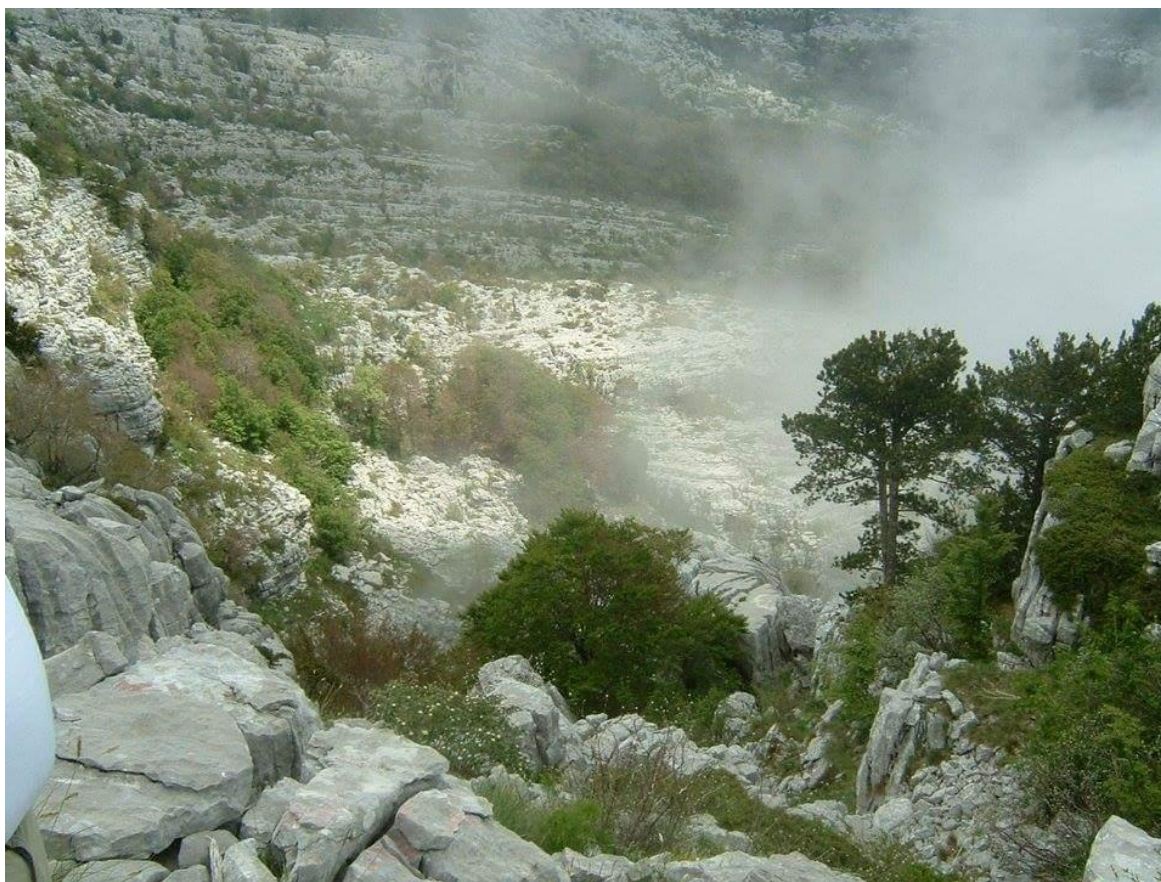

Slika 4. Škrčka jezera, NP Durmitor

U zaštićenim područjima moguće je razviti različite oblike održivog turizma, u prvom redu aktivnog turizma, u skladu s propisanim režimima zaštite. Povećani interes za održivim, aktivnim i eko-turizmom, odražava rastuću društvenu brigu o kvaliteti prirodnog okoliša i mogućih utjecaja turizma. Ova briga je opravdana, jer

će se prema nekim procjenama, potreba za boravkom u čistoj prirodi, u bliskoj budućnosti izjednačiti s potrebom za zdravom hranom.

Područje regionalnog Parka prirode Orjen, inače najveće primorske planine na Jadranskom moru s najvišim vrhom koji doseže 1.894 m nadmorske, odlikuje se svim potrebnim prirodnim obilježjima za razvoj održivog, u prvom redu aktivnog turizma na većem broju atraktivnih *outdoor* lokacija, s naglaskom na prostor Vrbnja.

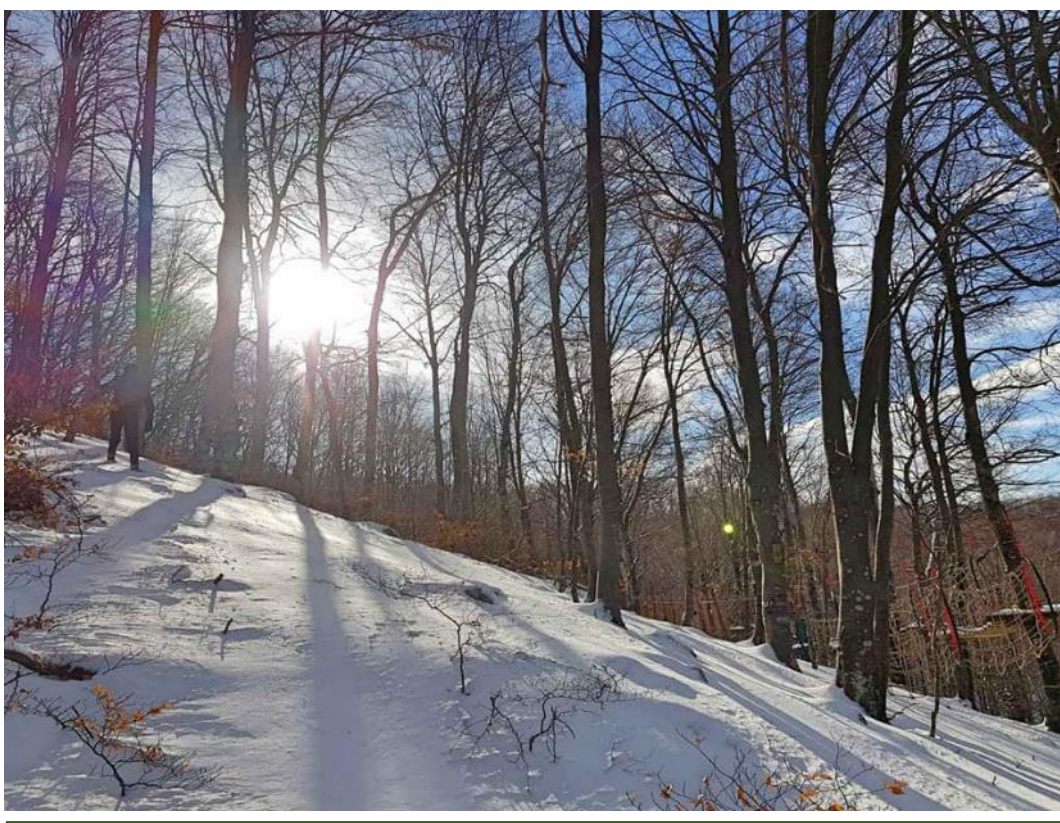

Slika 5. Netaknuta priroda u Parku prirode Orjen

Crna Gora obiluje pogodnostima za avanturistički i *outdoor* turizam. Brojne planine, kanjoni, rijeke itd., tek nekoliko desetaka kilometara od jednog od najljepših europskih mora, pružaju izvrsne mogućnosti za aktivni odmor te već godinama privlače zaljubljenike u avanturizam. O tome svjedoči i veliki broj članaka u časopisima specijaliziranim za putovanja, planinarenje i avanturizam. Tako je njemački magazin „Outdoor“ u izdanju iz veljače ubrojio Crnu Goru među pet najzbudljivijih europskih destinacija za prave avanturiste i adrenalinske

zaljubljenike zajedno s Škotskom, Norveškom, sjevernom Španjolskom i dijelovima Francuske. se sa svojih pet nacionalnih parkova opisuje kao raj za planinarenje i promatranje rijetkih vrsta ptica. U brojnim planinama Crne Gore u očuvanoj prirodi živi veliki broj divljih životinja kakve se u većini Europe mogu vidjeti tek u zatvorenim rezervatima ili zoološkim vrtovima, poput medvjeda, vuka i orla. Posljednjih je godina razvijena razgranata mreža planinarskih staza kojom su brojne destinacije dodatno prilagođene suvremenim zahtjevima specifičnog oblika turizma poput održivog planinskog turizma, čime je napravljen dodatni korak ka očuvanju divljih staništa i prirodne ljepote u njezinom izbornom obliku.

Slika 6. Zimski ugođaj na Vrbanju

Poseban je naglasak stavljen na „Primorsku transverzalu Orjen-Lovćen-Rumija“ u duljini od 182 kilometra te „Crnogorsku planinarsku transverzalu“ koja se prostire od Bukumirskog jezera preko planinskog prijevoza Trešnjevik, Bjelasice i visoravni Sinjajevine, pa sve do Durmitora u duljini od 164 kilometra. Osim njemačkih, vrijedno i zaslužen priznanje prirodnoj ljepoti crnogorskih planina pokazali su i finski mediji. Tako je magazin „Retki“ posvetio čitavu sekciju planinama Crne Gore

u kojoj ju naziva „jadranskim biserom“ idealnim za goste koji preferiraju aktivan odmor.

Vidljivost u medijima jedan je od osnovnih preduvjeta optimalnog razvoja svakog oblika turizma, no marketing je posebno važan u specifičnim oblicima turizma poput adrenalinskog, avanturističkog i planinarskog turizma. Sve veći značaj promocije u posljednje vrijeme sve više prepoznaju i turističke agencije koje uz pomoć „Nacionalne turističke organizacije Crne Gore“ konstantno razvijaju avanturističke proizvode povezujući inozemne turooperatore s domaćom ponudom te se sve češće za prirodne ljepote zainteresirani blogeri, novinari i televizijske ekipe iz čitave Europe, ali i šire.

Područje Orjena, s posebnim naglaskom na Vrbanj, sve je popularnije i među domaćim turistima i jednodnevnim izletnicima. Biciklizam, planinarenje, pješaćenje, slobodno penjanje i razvijeni oblici rekreativnih i sportskih aktivnosti te boravka na otvorenom sve više ulaze u suvremeni stil života. Iako je relativno slabo infrastrukturno, ili bolje rečeno prometno, povezana s Herceg Novim, u zoni Vrbanja u posljednje su vrijeme sve brojnije aktivnosti koje potiču avanturizam i boravak na otvorenom, pri čemu valja posebno naglasiti ulogu „Planinarskog klub Subra“ i „Agencije za razvoj i zaštitu Orjena“ koje, premda nemaju komercijalni karakter, rade veliku promociju navedene lokacije među ciljanom publikom i svim zaljubljenicima u prirodu.

„Planinarski klub Subra“ održava preko 40 kilometara obilježenih planinarskih staza od koji se neke djelomično koriste i kao biciklističke staze povezujući sve najatraktivnije destinacije: vrhove, vidikovce, prirodne fenomene, kulturno-povijesne spomenike, arheološke lokalitete i speleološke objekte. Obilježena staza kreće od gradske autobusne stanice i vodi sve do planinarskog doma, da bi se nastavila sve do Velikog (Zubačkog) kabla, najviše točke istočnojadranskog

priobalja koja doseže 1.894 metra nadmorske visine i Subre (1.679 metara nadmorske visine), poznatog vrha-vidikovca i njenog amfiteatra, jednog od najzanimljivijih detalja primorskih Dinarida.

Slika 7. Planina Vrbanj pod snijegom

Valja spomenuti i dvije tradicionalne manifestacije, „Orjenski polumaraton“ i „Noć punog mjeseca“ koje se ističu kao krunski dragulji turističke ponude kraja te svake godine okupljaju velik broj turista namjernika i zainteresiranih građana.

Najbitnije planinarske staze na Orjenu su:

- staza do planinarskog doma „Za Vratlom“
- transverzalna staza Orjen-Lovćen-Rumija
- staza za Vilino guvno, vrh Subre i Markov koš
- staza za Vodenu jamu, Borovu glavu i Veliki kabao
- staza za Pazuu
- rekreacijska staza „Kotobilj“.

Ostale označene planinarske staze su:

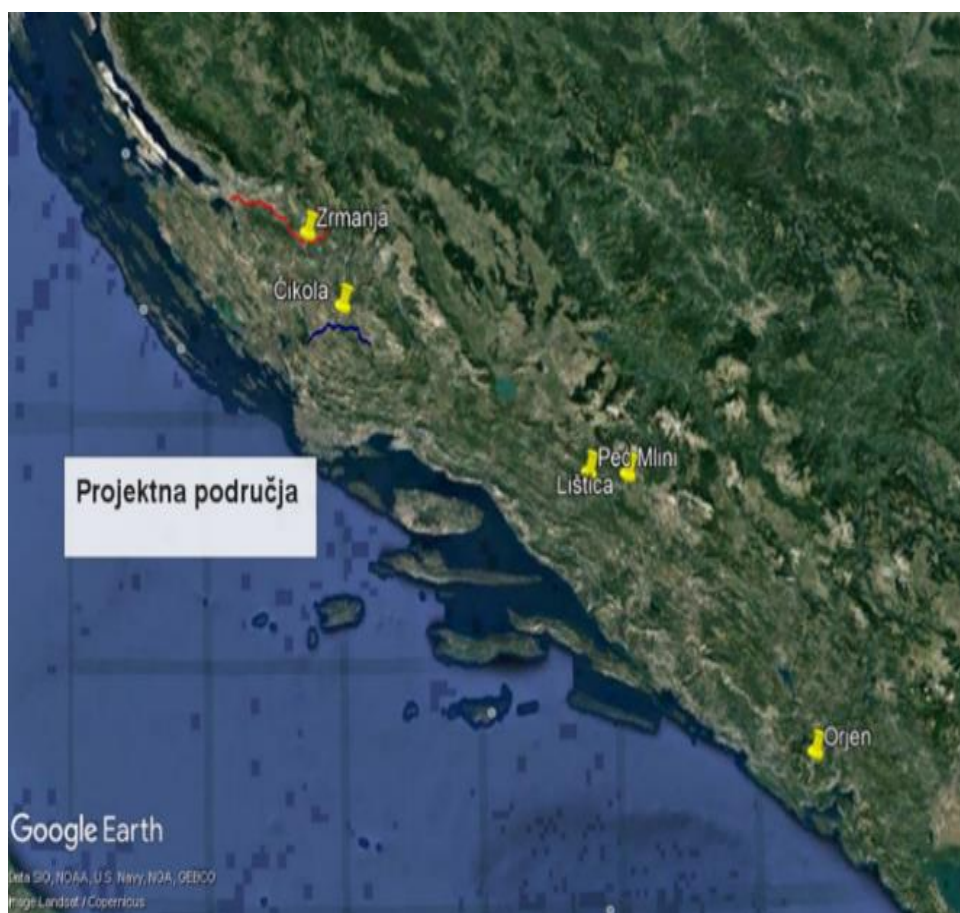
- kružna staza oko Čedila
- staza za Radoštak
- kružna staza oko Radoštaka
- staza za Kabao
- staza za Odijevo.

Kako bi se dodatno iskoristili brojni postojeći potencijali aktivnog i avanturističkog turizma na području Orjena, neophodno je urediti i infrastrukturno opremiti naročito atraktivne lokacije što će imati snažan pozitivan utjecaj na promoviranje avanturističkog turizma i koncepta „života na otvorenom“ koji podrazumijeva skup vrijednosti koje se baziraju na zdravom životu i fizičkoj aktivnosti u prirodi te upoznavanju lokalnih vrijednosti, pravilnoj prehrani i podizanju svijesti o značaju očuvanja prirodne različitosti.

Razvoj održivog turizma i u okviru njega aktivnog i *outdoor* turizma na Orjenu u postojećoj konstelaciji zahtijeva tzv. *quick start*, odnosno pokretačku aktivnost koja će potaknuti i razvoj ostalih specifičnih oblika turizma. Najbolji način za postizanje istog je kroz uređenje i opremanje „Adrenalinskog parka Vrbanj“ te njegovu promociju kao nove atraktivne turističke lokacije avanturističkog turizma čiji će objekti i infrastruktura biti prvi turistički sadržaj tog oblika i čitavoj Boki Kotorskoj. Navedeno će ulaganje imati i veliki utjecaj na lokalnu zajednicu koja će imati priliku naučiti kako živjeti u skladu s prirodnim vrijednostima i zakonitostima koje ih okružuju, što će pozitivno djelovati na podizanje svijesti o nužnosti očuvanja biodiverziteta.

1.3. OPIS PROJEKTNIH PODRUČJA

Projektom Adriatic Canyoning obuhvaćeno je ukupno pet područja u prekograničnoj regiji Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Nalaze se u jadranskom zaleđu i predstavljaju prostore velike prirodne vrijednosti, ali i sve prepoznatljivije destinacije aktivnog turizma koje će se zahvaljujući brojnim aktivnostima ovog projekta obogatiti u infrastrukturi i promociji te ojačati u ljudskim kapacitetima.

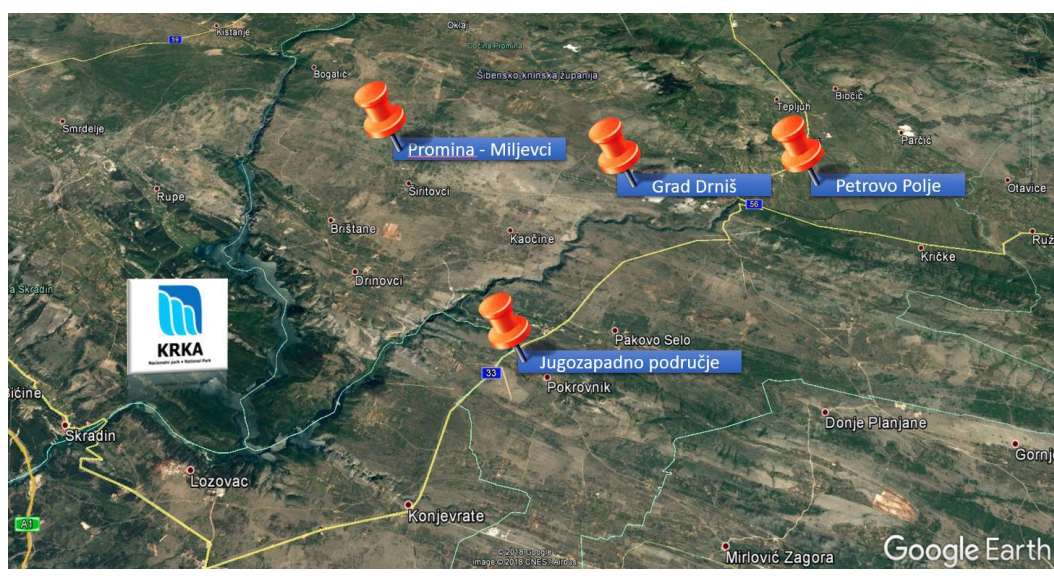
Karta 1. Područja projekta Adriatic Canyoning

1.3.1. HR - kanjon Čikole

1.3.1.1. Prirodno - kulturna obilježja

Rijeka Čikola, najduži pritok Krke (s Vrbom 47,8 km), izvire podno planine Svilaje u jugoistočnom dijelu Petrova polja (22 aluvijalne zaravni, površine 50 km²) u blizini zaseoka Čavoglave. Površina porječja je 836,8 km², a ulijeva se u rijeku Krku iznad Skradinskog buka. Tok rijeke Čikole može se podijeliti na tri dijela: gornji tok – Petrovo polje, središnji tok te donji tok – područje Nacionalnog Parka Krka. Od izvora do Drniša, Čikola protječe kroz Petrovo polje koje omeđuju planine Promina, Svilaja i Moseć. Tok rijeke u poljskom dijelu većinom je umjetno stvoren. Cijeli tok nalazi se u okviru ekološke mreže NATURA 2000 kao područje očuvanja značajno za različite vrste i stanišne tipove.

Karta 2. Položaj kanjona Čikole

Nakon Drniša počinje kanjonski dio toka, usječen u vapnenačku podlogu visine od 150 do 170 m, zaštićen kao značajni krajobraz „Vodeni tok i kanjon Čikole“ i proteže se do točke oko 1 km nizvodno od mosta na cesti Pakovo selo - Miljevci. Značajnim krajobrazom upravlja JU Priroda Šibensko – kninske županije. Obuhvaća 13 km kanjona, dubine i do 130 m. Kanjon razdvaja miljevačka sela smještena na sjeverozapadu te Pakovo Selo i Žitnić na jugoistoku. U geološkoj

građi ovog prostora prevladavaju vapnenci mezozojske i paleogene starosti, a među njima javlja se i pojas dolomita. Na nekim mjestima preko debele serije mezozojskih vapnenaca nataložene su mlađe naslage lapora, pješčenjaka i konglomerata, što čini fliš iz gornje krede. Krška zaravan nastala je krajem pliocena i početkom pleistocena.

Od kraja pleistocena u nju se usijeca kanjon Čikole, izniman geomorfološki fenomen krša. Prostor je dodatno oblikovan kasnijim erozijskim procesima. U kanjonu se za ljetne suše mogu vidjeti vrtložni lonci, pješčani sprudovi, valutice i sedra, a na rubovima kanjona bore, slojevi i sipari ili tocila. Na svom toku Čikola tvori i više jezeraca, među kojima se ističe Ovčjak, u blizini zaseoka Knezovi, i slapove Lasmač i Saranču (Kotline). Za kišnog je vremena tok aktivan, a u sušnom razdoblju rijeka presuši na početku kanjona, neposredno iza Drniša. U to se vrijeme suhim koritom može doći sve do izvora Torak.

Slika 8. Kanjon rijeke Čikole početkom ljeta

Nekoliko stotina metara južno od mosta, na cesti koja povezuje Pakovo selo i Miljevce, kanjon Čikole postaje dio Nacionalnog parka Krka. Kao svojevrsan *landmark* na granici dvaju administrativnih područja, uređeno je ugibalište i vidikovac pored ceste.

Iako se Čikola uglavnom spominje kao najveća pritoka rijeke Krke, njen položaj, značenje za vodoopskrbu drniškog područja i ljepota okoliša kojeg je stvorila nimalo ne zaostaju za drugim područjima Nacionalnog parka Krka. Uz vodu se mogu vidjeti gnjurci i brojne ptice vodenih staništa. Čak i u sušnom razdoblju vrlo je impresivna slika većeg i manjeg svijetlog kamenja zaobljenih oblika nastalog djelovanjem rijeke¹.

Slika 9. Kanjon rijeke Čikole u jesen

Kanjon rijeke Čikole pripada listopadnoj ili submediteranskoj zoni sredozemne vegetacijske regije. Biljni svijet čini 298 vrsta, među kojima se, u pukotinama stijena i na kamenitim obroncima, ističe piramidalni zvončić (*Campanula pyramidalis*), istočno jadransko-balkanski endem, a u vodi lokvanj (*Nuphar lutea*), bijeli lopoč (*Nymphaea alba*). U Crvenu knjigu vaskularne flore Hrvatske uvrštene su rigasta bekmanija (*Beckmannia eruciformis*) u kategoriji kritično ugrožene vrste, obični borak (*Hippuris vulgaris*) u kategoriji ugrožene vrste, te dugi oštrik (*Cyperus longus*) i bakreni kaćun (*Orchis purpurea*) u kategoriji osjetljive vrste.

---

¹ Časopis „Buk“ – Glasnik JU NP Krka; br.4, 10/2011, str 16-19, „Rijeka Čikola“, autorica: Gordana Goreta

U rijeci Čikoli žive četiri vrste riba. Tri su autohtone: dalmatinska gaovica (*Phoxinellus dalmaticus*), hrvatski endem, turski klen (*Telestes turskyi*) i oštrulja (*Aulopyge huegelii*), koje su endemi jadranskog sliva, dok je četvrta vrsta, gambuzija (*Gambusia affinis*), alohtona unesena invazivna vrsta. U Crvenu knjigu slatkovodnih riba Hrvatske uvrštene su turski klen u kategoriji kritično ugrožene vrste, oštrulja u kategoriji ugrožene vrste i dalmatinska gaovica u kategoriji osjetljive vrste. U rijeci Čikoli obitava 45-60% populacije hrvatske endemske ribe dalmatinska gaovica.

U kanjonu Čikole žive četiri vrste vodozemaca: krastača (*Bufo bufo*), zelena krastača (*Bufo viridis*), zelena žaba (*Rana ridibunda*) i šumska smeđa žaba (*Rana dalmatina*), te devet vrsta gmazova. Od toga su četiri vrste guštera: veliki zelembać (*Lacerta trilineata*), oštroglava gušterica (*Dalmatolacerta oxycephala*), relik i endem jugozapadnih Dinarida, primorska gušterica (*Podarcis sicula*) i krška gušterica (*Podarcis melisellensis*), endem Istočne obale Jadranskog mora, i pet vrsta zmija: šilac (*Platyceps najadum*), kravosas (*Elaphe quatorlineata*), poluotrovnica crnokrpica (*Telescopus fallax*), bjelouška (*Natrix natrix*) i ribarica (*Natrix tessellata*), uvrštena u Crvenu knjigu vodozemaca i gmazova Hrvatske.

Zahvaljujući očuvanoj prirodi, u kanjonu obitava dvadeset dvije vrste sisavaca. Najbrojniji su šišmiši, kojih je trinaest vrsta, od čega je devet vrsta uvršteno u Crvenu knjigu sisavaca: veliki potkovnjak (*Rhinolophus ferrumeguinum*), južni potkovnjak (*Rhinolophus euryale*), blazijev potkovnjak (*Rhinolophus blasii*), mali potkovnjak (*Rhinolophus hipposideros*), dugokrili pršnjak (*Miniopterus schreibersii*), velikouhi šišmiš (*Myotis bechsteinii*), dugonogi šišmiš (*Myotis capaccinii*), riđi šišmiš (*Myotis emarginatus*) i veliki šišmiš (*Myotis myotis*).

U kanjonu Čikole nalazi se i nekoliko podzemnih staništa (špilja i jama), među kojima su najpoznatije špilje u Brini i špilja Topla peć. U špiljama u Brini, smještenima u zapadnom dijelu kanjona rijeke Čikole, četiri kilometra od Drniša, pronađeni su prvi tragovi prisutnosti čovjeka na prostoru Šibensko-kninske županije, iz razdoblja mlađeg paleolitika (oko 18 000 g. pr. Kr.). Otkriveni su ostaci kostiju životinja iz gornjeg pleistocena (špiljskog medvjeda, hijene, alpskog svisca, divljeg konja, kozoroga, bizona i sl.) i artefakti paleolitskog čovjeka musterijenske kulture (strugala, rezala, svrdla i sl.). U špilji Topla peć, najdužoj špilji u kanjonu Čikole, izuzetnom podzemnom staništu, zabilježeno je dvadesetak vrsta životinja.

Slika 10. Utvrda Ključica

Od kulturno-povijesnih spomenika, na ovom području nalaze se pretpovijesna gradina Osoje kod Pakovog Sela, na rubu kanjona, osam kilometara jugozapadno od Drniša, cesta i ostaci građevina iz vremena rimske vladavine na početku kanjona kod Drniša, i drniška Gradina, u blizini ceste Šibenik – Knin, na rubu kanjona na 334 m nadmorske visine. Na Gradini su pronađeni arheološki nalazi od pretpovijesti do druge polovice 19. st. Sadašnji tragovi u južnom dijelu ostaci su srednjovjekovne tvrđave iz 14. st., koja je pripadala velikaškoj obitelji Nelipića.

Kružna kula i sjeveroistočni obrambeni zid potječu iz turskoga vremena. Podno
Gradine nalaze se ruševine vodenica i dva kamena mosta.

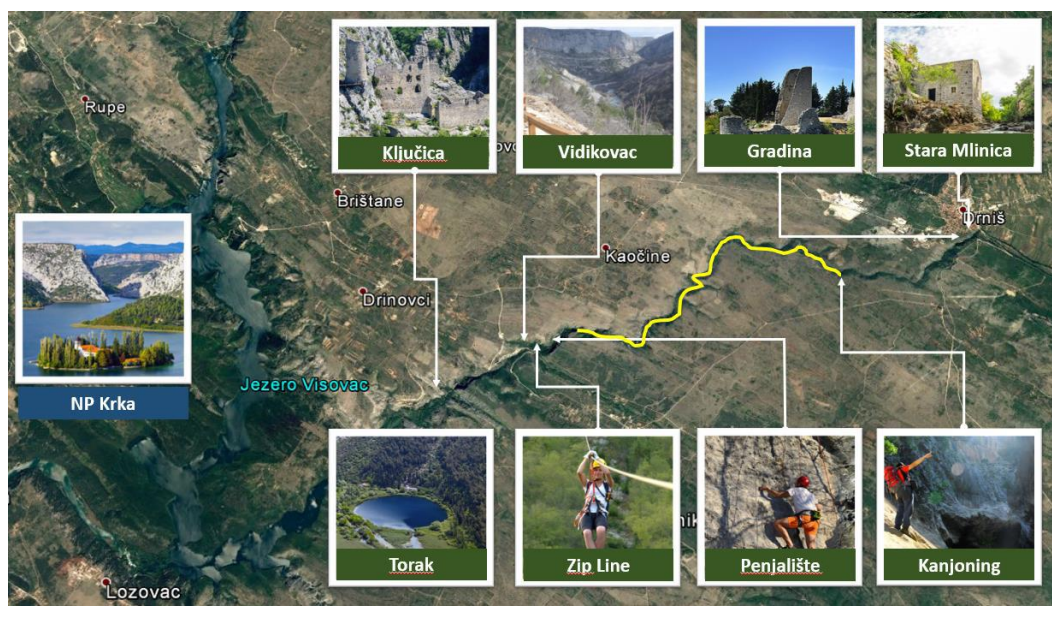
1.3.1.2. Turizam

Turizam šireg područja kanjona Čikole (drniško područje) sustavno se počinje razvijati od 2010. Godine, kada je osnovana turistička zajednica. Od tada drniško područje svake godine bilježi dvoznamenkasti rast broja posjeta, noćenja i smještajnih kapaciteta. Iako se još uvijek radi o relativno malim brojkama, pokazatelji rasta jasno govore da je turizam djelatnost na kojoj će počivati budući gospodarski razvoj područja. Turizam drniškog područja razvio se u prvom redu zbog blizine Nacionalnog parka Krka i prati rast broja posjetitelja srednjeg toka rijeke Krke, područja koje prolazi uz miljevački plato. Na području Miljevaca razvijena je ponuda seoskog turizma, bazirana na ponudi OPG-ova i kuća za odmor. U proteklih nekoliko godina prostor postaje i centar aktivnog turizma sa sve brojnijim biciklističkim, pješačkim i planinarskim rutama.

Aktivni turizam prisutan je i u kanjonu Čikole koje pruža mogućnosti kanjoninga, pješaćenja, slobodnog penjanja i spuštanja niz *zipline*. Biciklističke staze i gastronomska ponuda karakteriziraju i tzv. „jugozapadno područje“ koje pokriva prostor Pakova Sela i Pokrovnika. Sam grad Drniš središte je kulturnog turizma sa svojom povijesnom baštinom i ostavštinom iz Osmanlijskog razdoblja. Poseban potencijal koji zasad nije do kraja iskorišten, predstavlja ostavština najvećeg hrvatskog kipara, Ivana Meštrovića. Prema planovima gradske uprave, u bliskoj budućnosti, ponudu kulturnog turizma upotpunit će i muzej rudarstva u Siveriću. Na čitavom području nalaze se OPG-ovi s bogatom ponudom domaćih jela i autohtonih sorti vina. Najpoznatiji proizvod gastronomske ponude je Drniški pršut – brend koji je zaštićen na području EU.

Iako postoje razvijeni elementi posjetiteljske infrastrukture čiji su broj i kvaliteta u stalnom porastu, odnosno turistička ponuda je razvijena u smislu usluga smještaja, prehrane i organizacije izleta, još uvijek se ne radi o kapacitetima koji bi

mogli imati presudan utjecaj na ekonomski razvoj područja i održivost infrastrukture. Pokazatelji turističkog prometa imaju tendenciju značajnog i kontinuiranog rasta, pokazuju perspektivu i opravdanost ulaganja u budućnosti, kako bi se dosegla razina razvoja koja bi garantirala ekonomsku održivost.

Slika 11. Kartografski prikaz uređenih lokaliteta za posjećivanje u kanjonu Čikole

Kanjon rijeke Čikole još nije prepoznat na turističkom tržištu kao jedinstvena destinacija i ne postoje značajnija tradicionalna događanja koja bi skrenula pozornost na potencijale tog područja. Potrebno je razviti i ponuditi kompleksnije turističke proizvode, te značajnije uložiti u edukaciju i jačanje kapaciteta poduzetnika, organizaciju događanja, manifestacija i promociju područja.

1.3.2. HR - kanjon rijeke Zrmanje

1.3.2.1. Prirodna obilježja

Rijeka Zrmanja jedna je od najvećih rijeka jadranskog sliva u Hrvatskoj, iako je dugačka samo 69 km. Izvire ispod planine Poštak u južnom dijelu Like, na nadmorskoj visini od 335 m, i teče kanjonom, koji u nižem toku doseže dubinu i do 180 m, prema jugu kroz usku i dugu obradivu dolinu.

Karta 3. Položaj kanjona Zrmanje

Obogaćena vodama svog pritoka Krupe i brojnih izvora, na 12-tom kilometru nizvodno od Obrovca utječe u Novigradsko more. Rijeka je tisućljećima probijala put prema moru kroz tvrdi karbonatnu podlogu, čime je stvorila jedan od najimpresivnijih kanjona i ukasila ga brojnim slapovima i slapištima, sedrenim pragovima, beskonačnima siparima i šljunčanim nanosima. Od svih prirodnih pojava koje Zrmanja pruža, njezini kanjoni su najzanimljiviji. Od Kravlje Drage do Mokrog polja, zatim od Mokrog Polja do Ervenika, od Ervenika do Žegara, od Žegara do Ogara, od HE Velebit do Obrovca i od Obrovca do ušća u Novigradsko more, ukupno je šest kanjona isprekidanih naseljenim poljima.

Posebnost Zrmanje je i velika promjena u toku vode između kišnog i suhog razdoblja koja je najočitija na području Mokrog polja. Tijekom kasnog proljeća i ljeta, na tom mjestu, velike količine vode Zrmanje nestaju u krškom podzemlju

krećući se u smjeru rijeke Krke, što rezultira izrazito niskim vodostajem, pa i potpunim isušivanjem korita rijeke. Voda Zrmanje utječe u rijeku Krku na njenom središnjem dijelu toka, u vidu izvora u sklopu špiljskog sustava Miljacka. Zrmanja se ponovno pojavljuje na površini, u svom koritu, na lokaciji Crni Bunari i ima stalni tok tijekom cijele godine jer je pojačana vodama svojih pritoka: potok iz Mijića vrela, povremeni potok Suvaja s vrelom Suvaja i vrelo u spilji Velika Kusača. Završetkom polja započinje kanjon koji zajedno s ušćem Krupe, Zrmanjine najjače pritoke, predstavlja posebnu prirodnu ljepotu. Osnažena izrazito sedrotvornim vodama rijeke Krupe, zajedno s njom tvori Visoki buk – najviši (12 m) i po mnogočemu najljepši slap na Zrmanji. Ispod Visokog buka izdižu se i do tristo metara visoke strane kanjona među kojima se posebno ističe stijena zvana Obluk.

Slika 12. Ušće Krupe u Zrmanju

Posebnost su i nekolicina sedrenih slapova visine od četiri do osam metara, čije su barijere probijene i rijeka danas praktički obilazi oko njih. Nakon Ogarova buka rijeka izlazi iz kanjona i teče mirno uz plodna polja sve do Muškovaca, gdje u blizini Berberova buka postoji most i prolazi cesta koje povezuje dvije strane rijeke. Ova lokacija je i cilj turističkih tura raftinga i vožnje kanuom, čiji su programi usmjereni na obilazak ovog, po mnogima najljepšeg kanjona rijeke.

Nakon Muškovaca, sljedećih nekoliko kilometara rijeku se ne može doživjeti u njezinom prirodnom stanju jer je tamo izgrađena reverzibilna HE Velebit. O negdašnjem izgledu toka Zrmanje na mjestu današnje akumulacije može se

pretpostaviti na temelju starih karata na kojim su obilježeno i nekoliko slapova. Na ovom dijelu toka, Zrmanja prima još jednu svoju pritoku, rječicu Dobarnicu. Zadnji slap na Zrmanje je Jankovića buk gdje ostaci mlinica ukazuju na nekada važnu mlinarsku tradiciju, a danas imaju rekreativno-turistički značaj. Mlinice nisu uređene za turističko posjećivanje, ali je Jankovića buk omiljeno ljetno izletišta i kupalište jer se do njega može doploviti iz Novigradskog mora gliserom, turističkim brodom ili manjim brodicama iz Obrovca. Iako od Jankovića buka do ušća preostaje još 17 km toka, ispod samog slapa osjeća se snažan utjecaj mora.

Slika 13. Kajaking na rijeci Zrmanji

Prodor mora i povišen udio saliniteta u donjim slojevima vode osobito je jak za niskog vodostaja, a i vodostaj rijeke je podložan djelovanju plime i oseke. Takvi uvjeti rezultirali su nastankom specifičnog staništa u kojem se razvila fauna sličnija onoj u Novigradskom moru nego u gornjim dijelovima rijeke. Zabilježeno je 15 vrsta riba, od kojih su osam jadranski endemi.

Nizvodno od Obrovca počinje zadnji kanjon, odnosno estuarij koji Zrmanju uvodi u plitko Novigradsko more. Kanjon je dubok, a vegetacija na padinama oskudna.

Od stijena Fratri rijeka se osjetno širi, a duž kanjona protežu se strmi sipari mjestimično isprekidani slojevito posloženim stijenama vapnenca. Pri samom kraju toka Zrmanje, na zadnja dva kilometra, strmine kanjona grade visoke okomite litice koje su rijeku stisnule u uzak tjesnac pred samim ušćem u Novigradsko more.

To je kraj Zrmanje kakvu danas poznajemo, ali s obzirom na male dubine današnjeg Novigradskog mora (dvadesetak metara), pretpostavlja se da je u geološkoj prošlosti ova rijeka tekla koritom dalje prema zapadu, i to kroz polje koje danas preplavljuje Novigradsko more. Velike dubine današnjeg kanjona Zrmanje svjedoče o znatno većim količinama vode koje su nekada protjecale i formirale današnji izgled. Za pretpostaviti je da su rijeka Karišnica i njena pritoka Bijela

Slika 14. Kudin most na rijeci Krupi

rijeka, nekada bile pritoke Zrmanje, a danas se ulijevaju u Karinsko more. Još je jedan prirodni fenomen vezan uz ovu rijeku, a to je snažni vjetar, bura, koja povremeno zapuše vrlo snažno, pa i orkanski jako. Pod naglim naletima vjetra površina rijeke postaje naborana valovima s kojih se podižu kapljice i rasipaju visoko po stijenu kanjona, što je vidljivo iz tragova soli na stijenama.

Život uz Zrmanju nikada nije bio lak, pa su ovi prostori odavno zahvaćeni depopulacijskim procesima. Zamiranje stočarenja koje je na širem prostoru južnog Velebita bilo definitivno okončano Domovinskim ratom, a i ratne okolnosti općenito, dodatno su opustjele područje oko rijeke, naročito uz njezin gornji i srednji tok. Kaštel Žegarski najveće je mjesto u gornjem toku Zrmanje, no i ono je danas naseljeno starijim stanovništvom koje se tradicionalno bavi stočarstvom samo za svoje potrebe. Od nekada brojnih mlinica, duž cijelog toka Zrmanje danas je još u pogonu Ušljebrka mlinica u Žegarskom polju, građena krajem 19. stoljeća,

Slika 15. Značajni krajobraz „Kanjon Zrmanje“

koja je godinama bila zapuštena i znatno devastirana, a onda obnovljena i stavljena u funkciju.

Najveće naselje uz rijeku Zrmanju je Grad Obrovac koji se smjestio dvanaestak kilometara od ušća Zrmanje u more, a razvijen je na raskrižju puteva za Zadar, Šibenik i Knin, podno velebitskih prijelaza Malog Alana i Prezida koji vode iz Like u Dalmaciju. Glavna prirodna atrakcija Obrovca su upravo prekrasan slikoviti kanjon rijeke Zrmanje s vrlo strmim liticama, bogata domaća kuhinja (janjetina, pršut, vino), rafting i ribolov, kao i mnogi kulturno-povijesni spomenici uz rijeku. Na području grada Obrovca nalazi se 12 naselja, a to su: Bilišane, Bogatnik, Golubić, Gornji Karin, Kaštel Žegarski, Komazeci, Krupa, Kruševo, Muškovci, Nadvoda, Obrovac i Zelengrad.

Iznimna vrijednost ove rijeke i potreba njenog očuvanja očituje se i kroz višestruku zaštitu cijelog toka i kanjona. Gornji i srednji tok rijeke, od izvora do mjesta Anzulovca uzvodno od Obrovca, je dio prostora PP Velebit i tim tokom upravlja Javna ustanova PP Velebit. Nizvodno od Obrovca, pa do ušća u more, rijeka teče kroz duboko usječen kanjon dalmatinske goleti i predstavlja izniman geomorfološki i hidrogeografski fenomen koji je od 1964. zaštićen kao značajni krajobraz „Kanjon Zrmanje“.

Slika 16. Slapovi na rijeci Zrmanji

Najizrazitije je razvijen u svom završnom dijelu, gdje su stijene visoke i do 180 m. Kanjon je formiran u vapnenačkim slojevima kredne starosti, a stvoren u pleistocenu, kad je morska razina bila znatno niža. Nakon posljednjeg ledenog doba, dizanjem razine mora za preko 120 m, današnji donji tok rijeke Zrmanje je pretvoren u estuarij. U tom dijelu kanjona uz dno korita rijeke se provlači neprekinuti sloj morske vode što uvjetuje bogato i raznoliko stanište biljnih i životinjskih vrsta – značajan i osjetljiv ekosustav, važno mrjestilište različitih vrsta riba, kojeg je nužno očuvati za buduće generacije.

Prostorom značajnog krajobraza upravlja Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode na području Zadarske županije - Natura Jadera. Cijeli tok rijeke Zrmanje je ujedno i dio NATURA 2000 ekološke mreže pod šiframa i nazivima: HR2000641 Zrmanja (od izvora do ušća) te HR4000030 Novigradsko i Karinsko more (do Jankovića buka), HR5000022 PP Velebit područja važna za očuvanje divljih vrsta i staništa, a područje HR1000022 Velebit je područje važno za očuvanje ptica. Navedenim Natura 2000 lokalitetima također upravljaju JU PP Velebit ili JU Natura Jadera, ovisno o lokaciji pod njihovom nadležnošću.

1.3.2.2. Turizam

Zrmanja je rijeka s tisuću lica, koja u svojih 69 kilometara stalno izmjenjuje krajobrazu, tekući kroz polja i skrivajući se u dubokim kanjonima. Za visokih voda teče zapjenjenim brzacima, a za ljetnih mjeseci potpuno nestaje u podzemlju, da bi se nizvodno ponovo pokazala na površini. Rijeka je to koja ima najljepšu pritoku, Krupu, ali i jedinstvene kanjone i „dva“ ušća, kojima se izliva u Novigradsko more. Stoga ne čudi da je Zrmanja sa svojim protocima jedna od najljepših krških rijeke Hrvatske što je pretvara u vrlo atraktivnu i traženu turističku destinaciju, naročito u Zadarskoj županiji. Njena zelena boja u kombinaciji s plavetnilom neba, bijelim strmim liticama kanjona, brojnim brzacima i slapištima te najvećim slapom visokim 11 m, Velikim bukom, magnet je za posjećivanje. Oduvijek je ova rijeka privlačila posjetitelje i zaljubljenike u prirodu, a u zadnjih 15 godina se bilježi znatno povećanje interesa za aktivnim boravkom na lokalitetima na i uz rijeku te ruralnim područjima na okolnom platou.

Slika 17. Plovidba kanjonom Zrmanje

Porast u turističkom posjećivanju rezultat je s jedne strane sve većeg broja turista koji u Hrvatsku dolaze zbog prirodnih ljepota i aktivnog način provođenja godišnjih odmora, a s druge strane sve veće ponude turističkih sadržaja, programa i usluga pogotovo u dijelovima toka rijeke Zrmanje nizvodnije od Kaštel

Žegarskog. Tako su za ljubitelje prirode, rekreacije i adrenalina u ponudi: rafting, kanuing, foto safari, *team building*, *jeep safari*, *stand up paddling*, jahanje te pješaćenje i biciklističke ture po brojnim stazama. Zbog blizine mora, sezona aktivnog turizma počinje već u ožujku i u to vrijeme Zrmanja je bogata vodom i predstavlja pravi izazov za rafting i kanuing.

Svibanj je najatraktivniji turistički mjesec jer još uvijek ima dovoljno vode za brzo i uzbudljivo spuštanje rijekom, okolna vegetacija je raskošna, a temperature ugodne za boravak u prirodi. Aktivni turizam općenito, pa tako i onaj na području kanjona Zrmanje je prilagođen različitim dobnim skupinama i često ne zahtjeva prijašnje iskustvo, pa u ovim aktivnostima sudjeluju i djeca. Usprkos tome, različite aktivnosti spuštanja rijekom potrebno je izvoditi uz vođenje od strane licenciranih i obučениh vodiča. Izletnička vožnja brodom na rijeci Zrmanji organizira se na mirnom toku rijeke od ušća rijeke u Novigradsko more do prvog uzvodnog slapa Jankovića buka.

1.3.3. BiH - lokalitet Peć Mlini

1.3.3.1. Smještaj i povijesni pregled

Geomorfološki spomenik prirode Peć Mlini kao izvor rijeke Tihaljine dio je vrlo specifičnog i složenog sustava dreniranja visoko razvijenog krša središnjeg dijela zapadne Hercegovine i istočne Dalmacije. Na granici općine Proložac i grada Imotskog u Hrvatskoj, iz pet izvorišta izvire rijeka Vrljika koja teče Imotskim poljem i kao ista voda na raznim dionicama teče pod različitim imenima. U Runovićima dobiva ime Matica, ponire u izvor Šajnovac u Bekiji u Bosni i Hercegovini, a na površini se opet pojavljuje u lokalitetu Peć Mlini kao rijeka Tihaljina.

U nastavku svog toka dobiva ime Mlade jer se kod mjesta Greblja prema narodnoj legendi „pomlađuje“ iz izvora Klokun. Od Humačkog mosta u Općini Ljubuški, pa sve do ušća u Neretvu, teče pod imenom Trebižat.

Lokalitet Peć mlin se nalazi u općini Grude koja je smještena na istočnom rubnom dijelu Imotsko-Bekijskog polja u Hercegovini. Površina općine je 218 km² i broji oko 17.308 stanovnika (popis iz 2013.), a karakterizira je mediteranska klima s povremenim zamjetnim utjecajem kontinentalne klime. Uz Peć Mline, u ovoj području su smještene i druge vrijedne prirodne znamenitosti poput jezera Krenica u Drinovcima, akumulacije Drinovci, Grudskog vrila i dr. Rijeka Tihaljina koja protječe ovim krškim područjem donosi obilje vode i života, a krasi je brojne prirodne ljepote koje imaju veliki kulturni, znanstveni i turistički značaj. Kao tipična krška rijeka, Tihaljina (kasnije Trebižat) izgrađuje prekrasne sedrene kaskadne vodopade poput Koćuše kod Veljaka (visine 10 m i širine oko 30 m), Bučine nizvodno od Humca te Kravice (visine oko 28 m i širine oko 120 m). U blizini rijeke nalaze se i vrela Klokun u Klobuku, Vrioštica u Vitini, Goruša u Ljubuškom i Daupovina u Studencima. Iako ova vrela nisu direktno vezana uz rijeku Tihaljinu,

predstavljaju prirodne fenomene izuzetne ljepote i dio su podzemne hidrografske mreže zapadne Hercegovine.

Prema povijesnim saznanjima i ostacima materijalne kulture, šire područje rijeke Tihaljine je zbog pogodne klime, pitomog zemljišta i prisustva vode naseljeno od prapovijesti.

Slika 18. Pogled na izvorište i Ravlića pećinu

Naziv Tihaljina kao ime naselja prvi put je zabilježeno davne 1475. godine u jednom tekstu na arapskom jeziku, dok se na hrvatskom tekstu prvi put spominje 1599. godine u okviru Veljačke župe. Naziv za rijeku Tihaljinu datira iz 1774. godine. Zaselak Peć u kojem se nalazi lokalitet Peć Mlini s izvorištem rijeke, bio je središte života za područje od planine Biokovo do Vran planine i u ovom zaselku se donedavno valjalo sukno te prali i valjali gunjevi. Prvi podaci o vodenicama - mlinicama na Tihaljini vraćaju u 1585. godinu kad se spominje lokalitet Čelinja s više vodenica.

Od vodenica/mlinica danas su poznate Vekića, Grubišića, Galića, Čulinova i Ravlića mlinica, a nešto uzvodnije kod sedrene pregrade nalaze se Vranješeva i Lekina mlinica. Uz očuvane mlinice, između Vekića i Grubišića te Grubišića i Galića mlinica vidljivi su ostaci još dviju vodenica. Ravlića pećina koja se nalazi unutar kompleksa prirodno-spomeničke cjeline vrela rijeke Tihaljine jedno je od najznačajnijih

prapovijesnih nalazišta u Hercegovini. Jedino ova špilja daje cjelovit presjek kroz veoma dug vremenski raspon od početka neolitika (mlađeg kamenog doba, 6.000 g. pr. Kr.) do kraja ranog brončanog doba (1.500 g. pr. Kr.), što je rijedak slučaj i na širem području istočne jadranske obale i zaleđa.

Sustavno istraživanje lokaliteta provedeno je tijekom 1977.-1979. godine, a rezultati istraživanja su potvrdili veliko značenje nalazišta za poznavanje prapovijesti na širem sredozemnom prostoru. Iskopavanjem je prikupljena brojna i vrlo atraktivna arheološka građa (keramičke posude, oruđe od kremenca, kamena i kosti, ukrasni predmeti i jedan dječji grob i dr.) koja je činila značajan dio stalnog postava Zemaljskog muzeja BiH. Na širem području Tihaljine nalazi se i više desetaka gradina, te kamenih grobnih i drugih gomila iz prapovijesnog doba. U rimskom razdoblju su kroz područje Tihaljine prolazile dvije ceste, a evidentirana su i naselja iz tog doba, dok se na više mjesta mogu naći rimski miljokazi. Poznata je i utvrda Mukoš grad.

Od kulturno-povijesne baštine na prostoru općine Grude ističe se krstionica iz V. stoljeća te temelji kršćanske crkve iz IX. stoljeća na kojima je 1856. izgrađena današnja crkva u Gorici. Tu se nalazi i Muzej u franjevačkoj kući koji je otvoren za javnost pod nazivom Hrvatska franjevačka arheološka zbirka svetog Stjepana Prvomučenika Gorica Grude.

Za prostor općine, ali i šire Hercegovine, karakteristični su stećci, jedinstveni primjerci srednjovjekovnih nadgrobničkih spomenika, a evidentirani su na više mjesta nizvodnije od Peć Mlina (Bašnje njive, Grebljić, Kordića groblje, Jelinačko polje, Barovište, Provalina, Mlinarevića ograda, Mlinčina). Stećci predstavljaju vrlo vrijedne povijesne artefakte i upisani su na listu svjetske baštine UNESCO-a.

Uz ove povijesne posebitosti, mogu se naći i ostaci stambeno-obrambenih kula iz razdoblja od XV. do XIX st. te ostaci stare seoske arhitekture (stare mlinice, stupe,

badnjevi za valjanje sukna i dr.) Osim spomenika iz turskog razdoblja i crkava izgrađenih u zadnjih 150-160 godina, u vrijednu graditeljsku baštinu spada Varkašov (Farkašov) most na Prispi, stara Duhanska stanica te elementi tradicionalne gradnje, uključujući suhozide i mlinice.

1.3.3.2. Turizam

Općina Grude je bogata prirodnim ljepotama, od jama i špilja karakterističnih za ovaj kameni, krški krajobraz pa do brojnih izvora i vodenih resursa koje predstavljaju temeljne atrakcije za turizam. S druge strane, tu su i brojne kulturne manifestacije koje se organiziraju s ciljem očuvanja tradicije. U čast jednog od najvećih hrvatskih pjesnika Antuna Branka i njegovog brata Stanislava Šimića iz Drinovaca, još 1964. je pokrenuta manifestacija pod nazivom Šimićevo susreti. Postala je tradicionalni i prepoznati kulturni događaj koja se održava u svibnju svake godine i privlači brojne javne i kulturne djelatnike.

Najpoznatiji oblik pjevanja karakterističan za ove krajeve je „bekijsko pivanje“ u koje spadaju ganga, bećarac, putničko pjevanje, brojke, džotavice i svi stilovi pjevanja koje se najčešće izvode u desetercu i gdje „svitina čini pivanja“. Navedeni načini pjevanja i sviranja ne mogu se notno zapisati, pa su zbog svog oblika izvođenja i arhaičnosti poznati u cijelom svijetu. Ganga je, kao način pjevanja Zagore i dijela Dalmacije i Hercegovine, stavljena na listu ugrožene svjetske baštine te zaštićena u kategoriji UNESCO-ve nematerijalne baštine. S obzirom na veličinu općine Grude i njen turistički potencijal postojeći smještajni kapaciteti zadovoljavaju potrebe. U gastro ponudi se nalaze jela karakteristična za ovaj dio Hercegovine kao što su: pura, hercegovački pršut, raštika, jela ispod poznate hercegovačke peke ili sača, hercegovačka loza spravljana na tradicionalni način i dr.

Za daljnji razvoj i uspjeh razvoja turizma u Hercegovini potrebno je aktivno uključivanje lokalnih zajednica i svijest o tome da očuvanje okoliša, kulturno-povijesne i prirodne baštine ima ogromnu važnost u svakodnevnom životu stanovništva, ali i u održivosti turističke ponude. U skladu s tim, sve lokalne, županijske i državne uprave trebaju stalno provoditi projekte edukacije, unaprjeđenja turističke infrastrukture, uvoditi programe financijske i tehničke

podrške razvojnim turističkim inicijativama i poduzetnicima te stalno privlačiti nove investitore.

1.3.4. BiH - lokalitet Borak

1.3.4.1. Prirodno - kulturna obilježja

Široki Brijeg je administrativno, duhovno i kulturno sjedište Zapadnohercegovačke županije. Prema popisu iz 2013. ovaj grad naseljava 28.929 stanovnika, a prostire se na površini od 387,5 km². Središte grada je na visini od 270 m nadmorske razine i pripada tzv. niskoj Hercegovini, dok se njegov sjeverni dio nalazi u visokoj Hercegovini s najvišim vrhom Bile stine u Donjem Crnču (1.571 m nadmorske visine). Položaj grada na rubu prijelaza mediteranske klime prema kontinentalnoj uvjetuje duga i suha ljeta te kratke zime s obilnim padalinama.

Vode s prostora općine Široki Brijeg pripadaju slivu rijeke Neretve. Glavni površinski tokovi prema Mostarskom Blatu, gdje poniru, su: Lištica s Ugrovačom, Mokašnica, Crnašnica i Žvatić. U kanjonu Borak koji se proteže na sjeveroistok sve do planine Čabulje, u krškom stjenovitom ambijentu kojeg čini klisura koja se usjekla u Cigansko brdo (451 m nadmorske visine), smješteno je vrelo rijeke Lištice, ponornice koja od svog izvora teče prema jugu-jugozapadu. U Lištičkom polju mijenja smjer prema jugoistoku, protječe kroz Mostarsko blato i na njegovom istočnom kraju, kao nastavak Lištice, istječe Rijeka, koja nestaje u četiri kilometra dubokoj dolini na kojoj se nalazi dvadesetak malih ponora.

Lištica izvire iz pet jakih izvora i nekoliko slabijih vrela koji nisu klasični izvori tipa izvorskih špilja, već voda izbija iz gomile kamenja i slijeva se u kanjon koji čini korito rijeke Lištice. Postoje „donja vrela" i „gornja vrela" na području koje se zove Lončareve mlinice koja nikada ne presušuju. Jedno među njima, po količini vode neveliko, izbija iz otvora podno stijene, uz glasno klobučanje vode, teče prema sjeveru, suprotno od toka rijeke Lištice, te nakon 70 m pravi slap visine 6-7 m. Ta voda, zajedno s vodom iz još nekoliko izvora koji dotiču kanjon, ponire, da bi se

nakon stotinjak metara niže pojavila kao rijeka Lištica. Jednim dijelom Lištica se napaja površinskim vodama planine Čabulje (1780 m nadmorske visine) djelovanjem Brinje, bujičnog vodotoka koji se formira sjeverno od Bogodola, ispod kote Kulica (1199 m nadmorske visine). Tekući prema zapadu na svom putu do Lištice, Brinja prima potok Ladinu kod Prskala, a 2,5 km niže i vode Dobrinjskog potoka. Ovi potoci također skupljaju površinske vode za vrijeme obilnih padalina i otapanja snijega na jugozapadnim dijelovima Čabulje.

Površinske vode koje padnu na Rakitsko polje dreniraju vodotoci Točak, Jelica, Zmijjinac i za vrijeme većih padalina formiraju značajan povremeni vodotok Ugrovaču koji prolazi duboko urezanim kanjonom Brina, prima usputne bujice i vode Kočerinskog polja, te se na putu do Mostarskog Blata, u središtu Širokog Brijega spaja s rijekom Lišticom. U Mostarskom blatu, rijeka dobiva još jedan pritok s lijeve strane - Crnašnicu.

Slika 19. Izvorište Borak

Nekada su vrela korištena za pogon dvadesetak mlinica, a danas se voda upotrebljava za gradski vodovod i za navodnjavanje. Neke mlinice su i danas u relativnom očuvanom stanju i uz odgovarajuće zahvate moguće je ih je ponovo staviti u funkciju. Slivno područje Vrela Lištice i Borak obuhvaća prostor od oko 280 km², a dva glavna izvora su ograđena i međusobno povezana te se

kombinirani tok vode razdvaja na onaj koji koristi Vodovod i tok koji ide u kanal i opskrbljuje industriju i poljoprivredna zemljišta. Kako bi se slivni prostor izvorišta zaštitio od svih oblika zagađenja i štetnih utjecaja koji mogu nepovoljno utjecati na zdravstvenu ispravnost vode za piće ili na izdašnost izvorišta definirane su mjere zaštite. Voda na izvoru je hladna, a njena temperatura je ujednačena tijekom godine. U rijeci su najzastupljenije vrste iz porodice salmonida: potočna pastrva (*Salmo trutta*) i mekousna pastrva (*Salmo obtusirostris*). U izvorištu obitava endemična vrsta tulara (*Drusus ramae*).

Vrela, slapovi, špilje i stjenovite klisure, s prirodnom vegetacijom, čine izvanredni sklad prirodnih ljepota i atrakcija. Kamenita zdanja starih mlinica se izvrsno uklapaju i čine jedinstvenu cjelinu vrijednu s kulturnog, estetskog i turističkog gledišta. Vrelo Lištice je vrlo značajan hidrološki i geomorfološki fenomen krša, radi čega je (još uvijek samo formalno) zaštićeno kao geomorfološki spomenik prirode. Inače cijelo područje kanjona Borak je tajnovito, iznimno slikovito područje koje je atrakcija samo po sebi, s bezbroj zanimljivih oblika i detalja.

Uz prirodne značajke u kanjonu Borak se nalaze i ostaci starog grada Kruševca, koji potječe iz srednjeg vijeka. Tu je i nekoliko manjih, vrlo atraktivnih, kamenih mostova, stari rimski put, te srednjovjekovni putovi čiji su podzidi i dijelovi staza još uvijek sačuvani. Za Borak su vezane mnoge priče i legende, od onih koje pričaju o vilama i vilenjacima kojima je Borak bio dom do onih koje se odnose na ilirsku kraljicu Teutu. Prema toj legendi, kraljica je bacila prokletstvo na one koji dolaze u Borak s namjerom remećenja iskonskog mira tog mjesta u kojem njena duša počiva. Uz Božju ćupriju, koja je bila predmetom ispredanja raznih legendi, sve ovo predstavlja dragocjeni resurs kojeg treba zaštititi na odgovarajući način i staviti u funkciju posjećivanja.

Usprkos velikoj prirodnoj, ali i kulturno-povijesnoj vrijednosti ovaj kanjonski lokalitet je zanemaren i nedovoljno zaštićen. U tom cilju potrebno je područje od

vrela rijeke Lištice do njenog izlaska iz klisure ponovno vrednovati te očuvati kroz izradu programa zaštite prirodnih resursa, restauracije povijesnih građevina i starih mlinica te uređenje cijelog prostora. Turistička valorizacija bi pomogla da se područje zaštititi, očuva i postane samoodrživo kako bi i budućim generacijama pružalo užitek posjećivanja netaknute prirode smještena uz sam rub grada.

1.3.4.2. Turizam

Turističke mogućnosti grada Širokog Brijega općenito su vrlo malo iskorištene, iako Grad i njegova okolica imaju veliki potencijal, budući da se suvremeni turizam bazira na prirodnom i ekološki čistom okruženju koje pruža uže i šire područje Grada. Široki Brijeg ima povoljan geostrateški položaj zbog blizine Jadranskog mora, svetišta u Međugorju, parka prirode Blidinje i blizine mostarske zračne luke.

Slika 20. Pogled na kanjon Borak

Uz navedeno, Široki Brijeg ima veliki broj kulturno-povijesnih znamenitosti, arheoloških nalazišta i spomenika (pretpovijesne gomile, ostaci antičkog grada Mokriskika, ruševine srednjovjekovnog grada u Borku, brojne nekropole stećaka i dr.) koji svjedoče o ranom naseljavanju ovog kraja i kontinuiranom življenju na ovom prostoru.

Činjenica da je Široki Brijeg udaljen od Jadranskog mora svega četrdesetak kilometara zračne linije, a nedirnuti planinski predjeli Čabulje, Čvrsnice i Vrana su putniku namjerniku dostupni za samo sat vremena ugodne vožnje, daju mu iznimne preduvjete za razvoj ljetnog i zimskog turizma. Posebnu atraktivnost čitavom ovom kraju daje Blidinjska visoravan s Parkom prirode Blidinje, koja kroz sva četiri godišnja doba plijeni svojom iznimnom ljepotom i nedirnutom

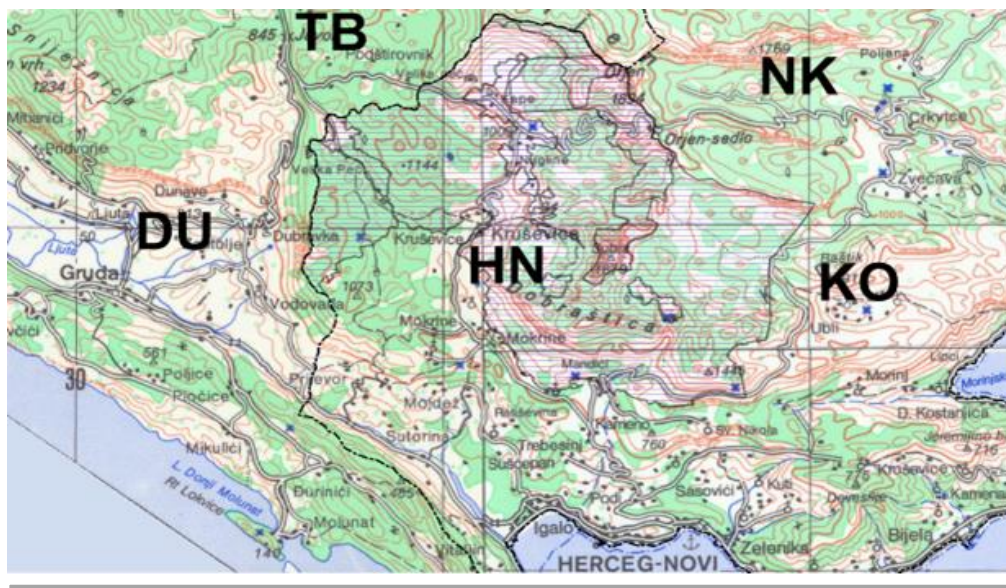
prirodom. Izgradnjom skijaškog centra na Risovcu ovo je odredište postalo iznimno zanimljivo i dobro posjećeno, naročito u zimskim mjesecima.

1.3.5. CG - Park prirode Orjen sa adrenalinskim parkom

Vrbanj

1.3.5.1. Prirodna i krajobrazna obilježja

Masiv planine Orjen pripada vanjskom, primorskom dijelu dinarskog planinskog sustava, a njegov vrh, Veliki kabao (1894 m), ujedno je najviša točka primorskih Dinarida. Iako ne pripada u visoko gorje, Orjen svojim reljefom ostavlja upravo takav dojam. Od glavnog vrha se protežu brojni grebeni, gotovo radijalnog pravca širenja, gradeći crkvičku, vrbanjsku i zubačku oblast te oblast Bijele gore. Planina se prostire na površini od preko 400 km², od koje jugozapadni rubovi pripadaju Hrvatskoj, sjeverozapadni Bosni i Hercegovini (Republici Srpskoj), a najveći dio planine je u sastavu Crne Gore.

Karta 4. Administrativna pripadnost masiva Orjena

Crnogorski dio Orjena dijele općine Nikšić, Kotor i Herceg Novi. Površina koja pripada općini Herceg Novi stavljena je pod zaštitu Odlukom o proglašenju Regionalnog parka Orjen donesenom 24. travnja 2009. od strane Skupštine općine Herceg Novi. Upis ranije Regionalnog parka, a sada Parka prirode Orjen u Centralni registar zaštićenih područja izvršen je 30. svibnja 2018. na osnovu pravnog tumačenja Ministarstva održivog razvoja i turizma. Temeljem ugovora s

općinom Herceg Novi, Agencija za zaštitu prirode izradila je Studiju zaštite Parka prirode Orjen (rujan 2017.) koju se treba promijeniti u Studiju revizije Parka prirode Orjen. Ta studija predstavlja osnovu za završetak postupaka revizije (provođenje javne rasprave, donošenje nove Odluke o stavljanju pod zaštitu i promjena upisa u Centralnom registru zaštićenih područja).

Teren planine Orjen ima vrlo složenu geološku strukturu, pripada zoni dubokog krša i predstavlja jedno od najkompleksnijih područja u jugoistočnom dijelu primorskih Dinarida. Zastupljene su naslage vrlo promjenljivog litološkog sastava, a na njihov strukturni položaj intenzivno utječu tektonski pokreti. Vrlo su izraženi sljedeći oblici reljefa stvoreni kraškom erozijom: dolovi, uvale, duboke rupe, škrape, škripovi i jame. Najkarakterističniji oblik reljefa na Orjenu su uvale poznate kao dolovi, a pružaju se pravcem sjeverozapad-jugoistok, između planinskih kosa. Na područje Orjena godišnje padne prosječno 4743 mm padalina, a kako nema površinskog oticanja voda, jako su zastupljene špilje i jame kao podzemni oblici reljefa. Na području masiva razvijen je čitav sustav škrapa i škripova koji predstavljaju najkarakterističniji element krajobraza ove planine.

Po svom položaju i bioraznolikosti, Orjen se nalazi u mediteranskoj biogeografskoj regiji, a u znanstvenom je smislu jedan od ključnih lokaliteta za proučavanje flore i vegetacije primorske Crne Gore, Dalmacije i općenito primorskih Dinarida. Područje Orjena značajno je ne samo floristički, već i faunistički, što dodatno opravdava razloge za njegovo stavljanje pod zaštitu.

U fauni sisavaca, uz lovnu divljač (zec, lisica, divlja svinja i dr.), prisutne su i rijetke, zaštićene vrste sisavaca kao što su vuk i mrki medvjed. U fauni ptica zabilježeno je 93 vrste, od čega su 23 vrste na Aneksu I EU Direktive o pticama te 4 vrste na Red list IUCN (jarebica kamenjarka, grlica, stepski soko, orao krstaš). Područje Orjena nastanjuje i 20 vrsta herpetofaune i to pet vrsta vodozemaca i 15 vrsta gmazova. Četiri vrste su balkanski endemi (*Bombina variegata scabra*, *Pseudopodus*

apodus, Platyceps najadum i Vipera ursinii), dok je jedna vrsta balkanski subendem (*Elaphe quatuorelineata*).

Zaštita vrsta na području Orjena počinje 1968. godine, kada su zaštićene munika (*Pinus heldraichii*) na površini od 300 ha i medvjeda lijeska (*Corylus colurna*). Rješenjima republičkog Zavoda za zaštitu prirode, dodatnih 38 vrsta zastupljenih na području Orjena ušlo je na listu zaštićenih vrsta. Od zakonom zaštićenih vrsta, najveću reprezentativnost ima munika (*Pinus heldreichii*) koja je tercijarni relikv i balkanski (sub)endem te ima poseban značaj za zaštitu Orjena, kao šuma – šumska zajednica ili kao pojedinačna stabla na liticama. Planina Orjena pripada planinskom tipu krajobraza. Promatran iz udaljenih pozicija, ovaj makrokrajobraz se doživljava kao harmonična kompozicija kamena, oskudnog zelenog pokrivača i golih planinskih vrhova.

Slika 21.. Stabla munike na liticama Orjena

U tim se predjelima reflektiraju prirodne ljepote područja, ali i određene promjene nastale kao rezultat antropogenih utjecaja i različitih načina korištenja prostora. U krajobraznu strukturu ovog predjela uvrštena je i raznolikost vegetacije na vertikalnom profilu područja, bogatstvo biljnih vrsta, kao i brojne florističke specifičnosti. Od podnožja pa sve do najviših planinskih vrhova uočljivi su različiti šumski pojasevi u okviru kojih se jasno izdvajaju nešumska staništa s karakterističnom vegetacijom.

Intervencije izazvane ljudskom rukom nisu velike, ali su doprinijele formiranju postojeće slike. Tu se prvenstveno misli na naselja i sadržaje u njima, kao što su suhozidi, prometna infrastruktura iz doba Austro-Ugarske te katuni i njihovi ostaci kao karakteristični objekti vernakularne arhitekture. Kamen se, kao dominantni građevinski materijal, ovdje javlja kao lomljeni, pritesani ili rjeđe tesani materijal. Suhozidi (suhomeđe), kao i na cijelom Sredozemlju, i na području Orjena predstavljaju značajnu sliku cijelog krajobraza i jesu „nijemi svjedoci“ prisustva čovjeka u ovom prostoru. Njihovi pojavni oblici su različiti, a temeljnu odliku čini njihova prilagođenost konfiguraciji terena. Seoska naselja na Orjenu (Kruševica, Vrbanj) karakterizira koncentracija stambenih objekata sa dvovodnim krovovima koji su nekada bili pokriveni slamom ili (rjeđe) kamenim pločama, o čemu svjedoče rijetki originalni krovovi. Premda ta katunska naselja ili pojedinačni katuni danas nisu više u funkciji, svojom veličinom tvore nevelike i logične prostorne kompozicije stvorene po mjerilu čovjeka. Iz tih razloga, one se doživljavaju kao sastavni dio prirode ili njegova logična dopuna. Prometna infrastruktura sastoji se od lokalnih puteva koji povezuju naselja međusobno, ali i s Herceg Novim.

Jedan od najimpresivnijih elemenata ljudske intervencije u krajobrazu, vidljiv iz raznih pozicija, je austrougarski put selo Vrbanj-Orjen sedlo i dalje prema Krivošijama. Ta dominantna slika odraz je logične gradnje nastale iz poštivanja topografije jer je put najvećim dijelom nasut na potpornim zidovima izvedenima od lokalnog kamena. Na pojedinim mjestima ovog puta izrađeni su propusti (progoni) na kojima se nalaze lučni otvori izrađeni od tesanog kamena, i posebno naglašavaju taj antropogeni krajobraz. Uz sam put, kao zanimljive točke krajobraza, su elementi memorijalnog karaktera: nekompletni Austro-Ugarski spomenik, spomen ploča graditeljima puta, natpis u kamenu „Varešanin-Steić“. Pješački putevi i staze predstavljaju neraskidivi dio krajobraza ovog dijela Orjena, bilo da prolaze kroz šumoviti dio ili kroz kamenitu golet. Logično su trasirani ljudskim osjećajem za najlakše savladavanje visine i sigurnost kretanja.

1.3.5.2. Razvoj aktivnog turizma

Područje Orjena, a naročito Vrbanj, sve više posjećuju i domaće stanovništvo i jednodnevni izletnici, a također su sve brojnije aktivnosti i boravak u prirodi koje organiziraju planinarski klub Subra i Agencija za razvoj i zaštitu Orjena. Bicklizam, planinarenje, pješaćenje, slobodno penjanje i drugi oblici rekreativnih i sportskih aktivnosti sve više ulaze u stil života Novljana. Iako je slabo prometno povezana s Herceg Novim, zona Vrbanja je postala značajna za izgradnju vila i vikendica. Za daljnji razvoj aktivnog turizma na području Orjena potrebno je prostor infrastrukturno urediti i opremiti te jače promovirati koncept „života na otvorenom“. U tom smjeru važan doprinos će dati uređenje i opremanje adrenalinskog parka Vrbanj, kao nove atraktivne *outdoor* lokacije čiji su objekti i infrastruktura ujedno i prvi takav sadržaj turističke ponude u Boki Kotorskoj. Lokacija adrenalinskog parka je na visoravni Vrbanj, u dijelu prema Orjen sedlu, kod tzv. Štefičine kuće. Objekt i infrastruktura adrenalinskog parka su postavljeni i uređeni većim dijelom u bukovoju šumi, a manjim dijelom u šumi crnog bora, tako da neće doći do ugrožavanja zakonom zaštićenih vrsta, u prvom redu munike.

2. PLANSKI DIO

Kako bi se doprinijelo ostvarenju ciljeva projekta „ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours, razvijen je ovaj Zajednički model za bolje upravljanje i održivo korištenje prirodnih resursa (Model). Kao planski dokument, Model predstavlja alat unaprjeđenja upravljanja resursima na projektnim lokalitetima, a njegovom provedbom se pridonosi održivom korištenju prirodne i kulturne baštine svih projektnih područja. Model omogućava bolje planiranje i učinkovitiju raspodjelu resursa te potiče komunikaciju ciljeva i aktivnosti među različitim nadležnim institucijama i dionicima te širom javnosti. Osnovna namjera Modela je da bude jasan i praktičan dokument koji će služiti planiranju i ostvarenju ciljeva održivog upravljanja projektnim područjima.

Dokument je izrađen na temelju dogovora Radne skupine stručnjaka projekta, uputa Agencije za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA, te dosadašnje prakse i iskustava izrade sličnih dokumenata poput planova upravljanja, planova održivog turizma zaštićenih područja te pojedinih Modela za održivo upravljanja projektnih područja. Zajednički model sadrži prijedloge tema, ciljeva i aktivnosti koje doprinose održivom razvoju, a temelje se na ciljevima i aktivnostima iz pojedinačnih modela projektnih područja. Ciljevi obuhvaćaju pojedine tematske cjeline kojima se Model bavi, a ostvaruju se provedbom predloženih aktivnosti, pri tome uvažavajući postojeće stanje te razlike u institucionalnim i zakonodavnim okvirima pojedinih država, kao i u financijskim i ljudskim resursima.

Kako bi se dobio bolji uvid u predloženo razdoblje provedbe, planiran je vremenski raspored aktivnosti prema godinama (2019.-2023.) te su navedeni prijedlozi za provoditelje napisani u općenitom značenju njihove djelatnosti, a ne

sadrže potpune nazive kao što je to slučaj u pojedinačnim modelima. Model je postavljen tako da predloženi nosioci aktivnosti budu institucije ili dionici koji su najviše motivirani te kojima je pojedino projektno područje prioritetno. Svaki dionik može doprinijeti aktivnostima u segmentu u kojem ima najveće kapacitete. Predloženi provoditelji aktivnosti mogu biti resursna ministarstva, lokalne i regionalne uprave i samouprave, upravitelji zaštićenih područja, turističke zajednice/organizacije, komunalna poduzeća, znanstvene i stručne institucije, osnovne i srednje škole, organizacije civilnog društva, razvojne agencije, poduzetnici, lokalne zajednice i dr. Sve planirane aktivnosti moraju biti izvedene po načelima ekološke, ekonomske i društvene održivosti.

2.1. SWOT ANALIZA

Temelj za razvoj planskog dijela ovog Modela postavljen je na SWOT analizi koja je izrađena u sklopu prvog sastanka Radne skupine stručnjaka projekta ADRIATIC CANYONING održanog 29. siječnja 2018. u Drnišu u Hrvatskoj. Aktivnim doprinosom svih sudionika (stručnjaka za razvoj modela pojedinih područja te predstavnika organizacija/institucija projektnih partnera) nastali su sljedeći rezultati koji se odnosi na sva projektna područja:

SNAGE

- ♣ turistička razvijenost šireg okružja projektnih područja (*Jadranska obala*)
- ♣ povoljan geografski položaj (*središte Europe, Sredozemlje*)
- ♣ projektna područja su relativno lako pristupačna
- ♣ prirodne vrijednosti su brojne i dobro očuvane
- ♣ bogata kulturno-povijesna baština projektnih područja
- ♣ postojanje planske dokumentacije i sustava upravljanja (*u slučaju RH*)
- ♣ autohtona gastronomija
- ♣ motivirane lokalne zajednice i lokalne samouprave projektnih područja
- ♣ stručnost i iskustvo članova projektnog tima
- ♣ postojanje turističke infrastrukture (*materijalne i ljudske*)
- ♣ svako područje ima svoje zanimljive priče i legende

SLABOSTI

- ♣ depopulacija na projektnim područjima, ali i šire
- ♣ relativno nizak start u smislu turizma na projektnim područjima
(*manji broj turista, mali broj pružatelja usluga, mali prihodi...*)
- ♣ nedovoljno znanja i motivacije drugih dionika i korisnika projekta
- ♣ ograničeni financijski kapaciteti
- ♣ nedovoljno turističkih događaja/manifestacija
- ♣ brojni devastirani objekti na projektnim područjima
- ♣ neriješeni imovinsko-pravi odnosi
- ♣ minirane lokacije
- ♣ nedostatak zakonskih uporišta
- ♣ nedovoljno promocije
- ♣ isključivo sezonski karakter turizma
- ♣ mali broj posjetitelja
- ♣ na projektnim područjima postoje divlja odlagališta otpada
- ♣ nizak stupanj turističke edukacije
- ♣ slaba turistička ponuda/nepostojanje formiranih turističkih proizvoda
- ♣ nedovoljno licenciranih vodiča, a nisu ni angažirani tijekom cijele sezone
- ♣ nizak stupanj znanja stranih jezika
- ♣ loša koordinacija turističkih aktera
- ♣ nepostojanje branda destinacija
- ♣ slabo razvijene turističke/planinarske oznake
- ♣ nepostojanje digitaliziranih oblika turističkih materijala (karte, web aplikacije, vodiči)

- ♣ trendovi u turizmu koji pogoduju projektnim ciljevima (*cikloturizam, pješačenje, aktivni vikendi...*) - traže se nove destinacije
- ♣ turizam je trenutno najjednostavniji i najlakši put razvoja (*to je ujedno i prijatna*)
- ♣ zasićene turističke destinacije u okolini projektnih područja
- ♣ brojni projekti i natječaji
- ♣ mogućnost suradnje i umrežavanja sa sličnim destinacijama kanjona
- ♣ blizina zračnih luka i time veći broj turista koji će posjećivati projektne destinacije
- ♣ trend transnacionalnih ruta (*Via Dinarica, Put svile, europski pješački put, biciklističke mega ture...*)
- ♣ doprinos projekta provedbi nacionalnih i regionalnih strategija
- ♣ suradnja s LAG-ovima (RH)
- ♣ suradnja s turističkim klasterima (BIH)
- ♣ suradnja s udruženjima hotelijera šest primorskih općina (CG)
- ♣ edukacija turističkih vodiča koje će se provesti tijekom projekta pruža temelj za nova radna mjesta

PRIJETNJE

- ♣ nedovoljno definirani uvjeti u koncesijama, što može rezultirati neodržavanjem i propadanjem infrastrukture
- ♣ požari i druge posljedice klimatskih promjena
- ♣ ovisnost o turizmu kao jedinoj gospodarskoj djelatnosti
- ♣ apartmanizacija, masovnost
- ♣ lokalne i nacionalne političke nestabilnosti
- ♣ zagađenja/nedostatak vode
- ♣ sječa šuma
- ♣ krivolov i lov
- ♣ mogući dalekovod na području budućeg PP Orjen
- ♣ planirana mini HE na području Trebižata
- ♣ opasni otpad na području grada Drniša
- ♣ nepostojanje uređaja za pročišćavanje voda
- ♣ neodržavanje i propadanje starog austrougarskog puta na području Orjena

Popis kratica korištenih u tablicama:

Kratika	Puni naziv
KOM	Komunalna poduzeća
LS	Lokalne samouprave
LS	Lokalno stanovništvo
OCD	Organizacije civilnog društva (<i>nevladine organizacije</i>)
OŠ	Osnovne škole
POLJ	Poljoprivrednici
RA	Razvojne agencije
RM	Resursna ministarstva
SP	Sportski klubovi
SŠ	Srednje škole
STR	Stručnjaci
TZ	Turističke zajednice (organizacije)
TP	Turistički poduzetnici
UPP	Upravitelji projektnih područja (<i>postojeći i budući</i>)
ŠUM	Upravitelji šumama
VD	Vatrogasna društva (<i>dobrovoljna i javna</i>)
VOI	Visoko obrazovne institucije (<i>sveučilišta, učilišta, fakulteti</i>)

2.2. TEME, CILJEVI I AKTIVNOSTI

2.2.1. Tema A: Edukacija

Cilj A: Podići svijest o očuvanju prirodnih, kulturnih i tradicijskih vrijednosti područja projekta ADRIATIC CANYONING

Projektna područja nalaze se u jadranskom zaleđu i obiluju brojnim prirodnim, ali i kulturno-tradicijskim vrijednostima i stoga ih je vrlo važno takvim očuvati. Veliki doprinos u tome ima osmišljena i kontinuirana edukacija, jer ni lokalne zajednice, ni pružatelji usluga, pa posljedično ni turisti nemaju dovoljno informacija niti znanja o vrijednostima područja, kao ni o načelima održivog razvoja. Nedovoljna informiranost dovodi do pružanja netočnih ili nepotpunih informacija o destinacijama te neodgovarajućih ponašanja turista i djelatnika u turizmu.

Slika 22. Ušće Čikole u Krku

Iz navedenih je razloga na svakom projektnom području potrebno osmisliti, razviti i provoditi informiranje i edukaciju, uvažavajući razlike u potrebama i mogućnostima pojedinih država.

Edukacijom turističkih djelatnika, posebice vodiča, postići se bolja interpretacija prirodnih, kulturnih i tradicijskih vrijednosti te informiranje posjetitelja o načelima pravilnog ponašanja s ciljem smanjivanja negativnih utjecaja turizma. To će za posljedicu imati stvaranje novih radnih mjesta za certificirane vodiče, kao i povećanje stupnja zadovoljstva i sigurnosti turista. Ključ održivog razvoja i očuvanja prirodnih vrijednosti u rukama je lokalnog stanovništva. Fokus aktivnosti mora se usmjeriti s infrastrukture i turista na domicilno stanovništvo, razvijajući koncept „života na otvorenom“ s aktivnostima podjednako usmjerenima na turiste i domaće stanovništvo.

Kad je riječ o obrazovanju mladih, potrebno je u postojeće obrazovne programe namijenjene vrtićkoj, osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj dobi ugraditi školske i izvanškolske sadržaje obogaćene temama o vrijednostima projektnih područja, održivom turizmu i zaštiti prirode. Nedostaju i publikacije namijenjene školama i djeci, kao i one kojima se detaljnije informira o prirodnoj i tradicijskoj baštini i stoga ih treba osmisliti i izraditi.

Potrebno je intenzivnije raditi na daljnjem podizanju razine znanja, a time posljedično i svijesti lokalnog stanovništva. To je jedan od načina razvoja potrebne suradnje na očuvanju ovih vrijednih područja, jer educirano stanovništvo predstavlja snažan alat za ostvarenje cilja održivog korištenja područja. Radionicama i edukacijama postiže se bolje razumijevanje ciljeva razvoja te se stječu nove vještine koje znatno doprinose kvaliteti turističke ponude. Razmjena iskustava koja potiče rad zajednica na korist je svima jer jača međusobne spone, doprinosi uvažavanju mišljenja šire mase i različitih struktura stanovnika. Uz navedeno, potrebno je razviti i odgovarajuće informativne i edukativne materijale prilagođene različitim skupinama dionika.

**Cilj A: Podići svijest o očuvanju prirodnih, kulturnih i tradicijskih vrijednosti područja
projekta ADRIATIC CANYONING**

Aktivnosti	Šifra	Prijedlozi provoditelja i suradnika	2019	2020	2021	2022	2023
U suradnji sa obrazovnim ustanovama unaprijediti edukaciju djece i učenika u vrtićima, osnovnim i srednjim školama o temama vezanima uz vrijednosti područja i njihovo očuvanje i održivi razvoj (<i>škole u prirodi, radionice, prezentacije, eko akcije, učeničke zadruge...</i>).	A1	OS, SŠ, UPP, OCD, RA, RM, STR					
Osmisliti i izraditi edukativne materijale te nastavne i izvannastavne programe s temama iz projektnih područja koje se naslanjaju na koncept „život na otvorenom“.	A2	OS, SŠ, UPP, OCD, RA, RM, STR					
Podržavati učenike i studente u izradi završnih, preddiplomskih, diplomskih, magistarskih i doktorskih radova na različitim temama vezanima uz projektna područja.	A3	VOI, UPP, LS, SŠ, RM					
Osmisliti i organizirati predavanja, prezentacije i radionice za lokalno stanovništvo s temama vezanim uz projektna područja, njihovo očuvanje i održivo korištenje.	A4	LS, RA, OCD, VOI, UPP, STR					
Provoditi edukativne aktivnosti za lokalne zajednicu vezane uz održivo gospodarenje otpadom.	A5	LS, RA, RM, VOI, OSD, STR, OCD					

Razviti i izraditi edukativne materijale prilagođene različitim dobnim skupinama dionika lokalnih zajednica o temama iz projektnih područja.	A6	RA, OCD, VOI, UPP, STR					
Provoditi informiranje lokalnog stanovništva o mogućnostima prijavljivanja na lokalne, nacionalne, prekogranične i međunarodne natječaje i pozive.	A7	RA, UPP, OCD, STR, RM, LS					
Informirati i educirati lokalno stanovništvo o mogućnostima razvoja poljoprivrede, posebice ekološke proizvodnje i poticajima vezanima za iste.	A8	RA, STR, LS, RM, OCD					
Provoditi stalnu edukaciju turista i posjetitelja o prirodnim vrijednostima projektnih područja s ciljem očuvanja resursa i podizanja znanja o potrebi zaštite.	A9	TZ, TP, STR, OCD, UPP,					
Osmisliti i provoditi edukaciju turističkih vodiča i pružatelja turističkih usluga vezanih za aktivni turizam (<i>npr. teme: turističko poslovanje, interpretacija, sigurnost, komunikacija...</i>).	A10	TZ, TP, STR, OCD, UPP, RM					
Organizirati posjet pojedinaca zainteresiranih za upoznavanje mogućnosti korištenja odgovarajućih infrastrukturnih elemenata razvijenih kroz projekt ADRIATIC CANYONING (<i>staze, penjalište, adrenalinski park...</i>).	A11	LS, UPP, LS, RA					

2.2.2. Tema B: Razvoj aktivnog turizma

Cilj B: Poboljšati postojeće i razviti nove turističke sadržaje te povećati prepoznatljivost projektnih područja kao destinacija aktivnog turizma.

Kad je riječ o razvoju turizma, na svim projektnim područjima je potrebno provesti brojne aktivnosti u nadolazećim godinama kako bi se podigla kvaliteta i prepoznatljivost turističkih destinacija. Izgradnja infrastrukture, promocija, edukacija, planiranje i umrežavanje koje je u projektnim područjima započeo projekt ADRIATIC CANYONING trebaju se nastaviti kako bi se osigurala održivost i dugoročniji pozitivni doprinos ekonomiji lokalnih zajednica.

Vidljiv je sve veći interes turista za aktivnostima u prirodi, zbog čega je od velike važnosti daljnje unaprjeđenje suradnje svih aktera vezanih uz turizam (lokalne samouprave, upravljači postojećih i budućih zaštićenih područja, resursna ministarstva i odjeli, razvojne agencije, turističke zajednice i organizacije, turistički poduzetnici i dr.). Na projektnim područjima postoje prirodne atrakcije i određena infrastruktura aktivnog turizma koje će se zahvaljujući ovom projektu znatno unaprijediti. S druge strane, u široj okolini većine projektnih područja ne postoji infrastruktura za prihvata posjetitelja niti ugostiteljska ponuda s odgovarajućim smještajnim kapacitetima, a gotovo potpuno nedostaju razvijeni kompleksni turistički proizvodi, redovita događanja i sustav promocije.

Osim postojećih i planiranih staza, potrebno je razviti nove koje će biti i poučne, odnosno koje će posjetiteljima dati uvid u prirodne i kulturne vrijednosti projektnih područja. Postojeće i planirane pješačke i biciklističke staze brzo zarastaju i stoga je potrebno pronaći najučinkovitiji način održavanja istih. Vidljiv je i nedostatak informativnih ploča putem kojih bi turisti dobili informacije o tome

koja mjesta posjetiti i kako se treba pravilno ponašati, pogotovo u postojećim i budućim zaštićenim područjima.

Na projektnim područjima ne postoje posjetiteljski ni slični centri, ali bi temeljem ostalih planskih dokumenata trebalo ispitati mogućnosti uspostave takvih centara. Posjetiteljski centri obogaćuju turističku ponudu destinacije, ali i okolnih područja na koje se projektna područja naslanjaju te doprinose zadovoljstvu posjetitelja svojim edukativno-prezentacijskim sadržajima. Uz razvoj dodatnih sadržaja, potrebno je redovito provoditi akcije čišćenje lokaliteta uz sudjelovanje svih aktera u turizmu, ali i stanovnika lokalnih zajednica.

Slika 23. Krški pejzaž drniškog kraja

Niti održivi turizam niti odgovorno bavljenje turizmom ne mogu biti mogući bez uspostave učinkovitog sustava gospodarenja otpadom te zbrinjavanja otpadnih voda. Na svim područjima to je gorući problem te je nužno provoditi projekte koji će doprinijeti uspostavi odgovornog gospodarenja otpadom i istodobno educirati

i informirati lokalno stanovništvo i turiste o pravilima ponašanja te načinima gospodarenja otpadom.

Prepoznatljivost područja kao očuvanih destinacija aktivnog turizma može se postići samo suradnjom i komunikacijom među svim dionicima razvoja turizma. Uspješna komunikacija treba se razviti na širem području svih kanjona, a postojeća komunikacija među nadležnim institucijama treba se unaprijediti i nadograđivati. Još jedna mogućnost je i razvoj planskih dokumenta koji bi dodatno razradili aktivnosti potrebne za ostvarenje održivosti destinacija. (*planovi razvoja turizma, marketing i komunikacijski planovi, planovi upravljanja posjetiteljima, planovi sigurnosti i sl.*).

Zadovoljan gost s pozitivnim dojmom o ljepotama turističkih atrakcija ključan je čimbenik promocije nekog područja kao poželjne turističke destinacije. Akcijama i radionicama u svrhu zaštite okoliša i očuvanja prirode podiže se svijest čovjeka o prostoru u kojem živi, te se i tako gostu šalje pozitivna poruka o mjestu kojeg posjećuje. Potrebno je različitim upitnicima istražiti motivaciju dolaska posjetitelja te njihovo ukupno zadovoljstvo iskustvom turizma na projektnim područjima. Također je potrebno sadržajno obogatiti postojeće manifestacije uključivanjem svih aktera u turizmu kako bi se nadogradilo iskustvo boravka turista, ali i ostvario veći doprinos lokalnoj zajednici.

Kao i u ostalim ruralnim područjima, izražen je trend depopulacije zbog otežanih uvjeta koje život u jadranskom zaleđu nosi sa sobom. Kako bi stvorili uvjete za ostanak mladih obitelji na projektnim područjima, važno je potaknuti razvoj tradicionalnih djelatnosti koje bi doprinijele kvaliteti života, kao i razviti programe u suradnji s lokalnim zajednicama kroz koje bi im se omogućio plasman autohtonih proizvoda.

Brojne tradicijske manifestacije i način života danas su najugroženija baština i stoga ih treba i dalje istražiti, promovirati i sačuvati za buduće generacije. Uloga upravljača projektnih područja u tom smislu je pružiti potporu lokalnim zajednicama u njenom razvoju, ali i očuvanju bogatog materijalnog i nematerijalnog nasljeđa.

Cilj B: Poboljšati postojeću te razviti novu turističku infrastrukturu i sadržaje te povećati prepoznatljivost projektnih područja kao destinacija aktivnog turizma.

Aktivnosti	Šifra	Prijedlozi provoditelja i suradnika	2019	2020	2021	2022	2023
Infrastruktura							
Definirati uvjete koncesije i staviti u funkciju penjališta, zip line, adrenalinski park i ostale infrastrukturne elemente koje će se izraditi kroz projekt ADRIATIC CANYONING.	B1	LS, UPP, TP, RM, ŠUM					
Postaviti cestovnu signalizaciju, info punktove, table dobrodošlice na odgovarajućim lokalitetima u pojedinim projektnim područjima.	B2	LS, UPP, ŠUM, STR					
Osmisliti nove te redovito održavati i unaprjeđivati postojeće poučne staze.	B3	UPP, RA, OCD, STR, TZ, LS, ŠUM					
Održavati postojeće, osmisliti i izraditi nove te promovirati sve pješačke i biciklističke staze na projektnim područjima.	B4	UPP, RA, OCD, STR, TZ, LS, ŠUM					
Uspostaviti i organizirati održiviji način posjećivanja lokaliteta pod pritiskom s ciljem smanjenja negativnog utjecaja na resurse i povećanja zadovoljstva gostiju.	B5	LS, RM, RA, UPP, TZ, STR					
Uspostaviti i provoditi održivo gospodarenje otpadom na projektnim područjima.	B6	RM, RA, LS, KOM, UPP, STR					
Organizirati i provoditi redovite akcije čišćenja lokaliteta te poticati sudjelovanja lokalnih zajednica i pružatelja turističkih usluga.	B7	LS, UPP, OCD, TZ, TP, KOM, OŠ, SŠ,					
Omogućiti prilaz za osobe s invaliditetom do odgovarajućih turističkih lokaliteta na projektnim područjima.	B8	RA, LS, UPP , OCD					

Istražiti mogućnosti obnove zapuštenih kulturno-povijesnih lokalitete i staviti ih u funkciju posjećivanja.	B9	RM, RA, LS, VOI, STR, UPP					
Unaprijediti hortikulturno uređenje naselja vezanih za projektna područja.	B10	RM, RA, LS, STR					
Podizati razinu i kategorije turističkih usluga postupno uvodeći standarde kvalitete i ekološke standarde u ugostiteljskim i smještajnim kapacitetima na projektnim područjima te promovirati nositelje takvih certifikata.	B12	RM, RA, UPP, STR, OCD, TP					

Promocija

Aktivnosti	Šifra	Prijedlozi provoditelja i suradnika	2019	2020	2021	2022	2023
Organizirati sportska natjecanja s ciljem promocije aktivnog i zdravog načina provođenja slobodnog vremena.	B13	SP, TZ, OCD, UPP, TP					
Sačuvati i promovirati autohtone recepte i tradicionalnu gastro ponudu pojedinog projektnog područja.	B14	TZ, OCD, TP, STR					
Razviti i ponuditi mogućnost održavanja umjetničkih manifestacija temeljenih na prirodnim ljepotama kanjona.	B15	TZ, TP, UPP, OCD, STR					
Osmisliti, organizirati i ponuditi vođene tematske ture (tematska vođenja).	B16	TZ, UPP, TP, STR					
Uključiti se i promovirati međunarodne trans pješačke i planinarske staze i inicijative.	B17	TZ, OCD, TP					
Osmisliti programe te izraditi promo materijale s ciljem daljnjeg razvoja aktivnog turizma na širim projektnim područjima.	B18	TZ, TP, OCD, STR, UPP					
Razviti, ponuditi i promovirati programe cjelogodišnjih turističkih posjeta koristeći ugođaje područja u svim godišnjim dobima.	B19	TZ, TP, OCD, STR, UPP					
Istražiti mogućnost organiziranog posjećivanja speleoloških objekata na projektnim područjima.	B20	RM, UPP, TZ					
Organizirati prodaju lokalnih suvenira i poljoprivrednih proizvoda na otvorenom, naročito tijekom sezone.	B21	TZ, TP, OCD, UPP					
Izraditi kartu s turističkim sadržajima i uslugama i zemljovidom te vodič o prirodnim i kulturnim vrijednostima za pojedino projektno područje.	B22	TZ, TP, STR, UPP					

U suradnji sa ugostiteljima i proizvođačima hrane organizirati Dane lokalne kuhinje karakteristične za pojedino projektno područje.	B23	TZ, TP, UPP, LS					
Ispitati potrebe i mogućnosti zaštite izvornost lokanih proizvoda i nematerijalne baštine.	B24	RM, LS, RA, STR, VOI					
Prezentirati etnološke i tradicijske običaje projektnih područja.	B25	TZ, TP, LS, OCD					
Promovirati turističke sadržaje, ponude i usluge na internetskim stranicama i društvenim mrežama gradova/općina koji se naslanjaju na projektna područja.	B26	TZ, LS					
Potrebne i zanimljive informacije o aktivnostima na projektnim područjima dijeliti na web stranicama koje prate to područje.	B27	TZ, UPP, OCD, TP					
Osmisliti „priče“ o područjima uz kanjone koja vežu rijeke, čovjeka i ostali živi svijet i koristiti ih u svrhu interpretacije.	B28	TZ, UPP, TP, STR, OCD					
Unaprijediti turističke sadržaje temeljene na legendama vezanim uz pojedina projektna područja.	B29	TZ, TP, STR, OCD					
Osmisliti i redovito provoditi studije istraživanja ponašanja, potreba i zadovoljstva posjetitelja u skladu s nacionalnim standardima i smjernicama.	B30	RM, RA, UPP, LS, TZ, TP, STR					
Na širem području svakog projektnog područja zagovoriti i promovirati primjere odgovornog ponašanja tijekom svakodnevnog života.	B31	LS, TZ, TP, OCD, RM, UPP					
Izraditi i distribuirati promotivne materijale za različite grupe posjetitelja o vrijednostima pojedinih područja i pravilima ponašanja.	B32	TZ, TP, STR, OCD, LLS, UPP					
Osmisliti, izraditi te disimilirati vizualni identitet pojedinog projektnog područja.	B33	LS, UPP, STR					
Promovirati projektna područja i njihovu ponudu na specijaliziranim turističkim sajmovima i časopisima.	B34	TZ, TP, UPP, OCD					
Unaprijediti postojeće, razviti nove te promovirati turističke manifestacije za posjetitelje.	B35	TZ, TP, LS, UPP, OCD					

Izraditi i provoditi planske dokumente vezane za razvoj turizma. (<i>planovi razvoja turizma marketing i komunikacijski planovi, planovi upravljanja posjetiteljima, planovi sigurnosti i sl.</i>)	B36	RA, RM, STR, OCD					
Razvojem i provedbom novih prekograničnih i drugih projekata unaprijediti suradnju svih upravljača postojećih i budućih zaštićenih projektnih područja s ciljem svrhovite promocije.	B37	UPP, LS, RA, RM, STR, TZ					

2.2.3. Tema C: Upravljanje

Cilj C: Unaprijediti upravljanje projektnim područjima te jačati suradnju svih dionika s ciljem očuvanja prirodnih resursa, kulturno-povijesnih vrijednosti i doprinosa održivoj ekonomiji lokalnih zajednica.

■ znimne prirodne vrijednosti svih pet projektnih područja koja se manifestiraju u bogatoj bio i georaznolikosti potrebno je štiti prema postojećim i budućim kategorijama zaštite u skladu sa zakonodavnim i institucionalnim okvirima pojedinih država. Za svako projektno područje karakteristično je preklapanje nadležnosti i odgovornosti različitih dionika. Ključni dionici u upravljanju su jedinice regionalne i lokalne samouprave, javne ustanove za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima te turističke zajednice i organizacije.

S obzirom na zadane ciljeve održivog korištenja područja, u sljedećim godinama za lokalitete u Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori je potrebno uspostaviti upravljače područja i to ne samo na papiru već prema financijskim i zakonskim mogućnostima zapošljavati stručne djelatnike iz različitih područja. Gledajući pojedinačne aspekte, upravljanje u hrvatskim područjima je jasno definirano, ali ako se prostori gledaju kao cjelina, zajedno s ekonomskim i društvenim stajalištima potrebna je međusektorska suradnja i koordinacija među ključnim dionicima. Ključ uspjeha krije se u osmišljavanju sustava koordinacije među dionicima koji će motivirati, potaknuti i osigurati kontinuiranu komunikaciju i zajedničko provođenje aktivnosti.

Model sadrži aktivnosti koje će velikim dijelom provoditi suradnjom postojećih i budućih upravitelja određenog područja te brojnih dionika koji su uz to područje vezani nadležnošću ili interesima. Stoga je za učinkovitu provedbu Modela nužno razviti njihove kapacitete i suradnju. Interdisciplinarnost održivog razvoja,

očuvanje i zaštita prirode te upravljanje projektnim područjima zahtijeva široki spektar znanja i vještina. Stoga se za postojeće i buduće upravitelje i ključne dionike treba osigurati pristup i neformalnim oblicima obrazovanja kroz sudjelovanje na stručnim radionicama, konferencijama i seminarima te prilike razmjene iskustava s kolegama.

Zajednički model ne obuhvaća upravljanje infrastrukturnim projektima, a takva pitanja rješavaju pojedini dionici u okviru njihovih nadležnosti, djelatnosti i projekata. Dionici, kroz komunikacijske i koordinacijske alate trebaju izvještavati ostale dionike o tijeku projekta i njegovim rezultatima. Time se prikupljaju dragocjene informacije i razmjenjuju iskustva, a ostali dionici mogu svoje planove i ideje uskladiti s razvojem buduće infrastrukture na terenu.

Područja djelovanja postojećih i budućih upravitelja su ograničena, posebice u području upravljanja šumama, vodama, ribljim fondom te otpadom i otpadnim vodama. Stoga je suradnja s nadležnim institucijama neophodna za očuvanje prirodnih i kulturnih vrijednosti i učinkovitu provedbu zakona. Kako bi se unaprijedio upravljanje područjima, upravljači i dionici trebaju sudjelovati u donošenju potrebnih pravnih akata, javnim raspravama studija utjecaja na okoliš i planskih dokumenata za gospodarsko korištenje prirodnih dobara. Za provedbu većine aktivnosti Zajedničkog modela potrebno je razviti dobre suradnje i partnerstava s obrazovnim i znanstveno-istraživačkim institucijama, organizacijama civilnog društva, kao i predstavnicima gospodarskog sektora i privatnim poduzetnicima.

Lokalne zajednice na projektnim područjima neizostavni su čimbenici koji imaju iznimno važnu ulogu u razvoju područja, kao i upravljanju, te je od osobitog značaja uključivanje lokalnog stanovništva u ostvarenje postavljenih strateških

ciljeva. Uspješan model upravljanja mora djelovati kao platforma na kojoj će pojedinci, udruge, institucije i gospodarski subjekti razviti širok spektar aktivnosti. Od edukacije u školama i vrtićima za najmlađe, preko promocije aktivnog života i rekreacije u prirodi, ekološke lokalne hrane, organizacije promotivnih i edukativnih događanja na temu zaštite prirode, pa do organizacije sportskih događanja i festivala. Kreiranje ponude aktivnog turizma samo je dio puno šireg koncepta „života na otvorenom“.

Slika 24. Kajaking na rijeci Zrmanji

Bit će potrebno unaprijediti komunikaciju sa svim dionicima te razviti vidljivost rada kroz direktne kontakte i putem medija. Javnim prezentiranjem godišnjih aktivnosti i izvještavanja o provedenim aktivnostima, jača se vidljivost rada i stvara povjerenje prema lokalnim zajednicama i dionicima. Kako bi učinkovito provodile planirane aktivnosti Zajedničkog modela, potrebno je prihodovati financijska sredstva razvojem partnerstava i prijavom projekata na nacionalne i

međunarodne natječaje te osmišljavanjem dodatnih finansijskih mehanizama (*članarine, donacije i sl.*).

Cilj C: Unaprijediti upravljanje projektnim područjima te jačati suradnju svih dionika s ciljem očuvanja prirodnih resursa, kulturno-povijesnih vrijednosti i doprinosa održivoj ekonomiji lokalnih zajednica

Aktivnosti	Šifra	Prijedlozi provoditelja i suradnika	201 9	202 0	202 1	202 2	202 3
U skladu sa zakonskim regulativama uspostaviti upravljače projektnih područja gdje još ne postoje (BiH, CG).	C1	RM, LS					
Prema finansijskim i zakonskim mogućnostima upotpunjavati stručni kadar upravljača projektnih područja.	C2	RM, LS, UPP					
Kontinuirano provoditi edukaciju i osposobljavanje djelatnika upravljača projektnih područja.	C3	RM, LS, RA, UPP, STR, OCD					
Sudjelovati na relevantnim nacionalni i međunarodnim skupovima, radionicama i razmjenama.	C4	RM, LS, RA, UPP, STR, OCD					
Pratiti i aktivno sudjelovati u postupcima donošenja zakonskih i podzakonskih akata iz područja vezanih uz upravljanje.	C5	UPP					
Osigurati izvore financiranja upravitelja projektnih područja putem proračuna, projektnih bespovratnih sredstava, članarina, donacija i vlastitih prihoda.	C6	RM, UPP, LS, RA					
Prema potrebama i mogućnostima osigurati i održavati infrastrukturu i imovinu potrebnu za rad upravljača projektnih područja (<i>radne prostorije, vozila...</i>).	C7	UPP, LS, RM					
Suradnjom lokalnih partnera razvijati projektne prijedloge s ciljem održivog razvoja projektnih kanjona (<i>zaštita prirode, ruralni razvoj, održivi turizam...</i>).	C8	RA, UZP, LS, OCD, ŠUM, OS, SŠ, TZ, TP					

Uspostaviti i kontinuirano provoditi istraživanja prirodnih i kulturnih vrijednosti projektnih područja (<i>bio i georazolikosti lokaliteta, kulturna baština, arheologija i dr.</i>).	C9	UPP, VOI, OCD, STR					
Osmisliti kriterije za partnerstva projektnih područja sa dionicima te provoditi javne pozive za prijavu na natječaje (<i>npr. Život na otvorenom za OCD i poduzetnike.</i>).	C10	UPP, RA, OCD, TP, STR					
Uspostaviti suradnju s nadležnim institucijama u svrhu praćenja kvalitete okoliša s naglaskom na lokacijama pod pritiscima onečišćenja.	C11	UPP, KOM, RM					
Razviti suradnju s nadležnim institucijama i šumoposjednicima s ciljem održivog gospodarenja šumama na projektnim područjima.	C12	UPP, ŠUM					
S ciljem prevencije požara na projektnim područjima surađivati sa vatrogasnim organizacijama (<i>javne i dobrovoljne</i>).	C13	UPP, LS, RM, VD					
Pronaći načine privlačenja i zadržavanja mladih ljudi i obitelji za život i rad na širem području projektnih područja.	C14	LS, UPP					
Dionicima i široj javnosti redovito prezentirati planove i rezultate rada vezano za projektne kanjone (<i>otvoreni dani, javna predavanja, web stranica, društvene mreže</i>).	C15	UPP, OCD, STR					
Provoditi redoviti nadzor te pratiti stanja svih projektnih područja.	C16	UPP, LS					
Ispitati i osmisliti načine naplate posjećivanja i usluga projektnih područja.	C17	UPP, RM, LS					
Razvijati i provoditi javno-privatna partnerstva u turizmu.	C18	RM, LS, RM, TP, TZ					

INFRASTRUKTURNE INVESTICIJE

Glavni ciljevi projekta ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours su jačanje gospodarskog, socijalnog i teritorijalnog razvoja prekograničnog područja Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore kroz jačanje i diversifikaciju turističke ponude u jadranskom zaleđu čime se želi potaknuti razvoj aktivnog turizma na projektnim lokacijama. Kako bi se navedeni ciljevi ostvarili, potrebno je urediti i unaprijediti postojeću turističku infrastrukturu, što će olakšati njihovo pozicioniranje na turističkom tržištu ne samo kao nadopuna postojećoj ponudi na obali Jadranskog mora, već će omogućiti i da same postanu prepoznatljive turističke lokacije aktivnog turizma.

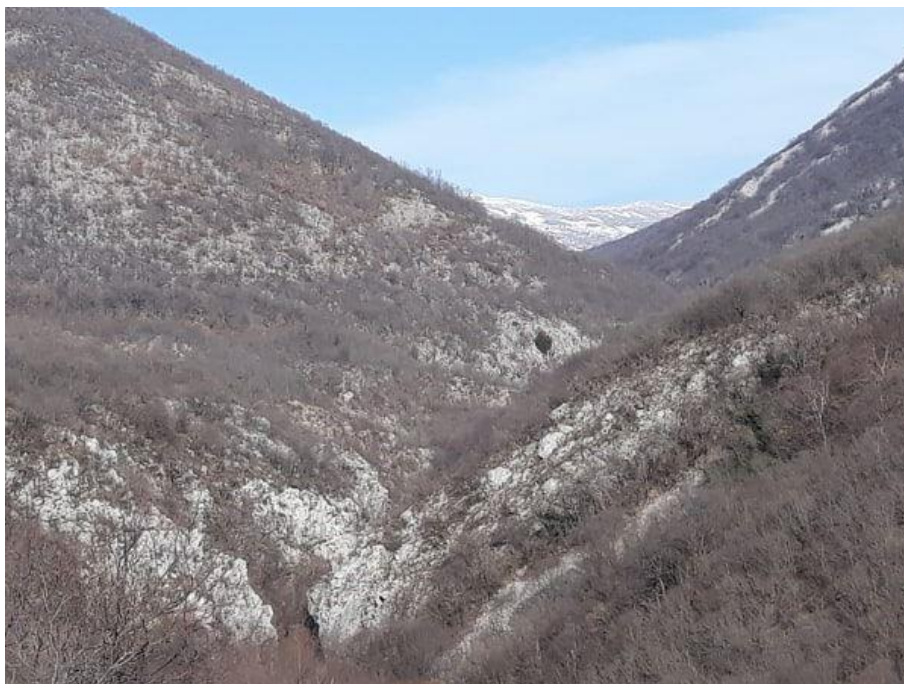
Iz navedenih su razloga na svih pet projektnih lokacija provedeni infrastrukturni zahvati kako bi se postojeća turistička ponuda osuvremenila i podigla na višu razinu, što će u konačnici pozitivno utjecati na život lokalnog stanovništva privlačenjem većeg broja posjetitelja, ali i doprinijeti održivosti samog projekta.

3.1. GRAD ŠIROKI BRIJEG

Širi prostor Grada Širokog Brijega sa svojim specifičnim krajolikom, biološkom raznolikošću, brojnim krškim fenomenima, mnogim izvorištima i samom rijekom Lišticom odlikuje se izvrsnim karakteristikama za uživanje u zdravom i kvalitetnom životu u čistoj i nezagađenoj prirodi. Zdrav i očuvan okoliš s izvorom „Borak“ i park-šumom „Vrelo“ stvaraju povoljne preduvjete za razvoj turizma, lova, ribolova te drugih sportskih i rekreacijskih aktivnosti. Stoga su briga za očuvanje okoliša i put održivog razvoja jedni od osnovnih prioriteta širokobrijeških vlasti.

S obzirom na svoj geografski i prometni položaj i tek dvadesetak kilometara zračne, odnosno četrdesetak cestovne udaljenosti od mora prostor Grada Širokog Brijega odlikuje se rijeko viđenim mogućnostima za spoj klasičnih i specifičnih oblika turizma.

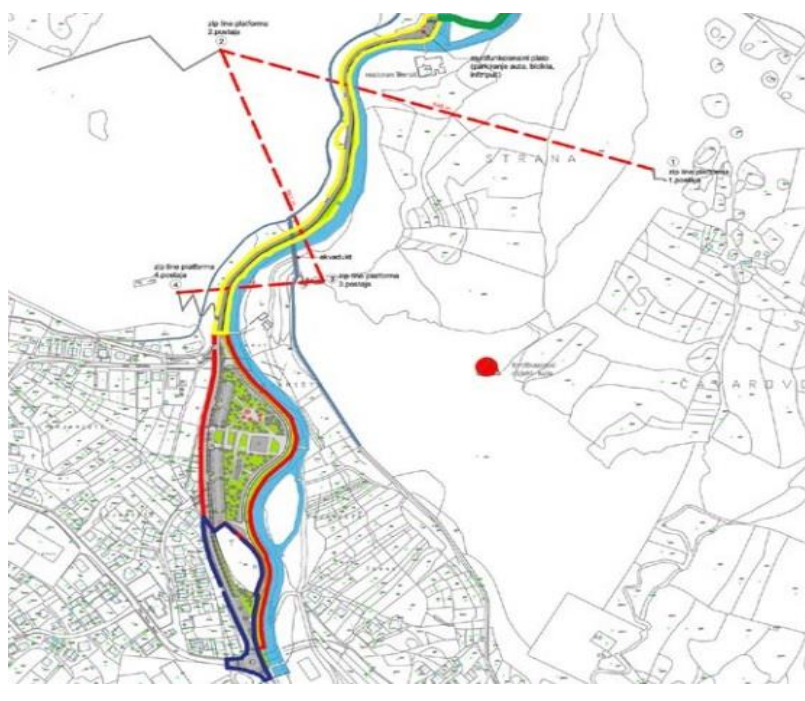

Slika 25. Krški krajobraz u okolici Širokog Brijega

Stoga su u sklopu projekta ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours planirana infrastrukturna ulaganja kroz četiri segmenta kako bi se maksimizirali postojeći turistički potencijali kraja.

1.Segment:

Park Sajmište predviđen je kao centar kulturnih, zabavnih i sportsko-rekreacijskih događaja. S obzirom na svoj položaj, sadržaje i ambijent park utjelovljuje kulturu, zabavu, rekreaciju, sport i prirodu, te predstavlja iznimno bitan segment u sveukupnoj gradskoj strukturi, kao i turističkoj ponudi Širokog Brijega. Prostor parka sadrži parkovne površine (šetnice, igrališta, trгови...), dva parkirališta te manji prostor namijenjen za pristup postojećem groblju. Parkirališta su organizirana paralelno s prometnicom, a njihov kapacitet je ukupno 105 parkiranih mjesta. Tri metra široka šetnica koja se proteže od centra grada uz rijeku pa sve do samih izvorišta parkom prolazi u dužini od 521 metra.

Karta 5. Karta planiranih radova u Širokom Brijegu

Parkovne površine koncipirane su tako da su sadržaji zonirani u tri osnovna dijela: južni dio, centralni dio i sjeverni dio. Svi dijelovi su povezani stazama i travnatim površinama.

Centralni dio parka je veliki otvoreni prostor koji se kaskadno spušta od prometnice prema rijeci te predstavlja svojevrsni multifunkcionalni javni trg. Središnji je prostor

ispresijecan širokim šetnicama koje uokviruju manje travnate površine i jedan veći centralni prostor. Jedna od navedenih travnatih površina na centralnom trgu rezervirana je za postav umjetničkih struktura studenata i profesora Akademije likovnih umjetnosti u Širokom Brijegu, dok su ostale površine multifunkcionalnog karaktera te se po potrebi transformiraju u određeni ambijent (ljetno kino, projekcije, prostor za igru itd.). Središnji prostor parka omogućuje odvijanje većih, odnosno masovnijih događaja poput festivala, koncerata, sportskih turnira i raznih ostalih natjecanja.

Dobar primjer je West Hercegovina Fest koji se već 15 godina održava u Širokom Brijegu upravo na ovom prostoru. Festival svake godine okuplja veliki broj mladih iz Bosne i Hercegovine i ostalih zemalja te nudi bogat zabavni kulturni program. Festival je sinteza glazbe, filma, književnosti i umjetnosti općenito te ima jako bitnu ulogu u turističkoj ponudi grada, kao i u samom kulturnom i društvenom životu zajednice.

S obzirom na svoju veličinu i prostornost, cijeli trg omogućava odvijanje različitih događaja u isto vrijeme. U njegovom se sklopu nalazi se i manji betonski paviljon, a u zimskim je danima na centralnom dijelu trga moguće organizirati umjetno klizalište sa svim pratećim elementima. U sjevernom dijelu parka nalazi se dječje igralište do kojeg vode pristupne staze. Igralište je opremljeno toboganima, ljuljačkama, klackalicama, penjalicama te pješčanicom. U južnom dijelu parka nalazi se boćalište. U ovom se dijelu parka nalazi betonski paviljon otvorenog tipa koji se može koristiti u više namjena, ovisno o potrebi. Zamisljen je da služi organizaciji raznih događaja i natjecanja u boćanju, ribolovu, trčanju i slično.

Predviđeno je opremanje parka projektiranom urbanom opremom (klupe, koševi za smeće, rasvjetni elementi, putokazi) kao i svom potrebnom vodnom i energetsom

infrastrukturuom (natapanje biljaka i zelenih površina, dovod električne energije na određena mjesta).

2. segment:

Prometnica posebnog režima koja spaja park „Sajmište“ s platoom kod restorana Borak svojevrsna je spona između urbanog dijela grada i prirodnog ambijenta odnosno samog izvorišta rijeke Lištice i duga je 520 metara. U svom profilu sadrži nogostup i kolnik koji je reguliran posebnim režimom tako da je kretanje automobila ograničeno na maksimalnu brzinu od 20 km/h, dok je u određenom dijelu dana i potpuno zabranjeno.

Karta 6. Područje infrastrukturnih ulaganja u Širokom Brijegu

S obzirom na općenito rijedak automobilski promet ovom trasom, ulica je u prvom redu namijenjena rekreativcima, biciklistima i šetačima. Iznad ulice proteže se lučni betonski akvadukt sagrađen sredinom 20. stoljeća koji osim što predstavlja graditeljsko naslijeđe ima i veliku ulogu u samom razvoju kraja kada je u pitanju vodovodna infrastruktura.

Uz nogostup je planirana zaštitna čelična ograda prema koritu rijeke u cijeloj dužini ulice. Ulica završava proširenjem odnosno multifunkcionalnim platoom koji je namijenjen za parkiranje automobila i bicikla, a ujedno je i polazišna točka s koje kreću brdske pješačke staze. Prostor platoa je opremljen info-pultom gdje su prikazane sve karte s ucrtanim stazama, kao i informacijama vezanim uz sam park, adrenalinske sportove, izvorište, povijesnu i prirodnu baštinu. Na potezu cijele ulice planirana je odgovarajuća urbana oprema u smislu rasvjete, koševa za smeće, klupa itd.

3. segment:

Zona obuhvata ovog dijela prirodnog parka podrazumijeva pješačku šetnicu koja seže od platoa kod restorana do starih mlinica i kuća u Gracu ukupne duljine 1,2 kilometra. Postojeća šetnica zahtijeva rekonstrukciju kao i osiguranje zaštitnim ogradama na odgovarajućim mjestima. Planirana su i proširenja staze u vidu opremanja cijele šetnice putokazima, smjernicama i info-pločama s opisima brojnih prirodnih i povijesnih lokaliteta. Šetnica je isprepletana potocima koji izviru u stjenovitim brdima kanjona tako da staza na četiri mjesta prelazi malim mostovima preko spomenutih potoka.

Najpoznatiji mostić uz kojeg se vežu mnoge predaje i legende je „Božja ćuprija“. Most datira još iz rimskih vremena i vodio je prema srednjovjekovnom gradu Kruševcu (srednjovjekovna gradina), ali je sredinom prošlog stoljeća zaliven betonom i omeđen čeličnim ogradama. U ovome se području nalaze brojne kamene mlinice koje predstavljaju bitnu ulogu kad je u pitanju graditeljsko i gospodarsko naslijeđe ovog kraja. Brojna vrela rijeke Lištice teku kroz duboke usjeko, stvaraju slapove i jezercu, te se spajaju u jedinstveno korito kod platoa na samom početku ove pješačke staze. Osnovni sadržaji u ovom dijelu parka „Borak“ su šetnja i planinarenje kroz krševiti

kanjon rijeke Lištice, upoznavanje autohtonih biljnih i životinjskih vrsta, upoznavanje autohtone graditeljske i kulturne baštine te uživanje u prirodi.

Slika 26. Brzaci na rijeci Lištici

Na ulazu u sam park, kao i na još par određenih mjesta, planirano je postavljanje ploča s natpisima o normama ponašanja u parku, s obzirom na to da se radi o zaštićenim izvorištima i netaknutoj prirodi, ali i zbog same sigurnosti posjetitelja.

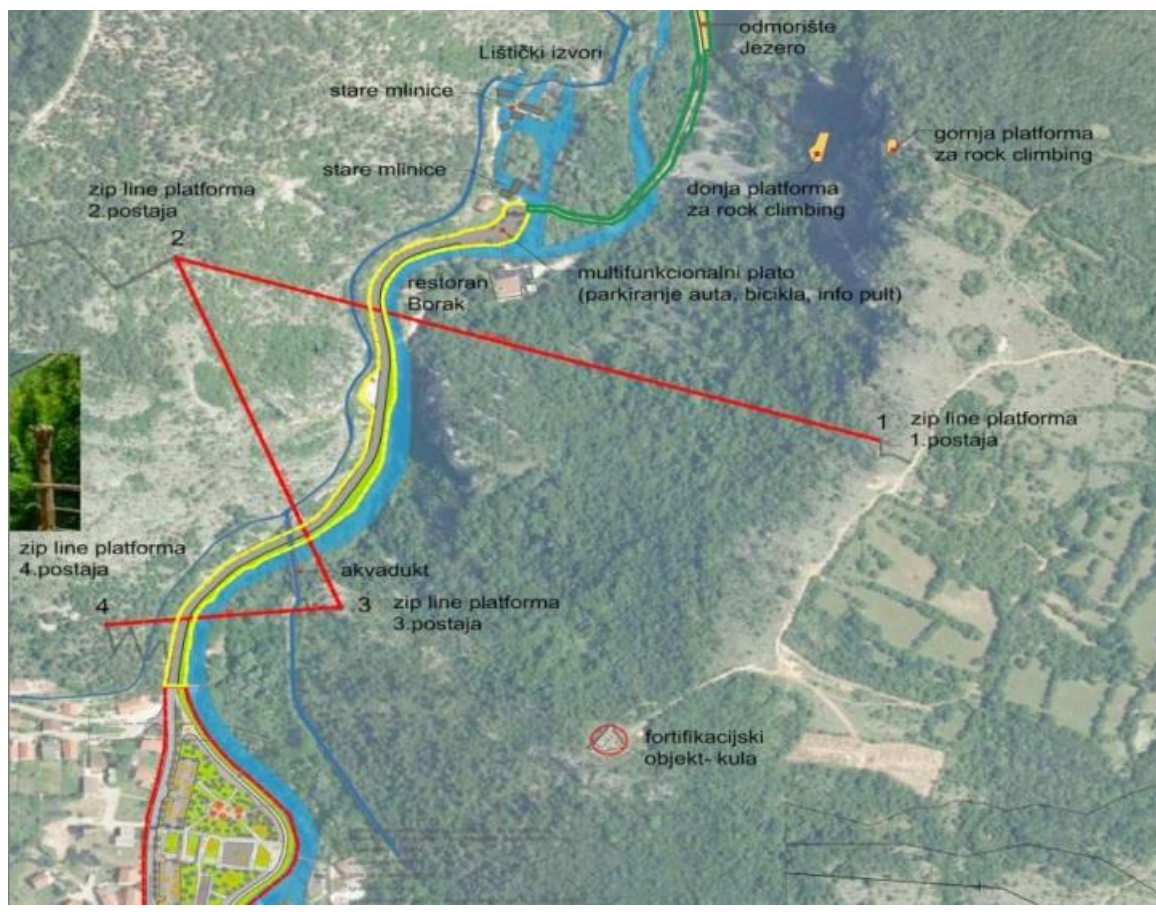
4. segment:

Sadržaji ovog dijela parka baziraju se na adrenalinskim sportovima kao što su *zip-line* i *rock-climbing*. Spuštanjem *zip-lineom* pruža se prekrasan pogled na kanjon Lištice, park Borak, kao i na sam grad Široki Brijeg.

Do svih je platformi omogućen pješački pristup, a polazna platforma na Bošnjakovom brdu udaljena je samo 20 metara od kolnog pristupa. *Rock-climbing* je predviđen na stijeni usječnoj na zapadnoj padini Bošnjakova brda, a njoj je također omogućen pješački pristup s time da je gornja platforma udaljena svega sto metara od kolnog pristupa. U sklopu projekta predviđeno je adekvatno pripremanje terena i opremanje

potrebnih platformi za *zip-line* i *rock-climbing*, u skladu s propisanim normama sigurnosti i stabilnosti.

Karta 7. Shema avanturističkih sadržaja na prostoru Grada Širokog Brijega

Radovi na rekonstrukciji parka „Sajmište“ s instalacijom kanalizacijskog sustava i sustava za navodnjavanje, uz postavljanje rasvjete i nabavku sadržaja za opremanje parka i izgradnju dječjeg igrališta nedavno su dovršeni te su građani, ali i njihovi gosti već dobili priliku uživati u prvim plodovima projekta ADRIATIC CANYONING.

Uskoro kreće postavljanje *zip-linea* na Bošnjakovom i na Ciganskom brdu. Na obje lokacije postaviti će se po dvije stanice, odnosno platforme za spuštanje do kojih će se moći stići pješačkim stazama. Same trase *zip-linea* bit će dugačke po 554, 351 i 177 metara, a u planu je i postavljanje opreme za *rock-climbing* na stijeni usječnoj na zapadnoj strani Ćavarova (Bošnjakova) brda.

3.2. GRAD OBROVAC

Obrovac je gradić smješten podno Velebita na rijeci Zrmanji, udaljen 11 kilometara od ušća rijeke u Novigradsko more. Kako bi se pozicionirao kao destinacija za ljubitelje aktivnog odmora u netaknutoj prirodi potrebno je ulagati u postojeću turističku infrastrukturu, prije svega pješačke i biciklističke staze, ne bi li se obogatila ponuda te razvile dodatne aktivnosti koje će produžiti boravak gostiju.

Veliku prepreku razvoju turizma stvara nepristupačnost brojnih znamenitosti obrovačkog kraja do kojih je, u pravilu, moguće doći samo brodom. Reprezentativan primjer su Janković buk te srednjovjekovni utvrđeni grad poznat kao Stari Obrovac koji se nalazi na vrhu kanjona poviše buka. Iako područje uz brojna prirodna bogatstva ima bogatu i kulturnu baštinu turisti uglavnom nisu upoznati s njima.

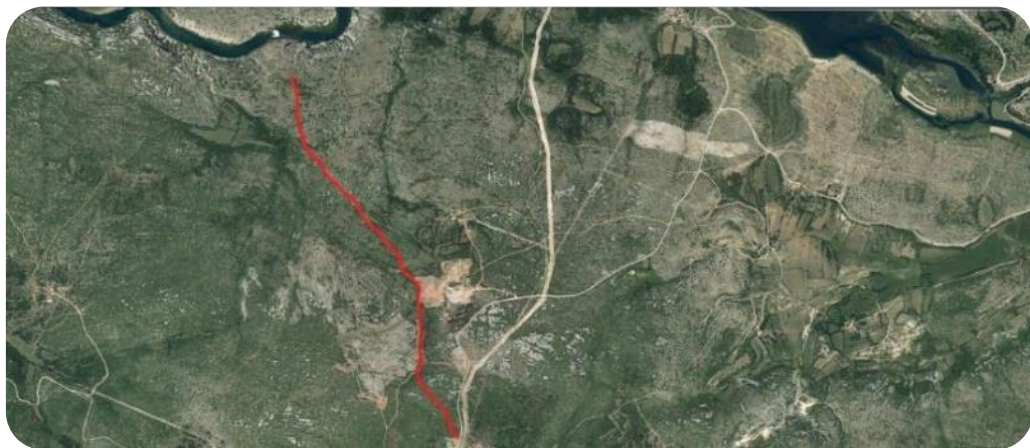
Kako bi se to promijenilo i potaknulo iskorištavanje turističkih potencijala, prije svega vezanih uz predsezonu i postsezonu, u sklopu projekta ADRIATIC CANYONING izgradit će se staze koje će omogućiti nesmetan pješačko-biciklistički promet pod kanjona rijeke Zrmanje čime će se oplemeniti čitavo područje i stvoriti mogućnosti za daljnja ulaganja u turističko-rekreacijsku ponudu kraja.

Grad Obrovac kao projektni partner zadužen je za uređenje i opremanje pješačke staze od Obrovca do Janković buka i pješačke staze od Bilišana do Janković buka te nabavu opreme za aktivni turizam, dječje igralište i *street workout* park. Pješačka staza od Obrovca do Janković buka dugačka je približno 3.500 metara te čitavom dužinom prati tok rijeke Zrmanje. Prije početka projekta područje uz rijeku bilo je najvećim dijelom neprohodno i nepristupačno za pješački promet, dok je postojeća staza uz lijevu obalu Zrmanje bila preuska i prekrivena raslinjem, te kao takva neupotrebljiva.

Karta 8. Pješačka staza od Obrovca do Jankovića buka

Druga pješačka staza proteže se od naselja Bilišane do kanjona rijeke Zrmanje kod Janković buka u dužini od približno 2.200 metara. Kroz projekt ADRIATIC CANYONING planirano je uređenje postojeće pješačke staze koja je na mjestima neprohodna zbog smanjenog intenziteta korištenja.

Karta 9. Pješačka staza od Bilišana do Jankovića buka

Izgradnjom pješačkih staza stavit će se u funkciju možda i najatraktivnije područje na rijeci Zrmanji, što će značajno obogatiti ponudu ovog kraja. Riječ je o posljednjem slapu na rijeci Zrmanji, Janković buku, koji predstavlja krajnju točku plovnog puta na Zrmanji. Realizacijom ovog projekta dat će se zamah mjestima koja su smještena uz rijeke kao što su Krupa, Golubić te Muškovci. Radi se o područjima koja su smještena u neposrednoj blizini kanjona te brojnih slapova i kao takva imaju izrazitu komparativnu prednost nad sličnim turističkim lokacijama.

Izgradnjom pješačkih staza povećat će se broj dolazaka i noćenja, ali i broj turista koji će posjećivati područje. Uzduž pješačkih staza postaviti će se stolovi s klupama za sjedenje te kante za odlaganje otpada i solarna rasvjeta, a posaditi će se i stabla lipe. Uzduž čitave pješačke staze planirano je uređenje odmorišta i kupališnih točaka kako bi posjetitelji nakon duge šetnje mogli uživati u prekrasnom krajoliku i kupanju u kristalno čistoj rijeci Zrmanji, a na ključnim će se točkama postaviti informativne ploče.

Slika 27. Modra rijeka Zrmanja u sivom krškom okruženju

U svrhu pozicioniranja Grada Obrovca kao atraktivne lokacije aktivnog turizma u sklopu projekta nabavit će se oprema za aktivni turizam: 20 brdskih bicikala, tri stalka za bicikle, pet *stand-up-paddling* daski s veslima i kajaka s veslima; a neće se izostaviti ni najmlađe generacije za koje će se nabaviti oprema za dječje igralište: dupla ljuljačka, košara za ljuljanje, klackalica i vrtuljak. Oni željni vježbanja i aktivnog odmora moći će se koristiti *street workout* kavezom koje će se također nabaviti u sklopu projekta te će sadržavati vertikalne ljestve, vratila, paralelne preče i kosu klupu.

Projekt ADRIATIC CANYONING - Adriatic Canyons Adventure Tours ima veliki značaj za Obrovac budući da pješačke staze predstavljaju osnovnu turističku infrastrukturu čijom će se realizacijom postaviti temelji za izgradnju dodatnih sadržaja usmjerenih iskorištavanju potencijala rijeke Zrmanje koju se u budućnosti vidi kao turističko-rekreacijski dio grada.

3.3. GRAD DRNIŠ

Grad Drniš nalazi se u samom srcu Dalmatinske zagore, u središtu Šibensko-kninske županije. S površinom od 355 km² sastoji se od nekoliko mikroregija od kojih se mogu posebno istaknuti tri prostorno-zemljopisne jedinice:

- Promina-Miljevci
- Petrovo polje
- Vapnenačko-krški prostor drniške zagore.

Kako bi se mogli u potpunosti iskoristiti geografsko različiti, ali u svojoj suštini komplementarni prostori potrebno je napraviti određena ulaganja u turističku infrastrukturu.

Stoga se u sklopu projekta ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours planira urediti Centar za razvoj kompetencija u ruralnom turizmu u Pakovu Selu u okolici Drniša.

Centar će biti središnje mjesto na kojemu će svi sadašnji, ali i potencijalni djelatnici s drniškog područja moći dobiti savjete u svom poslovanju te će služiti kao mjesto za organiziranje raznih radionica, edukacija na temu ruralnog turizma i sastanaka na kojima će se povezivati poljoprivrednici i turistički djelatnici drniškog kraja. Centar za razvoj kompetencija u ruralnom turizmu služiti će za razvijanje novih turističkih projekata temeljenih na ključnim komparativnim prednostima drniškog područja – tradiciji, gastronomiji te specifičnoj kulturnoj i prirodnoj baštini.

Uz izgradnju Centra za razvoj kompetencija u ruralnom turizmu u sklopu projekta uredit će se biciklističke staze i vidikovac kod crkve Sv. Mihovila u Pokrovniku te biciklističko-pješačke staze i prostor oko bunara u Pakovom Selu koji će se očistiti i opremiti drvenim stolovima i klupama.

Ukupno više od 30 kilometara biciklističkih staza imat će osjetan pozitivan utjecaj na turističku ponudu i povezanost lokaliteta na drniškom području, tim više zna li se da su ranije kroz projekt nabavljena dva terminala i ukupno 12 bicikli, od čega osam gradskih i četiri brdska, kako bi se građanima, turistima i svim zainteresiranim zaljubljenicima u aktivni stil života pružila mogućnost korištenja održivih metoda transporta.

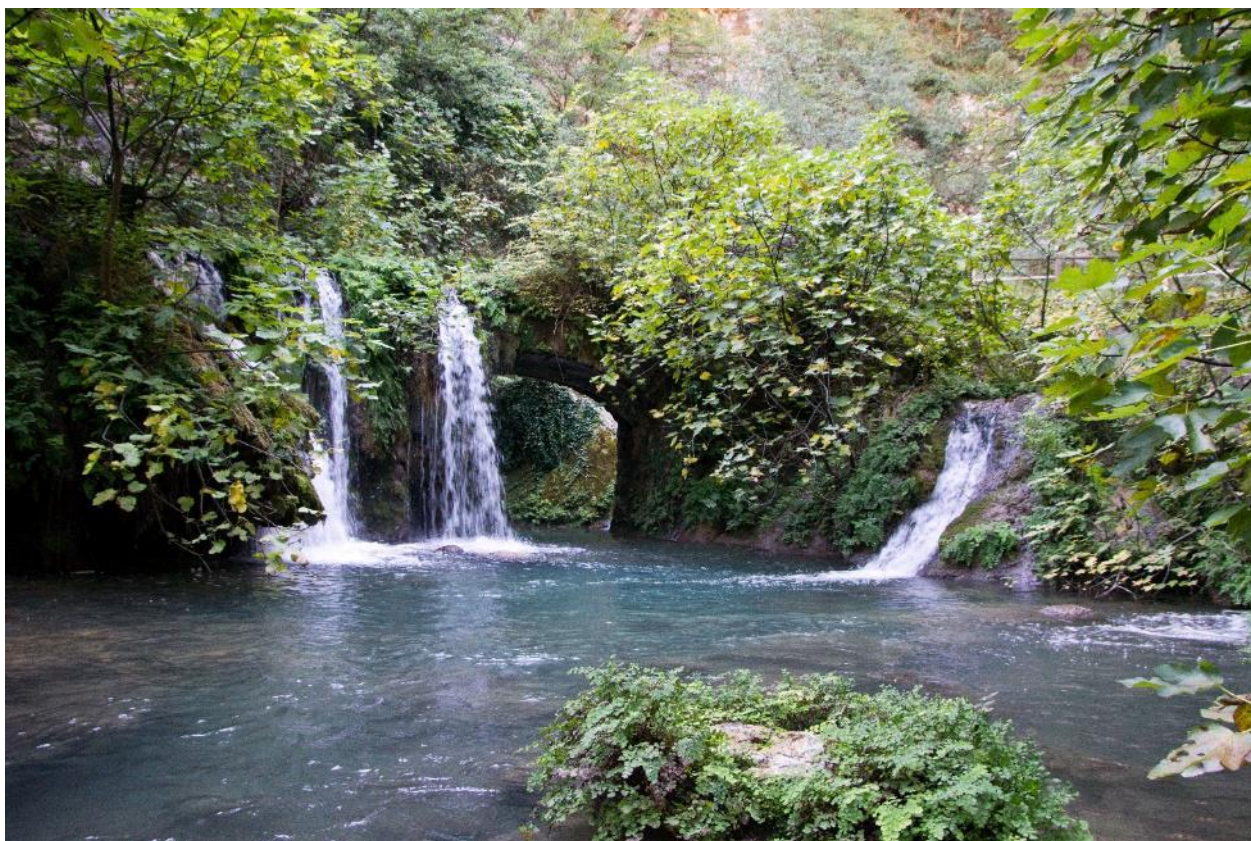
Slika 28. Javni bicikli u Drnišu nabavljeni kroz projekt ADRIATIC CANYONING

Sustav javnih bicikli na području Grada Drniša čine dva punkta sa terminalom i biciklima. Jedan punkt je postavljen u samom centru grada pored Autobusnog kolodvora, dok se drugi nalazi pored seoskog domaćinstva Etnoland na Pakovu Selu kojeg godišnje posjeti peko 40.000 gostiju iz različitih dijelova Republike Hrvatske i svijeta.

3.4. OPĆINA GRUDE

Prostor Općine Grude karakteriziraju brojne prirodne ljepote tipične za kameni, krški krajolik, prije svega krške jame i pećine, ali i brojni izvori i bogatstvo vodenih resursa, pri čemu se posebno ističe područje Peć mlina i Ravlića pećine. Kako bi se maksimizirao turistički potencijal navedenog područja Općina Grude je u sklopu projekta ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours, financiranog u okviru Interreg IPA CBC programa prekogranične suradnje Hrvatska-Bosna i Hercegovina-Crna Gora, uredila dva parkirališta ispred Ravlića pećine i u Peć Mlinima te će sagraditi drveni most dužine 22 metra preko bisera čitavog hercegovačkog kraja rijeke Tihaljine.

Slika 29. Slapovi na rijeci Tihaljini

U planu je i povezivanje parkinga s postojećim šetnicama unutar Peć Mlina, a probijene su i pristupne staze od mosta do postojećih staza koje će biti popločane kamenom, proširen je pristupni put koji vodi u Ravlića pećinu te je započela i

izgradnja šetnice u samoj pećini. Nakon završetka radova Peć Mlini će imati parkiralište za 16 osobnih vozila, pješački drveni most, drvene šetnice i odmorište na izvoru rijeke Tihaljine, dok će Ravlića pećina dobiti parkiralište za 25 osobnih automobila te dva autobusa, kao i novu ogradu, drvene šetnice i popratnu rasvjetu. Završetak radova očekuje se do kraja 2019. godine.

Slika 30. Šetnica kroz netaknutu prirodu u okolici Gruda

Kroz projekt ADRIATIC CANYONING nabavit će se i oprema za postavljanje *zip-linea*, *rock-climbinga* i postavljanje *ferate*, kao i sva potrebna oprema za zaljubljenike u adrenalinski i avanturistički turizam te ostale sudionike gore navedenih aktivnosti.

3.5. AGENCIJA ZA IZGRADNJU I RAZVOJ HERCEG NOVOG

Agencija za izgradnju i razvoj Herceg Novog kroz projekt ADRIATIC CANYONING opremila je adrenalinski park na visoravni Vrbanj, u predjelu okrenutom prema Orjen sedlu, kod tzv. Štefičine kuće. Sam objekt i infrastruktura Adrenalinskog parka nalaze se na nešto više od 1000 metara nadmorske visine te su većim dijelom smješteni u bukovoj šumi, a manjim u šumi crnog bora čime je park podijeljen u dvije zone.

U donjem dijelu koji je blažeg nagiba smješten je dječji dio avanturističkog parka, dok je gornji dio rezerviran za prave adrenalinske aktivnosti odraslih zaljubljenika u prirodu i aktivnosti na otvorenom.

Slika 31. Avanturistički park „Vrbanj“ pod snijegom

Kako bi se osiguralo očuvanje prirode svi infrastrukturni zahvati vezani su uz postojeći bio-svijet čime je izbjegnuto ugrožavanje prirodnih staništa i zakonom zaštićenih vrsta, u prvom redu munike (*Pinus heldreichii*).

Stoga su većim dijelom korištena postojeća stabla, prikladna za infrastrukturnu nadogradnju, spojena s ukupno 37 mostova, dok su na mjestima gdje nije bilo prikladnih prirodnih potpornja stavljeni masivni drveni stupovi kako bi se osigurala funkcionalnost avanturističkog parka.

Prepreke su podijeljene na tri razine. Prva razina nalazi se na 1,5 m visine i predviđena je za početnike i obuku turista i adrenalinskih zaljubljenika koji prvi put pohađaju Avanturistički park Vrbanj, a njime će se moći koristiti i djeca viša od 130 centimetara, sukladno pravilima Europske unije. Druga razina nalazi se na visini između četiri i pet metara, ovisno o nagibu terena.

Treća i najviša razina sastoji se od 12 prepreka postavljenih na visini između osam i deset metara, a posebno se ističe *zipline* dugačak 40 metara koji spaja dvije razine parka i pruža dodatnu atrakciju posjetiteljima. U sklopu avanturističkog parka Vrbanj planirana je i drvena kućica za posluživanje i dva toaleta.

Stepenice su izrađene od balvana i nabijene zemlje, dok su same prepreke izuzetno raznovrsne te variraju od njišućih balvana, preko visećih dasaka, zidova za penjanje itd, a predviđen je i parking na parceli pokraj parka te uređenje dva kilometra dugačke šumske trim staze sa spravama za vježbanje.

Slika 32. Drvena kućica za odmor

U dječjem dijelu parka napravljene su staze od nabijene zemlje i prirodnog kamena te labirinti, kućice na drveću, nadstrešnice za odmor i slično.

Avanturistički park Vrbanj prvi je takav park ne samo na prostoru Herceg Novog, već i čitave Boke Kotorske.

4. VIZUALNI IDENTITET

4.1. VAŽNOST I DOPRINOS VIZUALNOG IDENTITETA PROJEKTA

Kako bi aktivnosti projekta ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours dosegle što je moguće više ljudi i kako bi se javnost informirala o događanjima unutar projekta te o njegovim ciljevima i rezultatima, ali prije svega kako bi se opća populacija upoznala sa svim ljepotama i turističkim posebnostima projektnog područja veliki je trud uložen u samu vidljivost i medijsku promociju projekta. Pri tome su osim klasičnih kanala komunikacije veliku ulogu igrali i novi mediji, prije svega blogovi, vlogovi, internetski portali i društvene mreže.

Avanturističkim tjednom organiziranim u sklopu projekta prisustvovali su i utjecajni međunarodni blogeri i vlogeri koji su svojim pokrivanjem turističkih lokacija napravili nemjerljivu promociju projektnom području. Osim međunarodne promocije velika je pozornost usmjerena i na pokrivanje projektnog područja, a o kvaliteti i opsegu učinjenog svjedoči i velik broj objava u lokalnim, regionalnim i nacionalnim medijima, kao i specijaliziranim medijima na projektnom području.

Od početka trajanja projekta ADRIATIC CANYONING objavljeno je gotovo stotinu tekstova vezanih uz same aktivnosti, s naglaskom na Avanturističke tjedne koji su uvelike doprinijeli promociji turističkih lokaliteta u široj javnosti.

Slika 33. Službena Facebook stranica projekta ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours

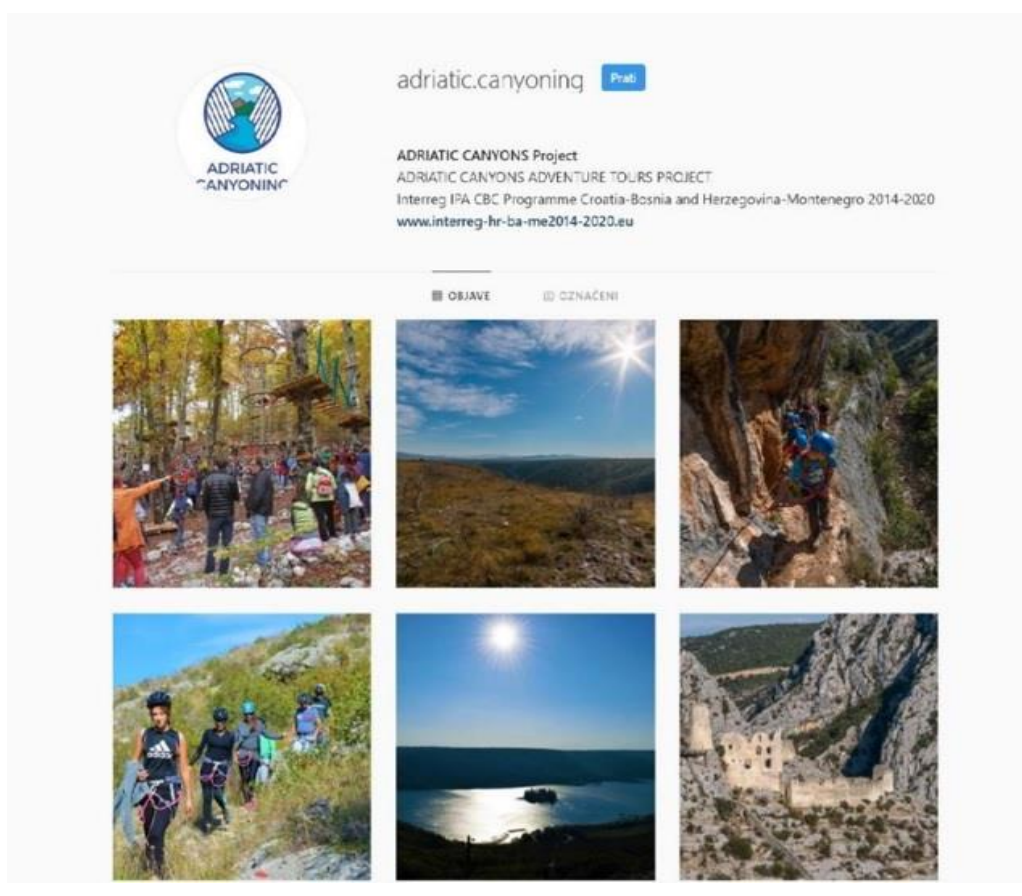
Poseban dio promocije i vidljivosti čine društvene mreže kao preferirani oblik komunikacije i dobivanja informacija od strane ciljanih skupina projekta. Za potrebe promocije projekta ADRIATIC CANYONING kreirani su Facebook i Instagram profili kako bi ciljane skupine i javnost bili informirani s projektnim aktivnosti, ali i kako bi se ujedno promovirale projektne lokacije i njihove turističke specifičnosti i osigurala dodatna vidljivost.

Na utjecaj društvenih mreža u suvremenom svijetu ne treba trošiti riječi. Podatak koji najbolje ilustrira moć koju u današnjem vremenu imaju društvene mreže kazuje da je samo Facebook prije dvije godine imao 307.000.000 korisnika na prostoru Europe, od čega ih je većina imala između 25 i 34 godine, te su kao takvi bili posebno zanimljivi kao ciljana skupina znajući da se upravo ljudi u toj dobi najviše bave aktivnim i avanturističkim turizmom.

Facebook profil je redovito održavan i prati sve relevantne projekte aktivnosti, ali i vezane aktivnosti projektnih partnera te predstavlja izvrstan alat za promociju avanturističkog turizma i projektnih lokacija. Facebook stranica projekta trenutno ima 5000 korisnika, dok je više od 200.000 korisnika najpopularnije svjetske društvene mreže vidjelo objave vezane uz projekt ADRIATIC CANYONING i promociju turističkih potencijala projektnih lokacija.

Osim Facebook, kreiran je i Instagram profil projekta na kojemu se objavljuju fotografije i video materijal s projektnih lokacija. Instagram projekta ADRIATIC CANYONING trenutno prati stotinjak avanturista i adrenalinskih zaljubljenika koji su realnom vremenu mogu saznati sve novosti vezane uz projektne lokacije.

Slika 34. Službena Instagram stranica projekta ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours

Kako bi projektne lokacije dodatno oznakovali te ciljanim skupinama i javnosti što je moguće više približili specifične oblike turizma koji se nude na prostoru Grada Obrovca, Grada Drniša, Grada Širokog Brijega, Općine Grude te projektnoj lokaciji u

Crnoj Gori pod ingerencijom Agencije za izgradnju i razvoj Herceg Novog kreiran je i službeni hashtag projekta ADRIATIC CANYONING koji se koristi u kombinaciji s hashtagom samog projekta. Odabran je jedinstven i originalan hashtag #ActiveAdriatic koji nadilazi jezične granice i granice samog projektnog područja te se kao takav može koristiti i na međunarodnoj razini još dugo nakon završetka trajanja samog projekta.

Kao jedan od osnovnih promotivnih elemenata projekta ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours kreiran je službeni logo projekta koji svojim vizualnim dizajnom već na prvu izdvaja projekt od ostalih projekata Programa te, sukladno programskim pravilima, donosi dodatnu vidljivost projektnim aktivnostima.

Slika 35. Službeni logo projekta ADRIATIC CANYONING – Adriatic Canyons Adventure Tours

U sklopu projekta izradit će se i promotivni video uradak koji će imati snažan učinak na promociju samog projekta ADRIATIC CANYONING, ali prije svega projektnih lokacija. Znajući da je čovjek 90 posto podražaja iz okoline prima vizualnim putem ne smiju se zanemariti moć i utjecaj koju audiovizualni materijal ima na konzumente, a on posebno dolazi do izražaja kada se govori o turističkoj promociji. Stoga je svaki projektni partner na svojoj lokaciji kreirao video-materijal koji će u konačnici biti montiran u zajednički promotivni film koji će na najbolji mogući način široj javnosti dočarati sve ljepote jadranskog zaleđa te će imati veliki utjecaj na vidljivost, ali i na održivost samog projekta.

Zajednički film u dogovoru s nadležnim tijelom bit će objavljen na novim službenim stranicama projekta, ali i na službenim stranicama projektnih partnera, društvenim mrežama, Internet portalima te će biti proslijeđen turističkim agencijama kako bi se maksimizirala iskoristivost turističkih potencijala projektnog područja.

4. ADVENTURE WEEKS

U suvremenom dobu užurbanog razvoja informacijsko-komunikacijskih tehnologija mediji imaju sve jači utjecaj na život pojedinca. Pritom se posebno ističu novi mediji koji zauzimaju sve veću važnost na društvenoj sceni. Imajući u vidu navedene tekovine, u sklopu projekta ADRIATIC CANYONING predviđeno je organiziranje četiriju javnih događanja, odnosno Avanturističkih tjedana (*Adventure Weeks*).

Kako bi se projektne lokacije, ali i čitavo zaleđe Jadranskog mora, dodatno promovirale i prepoznale kao destinacije aktivnog turizma nužno je ulagati u znanje lokalnih dionika o specifičnim oblicima turizma pojedinog kraja, a jednako tako bitno je i podignuti razinu znanja međunarodnih posjetitelja i turista o regiji u pitanju i njezinim turističkim specifičnostima.

Stoga će se tijekom projekta ADRIATIC CANYONING održati četiri višednevna događaja koja će za cilj imati podizanje osposobljenosti osoba izravno involviranih u upravljanje lokalitetima, podizanje razine svijesti o pitanjima zaštite okoliša i prirodnog naslijeđa te ekološki održivim modelima turizma te iskušavanje nove turističke ponude na projektnim lokacijama. Četiri Avanturistička tjedna, trajanja od tri do pet dana, održana su na četiri različite projektne lokacije u tri države:

- Zrmanja Adventure Week
- Čikola Adventure Week
- Orjen Adventure Week
- Hercegovina Adventure Week.

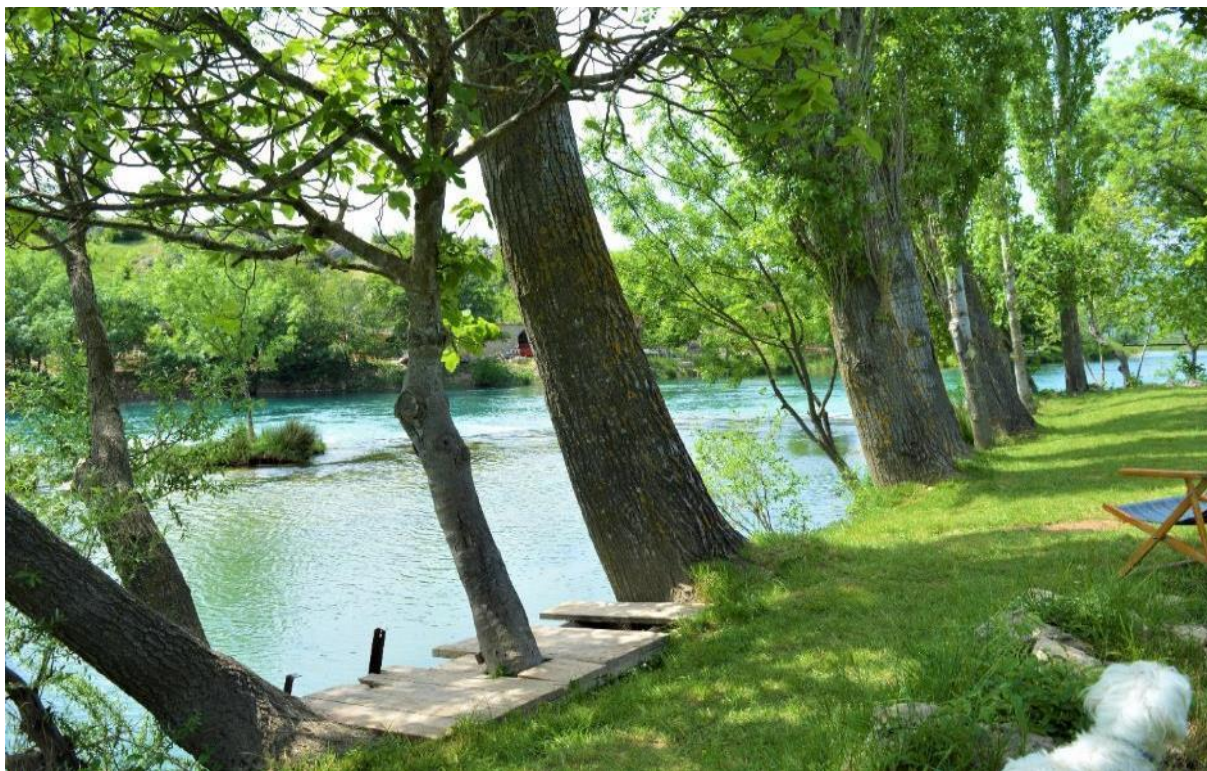
Slika 36. Biciklistička utrka tijekom Čikola Adventure Weeka

Zrmanja Adventure Week održan je između 27. i 29. travnja 2018. godine na prostoru Grada Obrovca. Događanje je počelo u petak 27. travnja, a tijekom tri dana trajanja manifestacije svi okupljeni su imali priliku upoznati se s ljepotama i turističkom ponudom obrovačkog kraja, sudjelovati na avanturističkim aktivnostima organiziranim kroz projekt, te sudjelovati na stručnim predavanjima iz područja suvremenog pristupa turizmu s posebnim osvrtom na lokalne zajednice.

Kako bi se postigla što je moguće veća vidljivost mnogobrojnih turističkih potencijala obrovačkog kraja organizirana je Familiarization (FAM) tura na kojoj je sudjelovalo ukupno 17 novinara, blogera, predstavnika turističkih agencija itd. koji su u nekoliko dana otkrivali sve čari koje nudi širi prostor rijeke Zrmanje. Pritom vrijedi spomenuti

i prisustvo dvoje utjecajnih stranih blogera koji su svojim tekstovima prenijeli glas od ljepotama projektne lokacije ne samo izvan Republike Hrvatske već i izvan projektnog područja. Uz sam rafting na rijeci Zrmanji sudionici su se upoznali i s kulturološkim znamenitostima kraja od kojih se posebno izdvaja 700 godina star manastir Krupa.

Slika 37. Odmorište pokraj rijeke Zrmanje

Čikola Adventure Week održan je od 28. do 30. rujna na širem prostoru grada Drniša. Vikend pun uzbuđenja začinjen autohtonim mirisima i okusima Dalmatinske zagore poslužio je kao idealna prilika za promociju turističke ponude i prirodnih ljepota drniškog kraja.

U avanturističkom dijelu programa tridesetak je sportaša i avanturista moglo birati između adrenalinske i *relax* verzije, odnosno između sudjelovanja na zahtjevnoj kanjoning turi koja je uključivala četverosatno pješaćenje i tehničko penjanje s profesionalnom opremom u pratnji iskusnih i licenciranih vodiča i opuštenije opcije razgledavanja atraktivnim rutama jedne od najljepših rijeka programskog područja.

Tura je uključivala obilazak opjevanog izvora rijeke Čikole, samog kanjona te dvaju vidikovaca od kojih se svojom ljepotom i pogledom koji puca sa nj ističe onaj u blizini srednjovjekovne utvrde Ključica. Oni željni aktivnijeg turizma iskušali su jedinstveni *zip-line* s kojeg se pruža vrhunski pogled na kanjon rijeke Čikole. Ukupna trasa *zip-linea* sastoji se od tri linije ukupne duljine 1,2 kilometra koje se protežu na nadmorskoj visini od 500 do 200 metara, dok maksimalna brzina koja se može dosegnuti iznosi čak 70 km/h.

Slika 38. Zip-line iznad kanjona rijeke Čikole

Nakon avanturističkog jutarnjeg programa održano je predavanje o mogućnostima održivog korištenja prirodnih vrijednosti kanjona Čikole kako bi se maksimizirali upravljački kapaciteti lokalnih i inih dionika nakon čega se krenulo u razgledavanje etno-sela Dalmati koje je poslužilo kao primjer dobre prakse i izvrsna prilika da se iz prve ruke dobije uvid u kreiranje uspješnog turističkog proizvoda temeljenog na zaštićenim prirodnim i kulturnim vrijednostima.

Geografske posebnosti drniškog kraja koji se uz hidrološke ističe i svojim reljefnim karakteristikama kao stvorene su za brdski biciklizam. Planina Promina, na zapadu omeđena kanjonom rijeke Krke, na jugu kanjonom rijeke Čikole, a na istoku Petrovim poljem; pruža izvrsne mogućnosti za *off-road* biciklizam u kojemu se krije ogroman turistički potencijal. Trećeg dana Čikola Adventure Weeka održana je biciklistička utrka na kojoj je uz ozbiljnije zaljubljenike sudjelovao i veliki broj rekreativaca koji su mogli birati između četiri rute ukupne dužine između 30 i 75 kilometara od kojih je potonja vodila preko 1149 metara visokog vrha Promine.

U sklopu Čikola Adventure Weeka održana je i Familiarization (FAM) tura usmjerena dodatnoj promociji bogatih turističkih potencijala drniškog kraja. Brojni novinari i blogeri upoznati su s čarima šireg prostora rijeke Čikole koje su prenijeli širokom krugu zainteresirane javnosti, a posebno se ističe zahtjevna, ali i uzbudljiva ferata s koje puca predivan pogled na modrozelenu rijeku.

Adventure Weeks održat će se i na prostoru Crne Gore i Republike Bosne i Hercegovine. Početkom lipnja na rasporedu je Orjen Adventure Weeks koji će organizirati Agencija za izgradnju i razvoj Herceg Novog, dok je posljednji na rasporedu Herzegovina Adventure Week koji će uključivati biciklističku utrku te brojne ostale adrenalinske aktivnosti na prostoru Borka i Peć Mlina.

5. LITERATURA

1. Javna ustanova Agencija za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA (2018.). *Model za bolje upravljanje i održivo korištenje prirodnih resursa područja kanjona rijeke Zrmanje.* Projekt Adriatic Canyoning.
2. Grad Drniš (2018.). *Model za bolje upravljanje i održivo korištenje prirodnih resursa područja kanjona rijeke Čikole.* Projekt Adriatic Canyoning.
3. Općina Grude (2018.). *Model za bolje upravljanje i održivo korištenje prirodnih resursa na području lokaliteta peć Mlini u općini Grude.* Projekt Adriatic Canyoning.
4. Općina Grude (2018.). *Model za bolje upravljanje i održivo korištenje prirodnih resursa na području lokaliteta Borak u Širokom Brijegu.* Projekt Adriatic Canyoning.
5. Agencija za izgradnju i razvoj Herceg Novog (2018.). *Model upravljanja održivim turizmom Parka prirode Orjen sa Adrenalinskim parkom Vrbanj (Strategija aktivnog turizma i očuvanja kulturnog i prirodnog naslijeđa na području Orjena za potrebe upravljanja Parkom prirode Orjen na teritoriji opštine Herceg Novi).* Projekt Adriatic Canyoning.

Ova je publikacija izrađena uz pomoć Europske unije. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Agencije za razvoj Zadarske županije ZADRA NOVA i ni na koji se način ne može smatrati da odražava stajališta Europske unije.